

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**OKRUHY TÉMAT
SLEDOVANÝCH VE VÝSLECHOVÝCH PROTOKOLECH
TAJNÝCH NEKATOLÍKŮ Z PELHŘIMOVSKA Z KONCE
PŘEDTOLERANČNÍ DOBY**

Vedoucí práce: doc. Mgr. Lenka Martínková Ph.D.

Autor práce: Bc. Zuzana Diepoldová

Studijní obor: Archivnictví

Ročník: 3.

2024

Prohlašuji, že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Českých Budějovicích 29. května 2024

.....

Zuzana Diepoldová

Poděkování

Mé upřímné poděkování patří vedoucí práce doc. Mgr. Lence Martínkové Ph.D. za její odborné vedení, cenné rady, především však značnou trpělivost a neustálou podporu, kterou mi během psaní mé diplomové práce věnovala.

Anotace

Předložená diplomová práce se zabývá zkoumáním okruhů témat, jež byla sledována a projednávána během výslechů s tajnými nekatolíky v předtoleranční době, tj. roku 1779 a později, u Hrdelního soudu v Pelhřimově, za pomoci písemně dochovaných výslechových protokolů, které jsou uloženy ve Státním okresním archivu Pelhřimov, a konkrétně se nacházejí ve fondu Archiv města Pelhřimov. Práce tak navazuje na předchozí bakalářskou práci autorky, v níž jsou vybrané výslechové protokoly z téhož archivu editovány, a doplňuje ji o nové poznatky a přesnější interpretace.

Práce zpracovává šest nejčastěji vyskytujících se témat probíraných při vyslýchání osob podezřelých z tajného nekatolictví, přičemž je každému motivu věnována samostatná část textu. První kapitola je zaměřena na osobní údaje vyslýchanych, které byly vždy zaznamenány na začátku výslechu, a na popisy charakteristických rysů osob. V druhé kapitole je pohled namířen na osobní prožívání víry pronásledovaných nekatolíků a na to, jaké panovaly rozdíly ve věrouce mezi nimi a katolíky. Třetí kapitola se věnuje tématu úředního zacházení a procesu vyšetřování, stejně jako i případnými tresty usvědčených viníků. Vzájemnou síť kontaktů mezi nekatolíky z domácího či zahraničního prostředí se zabývá čtvrtá kapitola. Dále v páté kapitole je rozebrána problematika zakázaných nekatolických knih, jejich významný vliv na nekatolíky a pokusy katolické církve o jejich odstranění. Poslední šestá kapitola se zaměřuje na společensky měnící se roli a postavení žen z převážně venkovského prostředí, jež jsou zmíněny v protokolech. Pro názorné příklady jsou uvedeny v kapitolách ukázky přepsaných úryvků z protokolů.

Klíčová slova: tajní nekatolíci, výslechové protokoly, vyšetřování, náboženství, víra, zakázaná literatura, protireformace, rekatolizace

Annotation

This handed diploma thesis is devoted to ranges of topics discussed during interrogations of secret non-Catholics in pre-tolerance period in 1779 at the municipal court in Pelhřimov based on the written preserved interrogations protocols, which are deposited in Státní okresní archiv Pelhřimov and are specifically situated in archive's fund Archiv města Pelhřimov. This research adds and builds on the author's previous bachelor thesis, in which the selected interrogations protocols were edited.

In this study the six most frequently occurring topics talked over during interrogations of suspected individuals of non-Catholicism are processed, whereas a separate part of the text is devoted to each subject. The first chapter focuses on the personal data of the interrogated ones, which were registered at the beginning of the questioning, and descriptions of characteristic features. In the second chapter the focus is concentrated on persecuted people's personal experience of faith and also on what were the main differences in religious education between them and the Catholics. The third chapter is devoted to the issue of the official treatment and process of investigation as well as possible punishments for convicted perpetrators. The mutual network of contacts between non-Catholics from the domestic or foreign surroundings is dealt with in the fourth chapter. In the fifth chapter the issue of forbidden non-Catholics books is analysed, also their influence on the non-Catholics and elimination attempt from the Roman Catholic Church's side. The sixth chapter is studying socially changing role and position of women predominantly from a rural background mentioned in interrogation protocols. For illustration, there are transcribed excerpts from studied protocols, which are presented in each of these chapters.

Keywords: secret non-Catholics, interrogation protocols, investigations, religion, faith, forbidden books, Counter-Reformation, recatholicization

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Stručná charakteristika historického kontextu studované doby	10
3. Osobní údaje a popisy osoby	14
3.1 Generálie vyslychaných osob.....	14
3.2 Líčení osobitých rysů	18
4. Osobní prožívání a praktikování víry	21
5. Praxe úředního zacházení s vězňými nekatolíky	30
5.1 Proces vyšetřování tajných nekatolíků.....	30
5.2 Konkrétní případy	35
5.2.1 Brchanové	35
5.2.2 Jan Zadnický	38
6. Síť zahraničních a domácích kontaktů mezi nekatolíky.....	43
6.1 Zahraniční konexe	43
6.2 Vzájemné styky v domácím prostředí.....	47
7. Zakázaná nekatolická literatura	62
8. Role a postavení žen	73
8.1 Žena kolportérka – Mariana Satrapová	75
8.2 Další obrazy žen.....	80
9. Závěr.....	90
10. Seznam použitých zkratk	95
11. Použité prameny a literatura.....	96
11.1 Prameny nevydané	96
11.2 Prameny vydané.....	96
11.3 Výběr sekundární literatury k tématu.....	97
11.4 Noviny.....	100
11.5 Internetové zdroje.....	100
12. Přílohy	101

1. Úvod

Tato diplomová práce navazuje na bádání v předchozí bakalářské práci autorky, jež si kladla za cíl vytvoření edice čtyř výslechových protokolů tajných nekatolíků z oblasti Pelhřimovska z doby před vydáním tzv. Tolerančního patentu císařem Josefem II. v roce 1781. K edici byla připojena úvodní studie týkající se tohoto tématu. Předkládaná práce tak pokračuje v započatém výzkumu. Klade si za cíl zobecnění postihnutých poznatků uvnitř regionu, které byly získány z těchto pramenů. Dále chce v rámci venkovského prostředí zasadit sebraná fakta do dobového kontextu, případně je zpřesnit a doplnit na základě dalších prostudovaných protokolů a případně i jiných doplňujících pramenů.

Předmětem této práce jsou okruhy témat, která byla při výsleších podezřelých nekatolíků sledována a probírána a která ve výslechových protokolech čili examenech nalézáme pečlivě zaznamenána. Jednotlivým motivům jsou pak věnovány samostatné kapitoly práce.

První kapitola se pro větší porozumění a proniknutí do problematiky tajného nekatolictví v 18. století stručně zabývá historickým kontextem, který částečně vychází z již provedeného výzkumu pro potřeby bakalářské práce.¹ V druhé kapitole je prezentováno téma, jež se věnuje osobním údajům vyšetřovaných osob jako hlavním identifikátorům a popisům vzhledu buď samotných vyslýchaných či osob vyslýchanými zmíněných při vyšetřování, které byly zaznamenávány hned na počátku výslechu. Další kapitola se snaží pochopit a vysvětlit aspekty osobního prožívání a praktikování víry následovatelů nekatolického vyznání, v čem se z náboženského hlediska lišili od katolíků, ale i co měli naopak společné. Dále se práce zabývá tématem, jež osvětluje praxi v zacházení světských a duchovních úřadů s podezřelými z kacířství nebo tajného nekatolictví. Tento vlastní úhel pohledu na proces šetření, ačkoliv se mnohdy jedná pouze o střípky, je možný pouze v případě, když dotyčná osoba vychází především z dřívějších zkušeností, pokud nějaké už fakticky měla. Nejčastějším motivem, který se ve výslechových protokolech vyskytuje a kterému je rovněž věnována samostatná kapitola, představuje sledování a rekonstrukce sítě vzájemných spojení mezi osobami nekatolického vyznání, ať se jednalo o konexe ze zahraničí nebo uvnitř státu, anebo ať tyto kontakty probíhaly v rámci jedné či vícero rodin, případně i v rámci úzkého okruhu

¹ Zuzana DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly tajných nekatolíků z Pelhřimovska z konce předtoleranční doby (1739-1781)*, České Budějovice 2021, Bakalářská práce Ústavu archivnictví a pomocných věd historických, Filosofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, s. 17-26.

přátel a známých. V souvislosti s předtolerančními tajnými nekatolíky nelze opomenout ani katolickou církví zakázanou nebezpečnou či přímo podvratnou literaturu, která se do země dostávala navzdory různým snahám katolického duchovenstva i absolutistického státu z protestantského zahraničí za pomoci „agentů“; případně se v rodinách po generace tato literatura tajně dědila a předávala z rodičů na děti či jiné příbuzné. Kniha měla mít pro nekatolíky velmi značnou duchovní, morální i symbolickou hodnotu, ale není možné opomenout ani hodnotu finanční. Poslední kapitola se pak zamýšlí nad rolí a postavením žen, jež vystupovaly ve výslechových protokolech vedených s muži, neboť se ve studovaném fondu nedochoval žádný písemný záznam výslechu obviněné ženy. Představa o tom, že žena ve studované době byla omezena pouze na domácnost a péči o rodinu, je konfrontována s důkazy, jež dosvědčují, že v případě Pelhřimovska a přilehlého okolí hrála jedna konkrétní žena velmi významnou roli z hlediska rozšiřování nekatolické literatury a obchodu s ní.

V každém oddílu textu se nacházejí doslovně přepsané úryvky z výslechových protokolů, které se dochovaly ve studovaném fondu, jako názorný příklad pro potvrzení a prověření v kapitole podaných interpretací a hypotéz. Při přepisování zaznamenaných otázek a odpovědí z probádaných examenů byl brán ohled na tradiční a pevně stanovená ediční pravidla, jež sepsal Ivan Štoviček ve své práci *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*.²

Jako primární zdroj informací a hlavní studovaný pramen posloužily autentické písemné záznamy výslechových protokolů osob podezřelých z tajného nekatolictví a případně i výsledky očitých svědků, spolu s dokumenty, jež se vyslychaných při vyšetřování rozličnými způsoby týkaly. Veškeré tyto písemnosti vzniklé z činnosti Hrdelního (později Kriminálního) soudu v Pelhřimově z doby před regulací magistrátu se nacházejí ve fondu Archiv města Pelhřimov pod ukládacími čísly 290/1 a 290/2 v Moravském zemském archivu v Brně - Státním okresním archivu Pelhřimov. Průzkumu tohoto bohatého a dobře dochovaného fondu se věnovala i shora citovaná bakalářská práce, avšak pro potřeby předkládané diplomové práce byly použity a probádány především ty exameny, které v edici, která je přílohou bakalářské práce, zpřístupněny a zpracovány nebyly, neboť v té době ještě nebylo zcela dokončeno zpracování a inventarizace fondu Archiv města Pelhřimov.

² Ivan ŠTOVÍČEK, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.

Jako nejvýznamnější sekundární literatura pro porozumění náboženským poměrům doby a zejména pak všem aspektům víry tajných nekatolíků byly vytaženy například práce Zdeňka R. Nešpora,³ Ferdinanda Hrejsy,⁴ Františka Bednáře,⁵ Rudolfa Zubra,⁶ Jiřího Mikulce,⁷ Zdeňka J. Medka,⁸ Evy Melmukové-Šašecí⁹ a Daniely Tinkové.¹⁰ Pro výzkum v oblasti kultury a dobové mentality lidí z venkovského prostředí byly prostudovány výsledky bádání Richarda van Dülmena¹¹ a z českých autorů pak Pavla Himla.¹² Pro objasnění záležitostí týkající se zakázané literatury byly použity hlavně práce Martina Svatoše¹³ a Josefa Smolíka,¹⁴ ale spolu s nimi také studie, kterou napsaly Anna Holešová a Lenka Horáková.¹⁵ K pochopení společenské a duchovní pozice ženy ve venkovském prostředí byly použity výzkumy Jana Horského,¹⁶ Marie Ryantové¹⁷ a Hanse Künga¹⁸. Všichni autoři a veškeré tituly, spolu s těmi, které až tak významně vytěženy nebyly, jsou ocitováni v přehledu použitých pramenů a literatury na konci práce.

³ Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006.

⁴ Ferdinand HREJSA (ed.), *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931.

⁵ František BEDNÁŘ, *Zápas moravských evangelíků o náboženskou svobodu v letech 1777-1781: prameny k dějinám tolerančního patentu*, Praha 1931.

⁶ Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století (II.)*, Olomouc 2003.

⁷ Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.

⁸ Zdeněk Jan MEDEK, *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982.

⁹ Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ a kol. (edd.), *Edice tolerančních přihlášek. Přihlášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančním patentem v letech 1781 – 1782. Kraj Tábor, Telč 2005.*

¹⁰ Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství v českých zemích. Formování moderního státu (1740-1792)*, Praha 2022.

¹¹ Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století). Díl 1. Dům a jeho lidé*, Praha 1999; TÝŽ, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století). Díl 3. Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006.

¹² Pavel HIML, *Mýšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, Opera Historica 4, 1995, s. 153 – 194.

¹³ Martin SVATOŠ, *Kontrola četby a distribuce náboženských knih při lidových misiích a misijní knížky v 18. století*, in: Ivana ČORNEJOVÁ, *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci (sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4. -5. 6. 2003)*, Dolní Březany 2003, s. 363 – 385.

¹⁴ Josef SMOLÍK, *Vnitřní život toleranční církve*, in: Amedeo MOLNÁR - Josef SMOLÍK (edd.), *Čeští evangelíci a toleranční patent*, Praha 1982, s. 69 – 80.

¹⁵ Anna HOLEŠOVÁ - Lenka HORÁKOVÁ, *Srovnání katolických a evangelických rukopisných modlitebních knih z období 18. – 1. poloviny 19. století*, Konštantínove listy 13/1, 2020, s. 155 – 166.

¹⁶ Jan HORSKÝ, *Možnosti historicko-antropologické a kulturnědějinné interpretace českého tajného a tolerančního nekatolictví 18. století*, in: Zdeňka R. NEŠPOR, *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007, s. 412 – 444.

¹⁷ Marie RYANTOVÁ, *Ženy v rekatolizačním procesu*, in: Milena LENDEROVÁ – Kateřina PTÁČKOVÁ – Jana STRANÍKOVÁ (edd.), *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. -28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 241-250.

¹⁸ Hans KÜNG, *Žena v dějinách křesťanství*, Praha 2017.

2. Stručná charakteristika historického kontextu studované doby

Zkoumané období 18. století či konkrétně dobu předtoleranční lze považovat nepochybně za neklidnou etapu v historii habsburské monarchie. Stát byl zmítán válkami, hladomorem a dalšími souvisejícími těžkostmi. To všechno přirozeně platilo i pro české země koexistující v rámci tohoto soustátí. Problém tajného nekatolictví vznikl de facto hned po vydání Obnovených zřízení zemských pro Čechy a pro Moravu (1627,1628), kdy bylo na území těchto dvou zemí České koruny povoleno jako státem uznávané pouze římskokatolické vyznání, čímž byli nekatolíci postaveni mimo zákon a v souvislosti s tím omezováni v různých aspektech každodenního života a vyřazováni ze společnosti. Navzdory všem protireformačním snahám katolické církve i absolutistického státu však nebylo možné předpokládat, že české země přetvoří ze dne na den svůj náboženský charakter, a proto změny přicházely postupně. Jakmile rekatolizační úsilí, byť jen trochu, polevilo, vyskytla se příležitost pro tajné nekatolíky udeřit a vyvolat vzpou, jak tomu bylo v 80. letech 17. století při selském povstání, kde vedle problémů vzniklých utužováním poddanského poměru a navyšováním urbaniálních povinností vůči pozemkovým vrchnostem hrála právě i víra významnou roli.

Ještě i v první polovině 18. století vycházela řada nových represivních zeměpanských zákonů, nařízení a patentů namířených proti odpůrcům katolické víry, jejichž následkem docházelo ke zhoršování postavení této skupiny pronásledovaných, a proto se větší část tajných nekatolíků uchýlila spíše do poněkud bezpečnějšího soukromí, pokud nebylo zvoleno radikální řešení v podobě tajného útěku do protestantského exilu. Utlačování vyznavačů nekatolické víry, kteří i přes ústrky ze strany duchovenstva a světských úřadů zůstali v zemi, nabývalo na intenzitě; patent z prosince 1725 celou situaci pravděpodobně ještě zhoršil, neboť všechna dosud vydaná a mnohdy striktní nařízení v sobě sumarizoval. Další vzpoura venkovanů, kteří byli současně i tajnými nekatolíky, proto na sebe nenechala dlouho čekat. Vypukla o sedm let později na Opočensku.¹⁹

Poté, co Marie Terezie nastoupila v souladu s pragmatickou sankcí na trůn v dědičných habsburských zemích, čímž byla vyvolána válka o rakouské dědictví (1740-1748), začaly se naděje na alespoň částečnou svobodu vyznání nekatolíků upírat k protestantskému Prusku, které mělo v té době zájem o oblast Slezska, čehož měli

¹⁹ Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 23.

nekatolíci využít a pomoci pruskému králi Fridrichovi II. (1712-1786; králem od roku 1740) během válečného tažení. Z pohledu panovnice bylo jejich počínání vnímáno jako zrada, a není tedy divu, že po skončení války se pohled úřadů opět obrátil k obyvatelstvu podezřelému z tajného vyznávání nekatolické konfese. Panovnice se proto v dalším válečném konfliktu, tzv. sedmileté válce (1756 – 1763), snažila poučit ze svých chyb a vyhlásila od roku 1762 pátrání po kacířích, kteří by opětovně měli tendenci se přidat na pruskou stranu. Úkol připadl krajským hejtmanům, kteří měli věc diskrétně prošetřit, a následně zaslat hlášení Královské reprezentaci a komoře v Praze, která měla informace sumarizovat a podat hlášení centrálním panovnickým úřadům do Vídně. Obdobnou úlohu zadala pak pražská arcibiskupská konzistoř podléhajícím okrskovým vikariátním úřadům, které mely sebrat tyto údaje v územně příslušných farnostech, jelikož místní vikáři mohli mít více a přesnějších informací o výskytu skrývaných kacířů, než krajští hejtmani či pozemkové vrchnosti. Ze zpráv, které koncipovali vikáři na základě šetření ve svých okrscích, vytvořila následně konzistoř pro Královskou reprezentaci a komoru v Praze oficiální relaci, která obsahovala neúplný soupis kacířů za posledních dvacet let v celé pražské arcidiecézi, neboť byla zaměřena pouze na usvědčené nekatolíky a opomíjela ty, kteří byli pouze v podezření. Lze se podívat na příklad Táborského kraje, konkrétně do farnosti Nová Cerekev, kde byly tehdy uvedeny celkem pouze tři osoby provinilé kacířstvím, a do farnosti Pelhřimov, kde byl pro tento zločin v tuto dobu vyšetřován jen jediný člověk. V této arcibiskupské zprávě se sice promítly oblasti, kde se nekatolíci vyskytovali, ale jelikož jejich počty byly zkreslené, nabyla katolická církev dojmu, že nekatolíků v českých zemích již mnoho nebylo. Skeptičtí však zůstávali hlavně místní faráři a vikáři, neboť pro ně tajní nekatolíci natolik utajeni nebyli, pouze jim chyběly důkazy pro to, aby byli podezřelí obviněni a především usvědčeni. Nadto nebyl a ani nemohl být ve skutečnosti znám počet těch, kteří podezřelí nebyli, a přesto svoji víru potají praktikovali.²⁰ Chovali se navenek jako pravověrní katoličtí křesťané, chodili na bohoslužby a pravidelně i ke zpovědi a ke svatému přijímání, účastnili se poutí, přijímali katolické svátosti, ale v skrytu zůstali věrni víře svých nekatolických předků.

Poddanský lid byl na počátku poslední čtvrtiny 18. století zkoušen náročnou robotou, závažnou neúrodou spojenou s hladomorem a navíc i náboženským pronásledováním, a ačkoliv se v souvislosti s šířením osvícenské ideologie v nejvyšších

²⁰ Ferdinand HREJSA, *Čeští kacíři 20 let před tolerancí*, Reformační sborník I, Praha 1921, s. 80 – 192, zde s. 80 – 95, 190.

patrech rakouské společnosti začaly objevovat první pokusy o částečná omezení výsadní společenské pozice jistou částí venkovského lidu opovrhovaného katolického duchovenstva,²¹ musela panovnice opět čelit další selské rebelii roku 1775, a o dva roky později i protikatolickému povstání na Valašsku. Ke konci 70. let 18. století se ještě naposledy objevily snahy proti nekatolíkům příkře zakročit, ale vyskytl se další konflikt s Pruskem, tentokrát o bavorské dědictví (1779 – 1778). Byla vyslovena otázka, zda by tolerance nevyřešila problém nekatolictví. Spoluvladař a syn Marie Terezie římský císař Josef II. (1741-1790, římský císař a spoluvladař v dědičných zemích od r. 1765, samostatně vládl od r. 1780) byl schopen takovou myšlenku podporovat, ale císařovna hledala jiné způsoby, jak situaci vyřešit a zároveň uchovat původní náboženský charakter.²²

Jak prohlásil americký historik Robert J. Kerner: „*Bylo jen záležitostí času, kdy tolerance přijde – ten čas nastal v okamžiku, když monarcha rozpoznal, že protestanti budou loajální k dynastii.*“²³ K takovému uvědomění pravděpodobně Josef II. už od dob spoluvlády s matkou inklinoval a po její smrti na podzim roku 1780 se začal tímto směrem více realizovat. Ještě v témže roce zrušil protireformačně postupující náboženské komise a nahradil je dvorskou duchovní komisí, jež měla na starost v prvních letech jeho vlády návrhy a realizaci církevně-náboženských reforem. V roce 1781 se pak Josef II. postaral o to, aby byli odvoláni misionáři působící v krajích, zakázal „*stěhování duší*“ do exilu a ukončil pátrání po zakázané literatuře. Byly to první kroky, které vedly k panovnickému opatření z 13. října 1781 čili k vydání Patentu o náboženské toleranci.²⁴

Nelze se však domnívat, že tak bylo učiněno pouze z náboženských důvodů, poněvadž výsadní status nadále patřil katolické církvi a římsko-katolickému vyznání, zatímco ostatní povolená křesťanská vyznání, o nichž se monarcha spolu se Státní radou domnívali, že mohou mít pro zemi význam, tedy vyznání augšpurské, helvétské a řeckopравoslavné, měla být pouze respektována. Do jisté míry mohlo hrát důležitou roli i snížení výdajů, které se původně vynakládaly na pronásledování a vyšetřování tajných nekatolíků. Právě řada restrikcí, které se na nekatolická (nyní již povolená a tolerovaná

²¹ Máme zde na mysli např. r. 1771 nařízení o majetku kněží a zákaz žalářů v kláštorech, v r. 1772 zákaz zaměštnání v nesrovnalosti s kněžskou důstojností, postupy proti jezuitům po r. 1773, v r. 1777 rušení jezuitských knihoven a převezení knižních titulů do Klementina apod. Srov. Jan Blahoslav ČAPEK, *Československá literatura toleranční 1781 – 1861 (I.)*, Praha 1933, s. 43.

²² R. ZUBER, *Osudy*, s. 34 – 35.

²³ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 220.

²⁴ TAMTÉŽ, s. 220 – 224.

vyznání vztahovaly), dokazovala původní panovníkovy pohnutky pro vydání patentu. Byl stanoven konkrétní počet věřících či praktikujících rodin k tomu, aby se v dané oblasti mohl vybudovat sbor, mzda pastorů a případně i učitelů na nekatolických konfesních školách byla vyplácena z vlastních peněz sboru vybraných mezi věřícími, což se týkalo i případné výstavby modliteben, nekatolických far a škol.²⁵ To bylo pro nekatolíky značně obtížné řešit, neboť mimo sborové hospodářské starosti měli ještě i ty své vlastní, o svou obživu a rodiny.²⁶ Další vadou byla pro nekatolíky ta skutečnost, že neustále spadali pod dohled a kontrolu nejen státních orgánů, ale i katolických církevních úřadů; zejména (arci)biskupských konzistoří a okrskových vikariátních úřadů, případně úřadů farních. Veškeré poplatky za úkony, které ani nemusel provádět katolický kněz, či desátky a další povinnosti byly i nadále odváděny. Navíc sám evangelický pastor byl oficiálně kaplanem, který spadal pod pravomoc a kontrolu katolického faráře.²⁷ O tom, jaké panovaly vztahy mezi katolickým duchovenstvem a pastory a stejně tak mezi většinovými katolíky a tolerovanými nekatolíky mnohdy rozhodovaly osobnostní rysy katolických i evangelických duchovních a jejich přístup k toleranci. Existovali tedy katoličtí kněží, jejichž přístup byl z různých důvodů striktní a spíše nepřátelský, ale vedle nich i jejich liberálnější a vstřícní spolubratři, pro které bylo důležité to, že jedni i druzí vyznávají křesťanskou víru a ctí odkaz Ježíše Krista.²⁸

Žádný z výše popsaných problémů ani žádné omezení však nekatolíkům nemohly zabránit v tom, aby vydání tolerančního patentu považovali za takřka revoluční krok a za úspěch svého dosavadního snažení o to, aby se z tajné a pronásledované náboženské skupiny bez institucionální podpory stali legálně povolenou náboženskou skupinou a mohli si začít budovat svou institucionalizovanou církev.

²⁵ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 235 – 236.

²⁶ J. SMOLÍK, *Vnitřní život*, s. 75.

²⁷ Zdeněk Jan MEDEK, *Toleranční patent a čeští evangelici*, in: Amedeo MOLNÁR - Josef SMOLÍK (edd.), *Čeští evangelici a toleranční patent*, Praha 1982, s. 35 – 50, zde s. 35.

²⁸ Lenka MARTÍNKOVÁ, *Primi inter pares. Biskupští okrskoví vikáři a jejich úřady na jihu Čech v letech reformy a revoluce (1785–1850)*, České Budějovice – Pelhřimov 2018, s. 65–69.

3. Osobní údaje a popisy osoby

Následující řádky budou věnovány prvnímu z tematických okruhů, které tvořily páteř výslechových protokolů. Hovoříme-li o osobních údajích a popisech osob, nemáme zde na mysli jen informace čistě personálního obsahu, které jsou při výslechu vždy prvořadé, a výslech jejich sběrem prakticky začíná. Jde totiž současně také o prvotní seznámení se s obviněným a současně o získání prvotních informací o jeho osobě, o které do té doby snad vyšetřovatel věděl jen to, že je podezřelá z kacířství či tajného nekatolictví. Současně jde o poznání prostředí, z něhož obviněná osoba vzešla a v němž se pravidelně pohybovala. Nemuselo tomu ale tak být vždycky, neboť výslech mohl provádět i někdo, kdo obviněnou osobu znal. Výslech totiž velmi často vedli vrchnostenští nebo jiní úředníci pracující v úzkém okruhu venkovské společnosti, kde bylo snadné si i zapamatovat pár z davu vyčnívajících jmen, zvláště pokud byl dotýčný pro své postoje a činy už z dřívější doby známý, nebo se již výslechu někdy dříve účastnil. Poněvadž se později výtahy z výslechů posílaly vyšším instancím, bylo nezbytné a časem povinné personální údaje o dotýčné osobě do záhlaví protokolu příčinně zapsat. Zaznamenáno zde proto bývá její jméno, věk, bydliště, manželský stav, případně počet dětí, příslušnost k určitému panství a také zaměstnání. Náboženské vyznání do těchto prvotních informací, tzv. generálií, sice spadá rovněž, ale ve velké většině případů zde daná vyslýchaná osoba tvrdí, že je víry katolické, byť právě kvůli tomu, že evidentně s katolickou věroukou měla problémy, byl s ní výslech veden. Během dotazů a odpovědí v průběhu výslechu si lze pak vytvořit obrázek o každé z těchto obviněných osob.

3.1 Generálie vyslýchaných osob

Základní informace byly v záznamu z výslechu vypsány v úvodním oddílu označeném „Ad Generalia“. Ve většině případů jsou jednotlivé údaje psány za sebou v krátkých větách či slovních spojeních, která dohromady dávala jeden odstavec. Pro představu, jak by tato část textu vypadala, uvádíme konkrétní citaci z pramene: „*Jan Kollman, 28 let starej, rodilej ze Zahrádek, katolický víry, o jinej víře nevím, poddanej k městu Jindřichovu Hradci, ženatej, jsem tkadlec a chalupník ve vsi Zahrádky.*“ Takto stroze a jednoduše začínal výslech vedený roku 1779.²⁹

²⁹ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, Archiv města Pelhřimov, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Jan Kollman, fol. 72r.

Pravděpodobně se tak dělo z ryze z praktického hlediska, kdy nebylo žádoucí dlouze vypisovat veškeré skutečnosti, jelikož bylo zapotřebí věnovat čas důležitějším otázkám. Zároveň se tím šetřil také papír, což mohlo být pak pozitivně hodnoceno. V některých opisech původních záznamů z výsledků z roku 1779, ale i v jiném prameni zvaném *Liber actorum pravitatis haereticae parochiae Neo Czerequuiensis*,³⁰ které pochází již z let dřívějších, se lze setkat spíše formou dialogu, čili jako v případě dalších otázek, je vyslýchaný postupně a přesně dotazován na stále nové informace o sobě. Například v případě examenu Václava Blažka, který se v knize *Liber actorum pravitatis* nachází, otázky a odpovědi by pak mohly být následující povahy:

I: „Jak vám říkají jménem, jak příjmením vaším? Kde jste narozený a kolik máte let? Jakého jste obchodu neb řemesla?

B: Václav Blažek, rozený v Božejově, mám let 31, jsem obchodu sedlského [!].

I: Jste-li svobodný neb ženatý? Pokud ženu máte, kolik máte dětí?

B: Děti jsou doma, víry pravý katolický.

I: V jaké víře vy jste vychován?

*B: Víry katolický.*³¹

Jedním z nejdůležitějších základních osobních údajů, které bylo nutné bez výjimky před komisí uvést, bylo nepochybně **jméno a příjmení** obžalované osoby, protože dones je jméno jedním z hlavních identifikátorů osob a bylo tomu tak i tehdy. V některých výsledkových protokolech, jako se dělo i v jiných dokumentech osobní povahy, je jméno vyslýchaného sice uvedeno, avšak při dalším hlubším zkoumání a ověřování nekoresponduje s realitou jiných pramenů. Jde hlavně o příjmení, které se nachází se spojkou „neb“. Ačkoliv by se zdálo z logiky věci, že první zmíněné příjmení je považováno za to primární, které bylo využíváno nejčastěji snad i v úředních a matričních záznamech, nemusí to vždy platit.

Například při hledání data narození mladého mlynáře Matěje Stoklasy neb Poláčka z Ústrašína kvůli prověření jeho věku, který byl uveden na začátku protokolu, došlo k drobnému zádrhelu. Pod příjmením „Stoklas“ či „Stoklasa“ v matričních záznamech nebylo možné nalézt údaj o roku narození, který by se mohl shodovat s vyslýchaným mlynářem. Až hledání pod příjmením „Poláček“ přineslo úspěch. Rok

³⁰ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, Farní úřad Nová Cerekev, inv. č. 3, kniha č. 2. Srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 44-45.

³¹ Examen Václava Blažka, srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 60.

narození Matěje Poláčka souhlasil s rokem narození Matěje Stoklasy, a podobně také údaje o pokřtění a dokonce i jména jeho rodičů se shodovaly, takže se nakonec povedlo všechna data ověřit.³² Jméno Stoklasova otce Antonína Poláčka, mlynáře z Božejova, se navíc objevilo i v jiném výslechovém protokolu, konkrétně sedláka Tomáše Blažka z Ondřejova. Navíc sám Stoklasa při výslechu přiznal otcovy zakázané knihy. Tedy pravděpodobnost, že byl nalezen ten správný Matěj Stoklas či Stoklasa, je po tomto ověření mnohem vyšší.

Mezi údaje sdělené při výslechu patřilo i vykonávané **zaměstnání**. V prameni je zachycena poměrně široká škála povolání, která obžalovaní provozovali. Z převyšující části se jednalo o zemědělce, k nimž patřily skupiny sedláků a majitelů malých zemědělských hospodářství, ale patří sem i nemajetní chalupníci, podruzi a pacholci. Pokud byl v protokolu podchycen řemeslník, pak u něho bylo zapsáno zaměstnání jako mlynáři, kováři, či řezníci, jejichž působení na venkově bylo pro sousedstvo nepostradatelné. Totéž platilo i pro tkalce, krejčí, zedníky. Je zřejmé, že se nejednalo o nejuvýdělečnější činnosti a že z hlediska sociálního postavení většina vyslychaných náležela spíše k nižším vrstvám společnosti.

Rovněž celková situace v českých zemích z ekonomického hlediska nebyla ve studované době pro venkovské obyvatelstvo zatěžované robotou a tuhým poddanstvím příliš přívětivá, a tak se jejich domácnosti a hospodářství nacházela na nízké ekonomické úrovni.³³ K ubohému stavu českého venkova přispěl hladomor mezi léty 1771–1772 způsobený nepříznivým počasím, které bylo ničivé pro rostlinnou i živočišnou produkci, s čímž do jisté míry souvisel i zastaralý způsob hospodaření, který ve spojitosti s jakoukoli přírodní katastrofou mohl mít tragickou dohru, ale svou roli sehrávalo i špatné zásobování. Poddané na vesnicích trýznily kromě nedostatečné stravy, následných nemocí a bídy i neúnosné berně, jež byly důsledkem sedmileté války a dalších konfliktů, do nichž se rakouská monarchie zapojila. Kritickou situaci na venkově pak pocítila i města a v důsledku celá země se musela vypořádat se sociálními i jinými dopady těchto pohrom.³⁴

I tento hospodářský aspekt je ve výslechových protokolech do jisté míry reflektovaný. Velice často vyslychaná osoba omlouvá své činy tím, že jde o chudobného

³² SOA Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje, 1587 – 1949 (1952), Farní úřad Božejov, Matriční kniha narozených, oddaných a zemřelých (1700 – 1765), kniha č. 2, inv. č. 424, digitalizováno: <https://digi.ceskearchivy.cz/2442/82/2784/632/60/0>. [stav ke dni 30. 3. 2024]

³³ Eva MELMUKOVÁ–ŠAŠEČÍ, *Evangelici v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Neratovice 2017, s. 665-666.

³⁴ D. TINKOVÁ, *Osvícenství*, s. 172.

člověka z nemajetné rodiny, takže bylo zapotřebí sehnat peníze na prostou obživu i nějakým jiným způsobem, než obvyklou hospodářskou činností. Situace na vesnicích byla tehdy v jihovýchodních Čechách na rozhraní Pelhřimovska a Jindřichohradecka sice opravdu špatná, ale ani přesto nelze jednoduše prohlásit, že nižší sociální status znamenal automaticky chudobu nebo dokonce bídu, neboť se i v této vrstvě našli dobře finančně a majetkově zajištění jedinci.³⁵ V takovém případě musíme mít na mysli i pokus podezřelého vyvolat ve vyslychající komisi soucit, který by komisaře při posuzování činu a posléze i udělení trestu obměkčil. Je pravděpodobné, že o něco takového usiloval například tkadlec z Pavlova Antonín Pflinger: „[...] prosím, aby se nade mnou slitovali, nemám od čeho býti živ, žena doma hladem umře [...]“³⁶

Vyslychaní doufali snad v to, že tak vysvětlí, proč pod vidinou zisku podlehl pokušení, když jim někdo nabídl například podomní prodej knih jako perspektivní možnost přivýdělku. Konkrétně Mariana Satrapová měla „poplést hlavu“ Janu Wendlovi a Josefovi Korpejsovi, když jim za pomoc s touto činností slibovala slušný výtěžek. Podobně dopadl pod vlivem Josefa Brchana i Jan Kollman, který rovněž myslel na zisk, ale ve skutečnosti o část svých vlastních peněz přišel, takže se mu tyto aktivity vlastně vůbec nevyplatily.

I: Copak tehdy tebe přivedlo, že si se handlu chytl v knihách bludných?

K: Za jedno, on mě nabídl, za druhý jsem si myslel, že hned sobě něco vydělám, bylo zle o peníze, nevydělal jsem nic, ještě jsem přišel o svý.³⁷

Stejně se opět ospravedlňoval i Antonín Pflinger, kterého měl k prodeji navádět Jan Wendl:

I: Kde si ty knihy všechny vzal?

P: Od myslivce božejovského tu letos v létě.

I: Co si mu za ně dal?

P: Já jsem dostal zas za ně, to jsem mu dal, ostatek jsem mu zůstal dlužen, on mi je dal, abych mu je prodal, že si můžu něco na nich vydělat, já jsem se ubohej člověk na to uchytl [?], když nemám od čeho živ bejtí.³⁸

³⁵ Jiří MIKULEC, *Náboženský život*, s. 284 – 285.

³⁶ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Antonína Pflingera, otázka č. 52, fol. 150r.

³⁷ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Kollmana, otázka č. 90, fol. 83r.

Při výslechu bylo zaznamenáno i **stáří vyslýchané osoby** pro zjištění plnoletosti a právní způsobilosti a také pro bližší identifikaci, neboť ve venkovském prostředí se zejména křestní jména v rodinách často opakovala. Dotyčný vyslýchaný však nesdělil datum narození, ale pouze předpokládaný věk, který byl zaokrouhlen na celé roky. Je možné postřehnout výrazy jako například: „*Matěj Kotoun, starej okolo 46 let*“³⁹ nebo „*Václav Průcha neb Kuba, okolo 65 let starej*“⁴⁰ apod. Nicméně uvedený věk ne vždy odpovídá skutečnosti. Dokonce se někdy zdá, že si vyslýchaní své datum narození a dosažený věk skutečně nepamatovali. Údaje je proto nezbytné podrobit kritice například pomocí dochovaných matričních záznamů pro jejich ověření. Nezřídka se totiž stalo, že obviněný uvádí svůj věk špatně. Příkladem může být již vzpomenutý Tomáš Blažek z Ondřejova, který uvádí, že je v době výslechu starý 48 let. Z matriky zemřelých⁴¹ však bylo zjištěno, že zesnul 24. května 1798 ve věku 72 let. To by znamenalo, že se narodil v roce 1726 a v době výslechu roku 1779 mu tedy muselo být již nejméně 53 let. Nejmladším vyslýchaným jedincem byl Bartoloměj Lahodný, mlynář ze Šachu, kterému bylo v té době přibližně 24 let. Nejstaršími osobami podrobenými výslechu pak byli Josef Brchan starší, sedlák na výměnku ze vsi Zahradky, a Václav Průcha, sedlák z Pejškova, jimž oběma bylo toho času již přes šedesát let.

3.2 Líčení osobitých rysů

V záznamech z výslechu se mohou objevit při troše štěstí i **popisy vzhledu** obviněné osoby. Pouze v jediném konkrétním případě se povedlo zachytit v protokolu popis asi jedné z nejdůležitějších osob pro tajné nekatolíky na Pelhřimovsku, kterou byla bezpochyby Mariana Satrapová. Zmínky o této kolportérce ze Světlé nad Sázavou se objevují v téměř každém výslechovém protokolu, ať už ji vyslýchaní znali osobně a jménem, anebo ať se zmiňovali jen o jakési ženě, která nabízela knihy. Ačkoliv se její výslechový protokol této takřka nepolapitelné „tulačky“ nepovedlo dohledat, protože se tamním úřadům patrně nepodařilo ji zatknout, lze si přesto její počínání a vzezření

³⁸ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Antonína Pfilingerera, otázka č. 10 – 11, fol. 147r.

³⁹ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Matěje Kotouna, fol. 8r.

⁴⁰ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Václava Průchy, fol. 254r.

⁴¹ SOA Třeboň, Sbírnka matrik Jihočeského kraje, 1587–1949 (1952), Evangelická matrika zemřelých Moraveč (1784 – 1800), kniha č. 9, digitalizováno: <https://digi.ceskearchivy.cz/9049/36/1695/2427/84/0>. [stav ke dni 30. 3. 2024]

alespoň pohledem druhých částečně představit, a to díky další klíčové postavě ve světě tajných nekatolíků z Pelhřimovska, Janu Wendlovi.

Popis Mariany Satrapové, který ve své výpovědi podal, je omezen jen na obecné rysy, které mu přišly hodné zapamatování. Líčí ji jako běžnou venkovskou ženu okolo 40 let, jež jako kterákoli jiná nosila sukni a čepec, přičemž pro něj asi zajímavé bylo, že měla blýskavé knoflíky na oděvu. O něco málo poutavější je pokus o vystižení jejích fyzických znaků. Mariana pravděpodobně měla být v tváři červená a trochu při těle. Měla mít i specifickou chůzi, kterou Wendl popisuje: „*nosí se na polovic po řemesnicku [!]*“.⁴² To by mohlo naznačovat, že její chůze byla těžká, široká a pomalá jako při namáhavé fyzické práci nebo při přenášení břemen.

Konkrétnější popis jiné z podezřelých osob pak přináší záznamy v examenu Jana Zadnického z Markvarce. Obžalovaný v něm popisuje a charakterizuje muže, který se podle jeho slov měl jmenovat Franta Hrdlička. Jeho bydliště buď zarytě odmítal sdělit, anebo je skutečně neznal. Tento muž ho měl podle výpovědi seznámit se zakázanými knihami a Zadnický mu pomáhal spojit se s Josefem Brchanem právě kvůli svázání jakýchsi starých knih. O Hrdličkově vzhledu pravil: „*Je v prostředníkiv věku, velikej, ani tlustej ani suchej*⁴³, *prostřední síly, vlasy myslím černý, bělavý oči, fousy zrzavý, kulatý tváře, hladký nosí kabát, pletenej s knoflíkami, v zimě mimo pod ní kožich, v zimě boty selský, v létě punčochy a střevíce s přeskama, punčochy bělavý vlněný, kloubek na dvě pohmutej, řeč má huř motanou [...]*“⁴⁴ Důvodem, proč je jeho popis o tolik podrobnější než popis Mariany Satrapové a zároveň rozšířený také o rozlišení mezi zimním a letním oblečením, by mohla být skutečnost, že tento muž měl Zadnického navštěvovat poměrně často. Jak vyslýchaný sám uvádí, scházeli se dvakrát až třikrát do roka, a to pod záminkou obchodu, čili Zadnický měl příležitost si danou osobu několikrát důkladněji prohlédnout a její rysy si relativně dobře uložit do své paměti.

Na závěr kapitoly je možné se zamyslet nad tím, nakolik jsou odpovědi vyslýchaných autentické a pravdivé. Je potřeba mít na zřeteli, že nemůže jít o obrázek úplný a bezchybně realistický. Ačkoliv se v něm promítají do jisté míry skutečnosti z života dané osoby, nesmíme zapomenout na zásah třetí strany, tedy písaře zapisujícího

⁴² MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, otázka č. 22, fol. 263v.

⁴³ Zde ve smyslu hubený.

⁴⁴ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Zadnického, otázka č. 106, fol. 197r.

otázky vyslychajícího a odpovědi vyslychaného. Nelze tedy úplně opomenout jeho vliv při vytváření odpovědi a stejně tak nelze ani slepě věřit „do slova a do písmene“ všemu, co se v protokolu píše.

Stejnou měrou zasahuje do věrohodnosti i aspekt psychologický, tedy že daný výslech probíhal do jisté míry ve stresu a tlaku na dotyčnou osobu vyslychaného. I když již nesměl probíhat útrpný výslech a podezřelý neměl být vystavena během svých prohlášení jakémukoliv násilí, nelze opomenout, že jeho výroky byly v takové situaci negativně ovlivněny. Jsou doloženy zprávy o tom, že někteří tajní nekatolíci mohli mít ve vlastnictví tzv. Kleeblättel.⁴⁵ Ve své knize *Osudy moravské církve v 18. století, svazek II.* Rudolf Zuber, v níž odkazuje na rakouskou archivářku Hedwig A. Hanna, zmiňuje existenci těchto spisků, které měly být jakýmsi návodem pro maskování nekatolíka v katolickém prostředí. Údajně zde měly být zaznamenány poučky katolické i nekatolické spolu s postupy, jak má nekatolík svými činy předstírat, že je řádným katolíkem plnící své povinnosti, ale vnitřně zůstat věrný svému vyznání. Není tedy vyloučeno, že zkušenosti a znalosti získané z takového spisu mohly být obviněnými použity i v průběhu výslechů na Pelhřimovsku.

K tomuto prameni a k jeho obsahu je proto třeba přistupovat s mírnou obezřetností. Na druhé straně pro potřeby studia mentalit a myšlení jsou významná a dostačující i ta tvrzení, která dalším zkoumáním nebyla označena za pravdivá či byla podnícena, ba přímo ovlivněna strachem.⁴⁶ Existují i takové názory, že k autenticitě a přiblížení se k realitě vyslovených tvrzení při dění výslechu mohou svým způsobem přispět i deiktická zájmena, která se v textu hojně vyskytují.⁴⁷

⁴⁵ R. ZUBER, *Osudy*, s. 476.

⁴⁶ P. HIML, *Myšlení*, s. 155.

⁴⁷ TAMTÉŽ.

4. Osobní prožívání a praktikování víry

Paradoxně se ve výslechových protokolech vlastně vůbec neobjevují teologické otázky víry a vyznání podezřelých. Nikdy nepadne otázka, proč se daná osoba obrátila zády ke katolické víře, jaký důvod k tomu měla, nebo co se jí na katolické víře nezdá. Důvodem bylo, že takové otázky mohl podezřelému z tajného nekatolictví klást jen zástupce církve (např. biskupský církevní úředník nebo oficiálně jmenovaný inkvizitor), který katolické teologii a katechezi nejlépe rozuměl, anebo alespoň věděl více, než laická osoba světská.⁴⁸ Světský úředník či soudce se mohl jen v odstavci „Ad Generalia“ omezit na to, jaké víry dotyčný byl, což zde ale asi není úplně směrodatné.

Jen jeden obviněný ze studovaného souboru výsledů se otevřeně přiznal k tomu, že je jiné víry než katolické, a tím byl Jan Poláček z Pavlova. Je s podivem, že člověk veřejně vyznávající helvétskou víru, není ve svém výsledku dotazován na knihy či případně jejich distribuci. Předmětem zájmu jsou však jeho výroky proti katolické církvi a kněžím, které navíc pronášel v době před svým zatčením, kdy byl ve funkci pavlovského místorychtáře čili de facto vrchnostenského úředníka na nejnižší příčce správní hierarchie.

Problém s otázkami na vyznání a víru možná tkví v tom, že ani sami obvinění a vyslyšení mnohdy nevěděli, ke kterému vyznání se přihlásit a do jaké denominace jejich „věrouka“ spadá. Nelze totiž hovořit o „náboženské ujasněnosti“, kterou použil František Bednář.⁴⁹ Jediné, co mohli mít dobře ujasněné a co se po shodě historiků a badatelů stalo jejich základním rysem, je ta skutečnost, že katolický katechismus sice neuznávali, ale jejich vlastní náboženské teze také ještě nebyly ustálené. Ačkoliv katolické učení nepokládali za „pravé“ či „samospasitelné“, v rekatolizované společnosti bylo pro ně nevyhnutelné vytvářet v každodenním životě jisté kompromisy. Některé aspekty byly pro obě vyznání (katolické i nekatolické) shodné, což se týkalo především základních otázek křesťanského náboženství, jako je víra v Ježíše Krista, který svou smrtí vykoupil svět a vstal z mrtvých, a víra v Boží Trojici.⁵⁰ Do této kategorie podobností by se daly zařadit i názory ohledně spásy. U obou náboženských táborů to bylo téma bezpochyby podstatné, ačkoliv se nepopíratelně nemohly shodovat v tom, které vyznání je spásu přinášející, neboli „pravé“, a které přivádí svým omylem duše k ztracení. V případě nekatolíků panovalo přesvědčení, že jen přijetím

⁴⁸ Např. v případě tvrzení, která ještě nebyla považována za dogmata (neposkvřené početí Panny Marie).

⁴⁹ F. BEDNÁŘ, *Zápas*, s. 210.

⁵⁰ R. ZUBER, *Osudy*, s. 472 - 473.

evangelického učení a názorů spolu s odklonem od katolických stanovisek lze dosáhnout tolik vytouženého spasení.⁵¹ Přes jisté obdoby v učení však v těchto náboženských přesvědčeních dominovaly rozdíly závažného rázu, které tato vyznání od sebe nenávratně vzdalovaly.

Protokoly z výslechů ze zkoumané oblasti Pelhřimovska a přilehlého okolí dokládají názor, že byli nekatolíci vyhranění vůči adoraci svatých. Z pohledu nekatolíků šlo v případě vzývání a svěcení svatých a jejich ostatků jen o zneužívání Božího jména neboli o „modloslužbu“.⁵² Podle Augsburského vyznání víry (čl. 21) je možné si připomínat památky svatých, ale jen v míře inspirace a následování jejich ušlechtilých činů. Nemají být ale předmětem vzývání ani k nim nemají být vysloveny prosby, protože tyto aspekty mají náležet pouze Ježíši Kristu, jenž je považován za jediného prostředníka mezi Bohem a hříšnými lidmi.⁵³ Jako konkrétní příklad jakési averze vůči svatým lze uvést božejovského myslivce Jana Wendla, který byl při výslechu nucen se doznat k tomu, že byl proti přímlovám ke svatým:

I: Víc taky ještě se vyskytlo, že jste měl mluvívat Přímlova svatých a mše svatá, že nejsou nic platný.

W: Mám silnou naději, že nemluvil jsem to.⁵⁴

Stejný názor na slavení mše svaté měl i pavlovský mlynář a místorychtář Jan Poláček, který se ke svému nekatolictví veřejně hlásil. Svou funkci měl zneužívat při schůzích se sousedy, na nichž měl mimo jiné hanit katolickou církev, kněze prohlašovat za podvodníky odklánějící bezradný lid od pravé cesty víry, a měl údajně tupit i znamení kříže (zde patrně ve smyslu křížování se). Alespoň tak to tvrdí dva svědkové, kteří Poláčka při výslechu konfrontovali:

I: Dále Jan Poláček taky zapírá, aby byl mluvil, že mše svatá jest sama nepravost, aneb znamenat se sv. křížem, že jest znamení šílený, je-li to pravda tak, jak jste vyznal, mluvte mu to do očí.

[Matěj Vaněk] Respondit: To je pravda a víc než dost [?] stokrát, že jste to mluvil.

⁵¹ J. MIKULEC, *Náboženský život*, s. 291.

⁵² Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století). Díl 3. Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006, s. 62.

⁵³ Rudolf ŘÍČAN - Ján BEBLAVÝ, *Čtyři vyznání: vyznání Augsburské, Bratrské, Helvetské a České, Praha 1951*, s. 79.

⁵⁴ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, otázka č. 96, fol. 279r.

I: On taky zapírá, že by byl mluvil, kterak naši kněží jsou podvodníci, svědčové, kteří lidi z pravdy čistý svádějí, že by mše svatá byla sama nepravost a znamenat se sv. křížem že jest znamení šílený, vy jste to vyznal na otázku 7, jestli je to pravda, mluvte mu to do očí.

[Josef Maras] Respondit: Je to pravda.⁵⁵

Neúctě ze strany některých nekatolíků se neubránílo ani vzývání Panny Marie jako nejsvětější matky Boží. Pravděpodobně to bylo ze stejného důvodu jako v případě adorace jiných svatých osob. Ačkoliv Panna Maria byla brána mezi svatými jako ta nejvýznamnější, nesměla být nikdy stavěna na roveň Ježíši Kristu. Pro nekatolíky bylo akceptovatelné inspirovat se jejím životem a činy, ale na druhou stranu její vzývání či přimluvy k ní už ne. Takový pohled na Boží rodičku podali otcové reformátoři Luther s Melanchtonem, a je víceméně pravděpodobné, že takové úvahy se dostali až k českým nekatolíkům. Jakéhosi despektu vůči Panně Marii se měl dopustit Josef Brchan ml., který po požití přílišného množství alkoholu a v následné těžké opilosti se měl dopustit urážek vůči Bohorodičce zobrazené na červeně zbarvené kropence se svěcenou vodou u kováře Václava Štefla z Proseče.

I: Copak jsi tam u toho Václava Štefla s nějakou červenou kropeničkou používal?

B: Já nevím o ničem. O tom vím, že jsem tam byl. Byl jsem tam s Voříškem z Čakovic, pili jsme do rána, byli jsme opilí a [...] nevím o ničem. On tam byl u kováře.

I: Jak se pamatuješ, a dobře víš, že jsi tam byl a s kým, tak musíš taky vědět, co jsi činil! Vyznej jen pravdu!

B: Já o ničem jiném nevím. Jen, že jsem tam byl s ním a pili celou [noc], ano docela nerozumím, co mi po[ví]dali, o čem.

I: Tak tobě povím, abys docela vyrozuměl. Ty [j]si tam viděl červenou kropeničku, na kterej bylo vyobrazení nejsvětější rodičky boží Panny Marie. Jakou potupu jsi mu oddal a co o ní mluvil?

B: Toho mě zachovej Pán Bůh všech věrných, jestli jsem já měl takové Pisma, který o těch věcech jednaly, tak jsem přece nejsvětější rodičce Boží neb ona, že ji mají nazývat blahoslavenou všechny národové, žádné potupy nečinil. Jestli jsou oni viděli, co ty

⁵⁵ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Poláčka, otázka č. 23, 28, fol. 305r, 306r.

druhý, já o ničem nevím! Pili jsme celou noc. Byl jsem celej ožralej. Dali jsme piva, myslím po mázu piva a Voříšek ještě víc.

I: To se nemůže věřit, aby[s] byl tak hrubě oželej, sic by[s] byl ani tý kropenky nes[h]ledal. Tam nemají takovou potupu. Zhaněl od [j]ména slovy: Co tu modla dělá? Já si z ní naleju knoflíků neb broků!

B: O zhanění nevím, ale o těch slovech je v hrdlo lež, abych řekl: Co tu ta modla dělá! [Vž]dyť mám sám taky doma obrazy, [vž]dyť mám já ji, nic se jí v té písni žádná potupa nedělá.

I: Když ti oba, kteří při tom byli, tu okolostojičnost na tebe vyznali, pročez dálej nezapírej!

B: Já jsem jiné věci nezapíral, tak taky to mám za to, že by i to se mi odpustilo. A nemůžu říct s mou vědomostí, že bych to řekl.

I: Ale přece, [k]dyž [j]si se vyspal, [j]si věděl, jak jsi tu kropěnku zohavil.

B: Nevěděl, ani jináč o tom nebylo, ani nevím o tom, co bych pověděl.⁵⁶

Situace se zdá poněkud složitější a nejednoznačná v případech návštěvy nedělní bohoslužby. Účast na mši svaté neměla být pouze příležitostí náboženského rázu, ale docházelo zde k obecně společenskému setkání mezi sousedy. Za předpokladu, že osoba tajně praktikující nekatolické náboženství nechtěla být v podezření, musela se do kostela na mši minimálně dostavit, třebaže smýšlela o bohoslužbě podobně jako Luther či Kalvín, kteří ji označovali za „modloslužbu“.⁵⁷ Samozřejmě to nebylo pravidlem, nicméně v opačném případě by do podezření upadli dřív a tímto způsobem by se komplikace dostavily mnohem rychleji. Pokud tyto lidé hodlali nějakým jiným způsobem vyjádřit odpor vůči katolickým liturgickým obřadům, zůstávalo většinou toliko u slov, která jim jen těžko mohl někdo u výslechu dokázat, a to i za přítomnosti svědků.

Pár jedinců ze skupiny vyslychaných v Pelhřimově bylo tázáno na záležitost ohledně bohoslužeb, jelikož na základě výpovědí očitých svědků byli nařčeni z neúčasti při nedělních obřadech. Převládající až automatickou reakcí všech bylo, že do kostela chodí pravidelně a nadto se účastní i katechezí. Leckdy se pak přiznají, že tu a tam se

⁵⁶ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana ml., otázka č. 98 – 102,104, fol. 51v – 53r. Srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 106-108.

⁵⁷ R. ZUBER, *Osudy*, s. 473.

na mši nedostavili, ale snaží se to různými výmluvami ospravedlnit. O to se snažil Josef Brchan st.:

I: Ty zřídka jsi chodíval do kostela nebo na katechesimus. Je to život křesťansko katolický?

B: Vždycky jsem na katechismu, nemůžeme ovšem všichni jít najednou.⁵⁸

Jako další příklad může být uvedena výpověď Jana Kollmana, tkalce z vesnice Zahrádky: „[...]chodil jsem na mše svatý, na kázání, kdy jsem mohl, vždycky arci ne, neb máme 2 malé děti, musí někdo zůstat doma [...].“⁵⁹

Nejvyšší formou troufalosti, která se ve výslechových protokolech vyskytuje, by mohlo být zorganizování schůzky s předčítáním z knih u tajných nekatolíků doma v čase katolické bohoslužby v kostele. Z takové okolnosti byl nařknut moravečský kovář Josef Šváb, jenž však uvedl dva svědky, kteří mu mohli dosvědčit, že do kostela na nedělní mše chodil.

I: [...] neb u tebe v čas služeb božích bývaly schůzky rozličných lidí, ty pak začátek do kostela k službám božím si ho dával, to všechno ukáže, že tvrdošijný bludník [?] a k tomu jiných lidech svědce jsi.

Š: Ani Křístek [?] u mě v ty časy nebývají, jen sám v prostřed vsi a do kostela, že chodím, to mi dokáže kostelník, u kterého se stavívám, když bejvá ještě brzy, ten kostelník v Cerekvi se jmenuje Jan Pamětický [?], velebný pan farář sám mě vidává a domlouvává, abych nepil kořalku [...]. Někdy je pravda, že tam nebejvám, neb musím se sedláky někdy sám někdy do Pacova, někdy do Proseče [...] od té práce já nemohu odejít, aby jak bylo, to musí každej kovář vyznat [...].

I: To jak se vyznáváš, když přece do kostela jdeš, se jen opijíš, a tak ne pro nábožnost, nýbrž jen na oko, aby na tebe dumání, že bludník jsi, nebylo, chodiš.

Š: To je pravda, já piju teprv, když z kostela jdu, dřív ne, domu jdouc musím okolo fary, tu on nás vidává a domlouvá, bejvá u nás ve 3 nedělích na katechismus, mít vůli [?], že já i s dětma vždycky první tam bejvá, to všechno na mě jen že jinší svádějí.⁶⁰

⁵⁸ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josef Brchan st., otázka č. 15, fol. 63v.

⁵⁹ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Jana Kollmana, otázka č. 73, fol. 80v.

⁶⁰ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Josefa Švába, otázka č. 42, 43, fol. 250r – 250v.

Podle školského reformátora a osvícence Františka Kindermanna, který sepsal na příkaz císařovny Marie Terezie posudek ohledně náboženské situace v monarchii se zřetelem na české země, byla jednou z příčin výskytu tajných nekatolíků právě ta skutečnost, že úroveň duchovní správy a katechizace byla nedostatečná. Domníval se, že práce kněží a misionářů měla nepříznivý, ne-li přímo opačný vliv, než bylo od nich požadováno. Jejich politováníhodná nepřipravenost, kázání postrádající poučení, ačkoli plná hrůzných vylicení, bazírování na pouhém zapamatování věroučných pravd, to všechno podle něj způsobovalo odpor a odklon od katolické církve. A tak místo toho, aby lid se zaujetím prožíval nejen kázání ale vesměs celou mši svatou, byl od toho neúmyslně odrazován. Jak se píše v knize Rudolfa Zuberu: *„Lid zůstával při bohoslužbách netečný, prožil neděle v hříších a hloupostech, což utvrzovalo protestanty, trávící neděle četbou knih, v jejich bludech.“*⁶¹

Mezi ústupky ve věcech víry, kterým museli nekatolíci v době před tolerancí čelit, patřilo i přijetí svátosti posledního pomazání. Jedná se o jednu z důležitých svátostí, které měl správný křesťan během života absolvovat. Navíc byla součástí tzv. „dobré smrti“, které chtěl každý křesťan, ať katolík nebo nekatolík, dosáhnout, nebo k tomu měl alespoň směřovat. Podle katolické církve bylo poslední pomazání totiž chápáno jako jedna ze záruk spasení duše.⁶² V nekatolickém prostředí bylo od posledního pomazání a dalších pro ně nepotřebných úkonů upuštěno, nicméně postava kněze či duchovního zůstávala nadále klíčová, neboť jen oni mohli umírajícího na smrt dostatečně přichystat.⁶³ Toto přesvědčení bylo natolik silné, že jen opravdové výjimky neměly zájem o to nechat se připravit na „posmrtný život“. Pokud tedy tajní nekatolíci v Čechách a na Moravě nechtěli vyčnívat z davu, museli i přes své námitky k tomuto aktu povolat katolického kněze. Ve výslechovém protokolu sedláka Tomáše Blažka z Ondřejova je toto téma probíráno. Konkrétně se jednalo o otázku, kdo duchovně připravoval Blažkova otce na smrt v posledních chvílích jeho života. Blažek sled událostí tak, jak je popsali svědci, sice popírá, nicméně na základě shora uvedených skutečností, je pravděpodobné, že se věc zběhla jinak, než bylo obvyklé mezi pravověrnými katolíky.

Když Blažkův otec umíral, bylo třeba mu podle zvyku zajistit udělení svátosti posledního pomazání. Blažek tvrdí, že proto odešel pro kaplana, který by tuto svátost

⁶¹ R. ZUBER, *Osudy*, s. 434.

⁶² Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 122.

⁶³ TAMTÉŽ, s. 130.

mohl jeho otci poskytnout. O tom nebylo pochyb ani ze strany výslechové komise. Jenže podle informací od jiného z obviněných božejovského myslivce Jana Wendla, který je nakonec s Blažkem ohledně této věci při výslechu konfrontován, byla pravda taková, že sice Blažek opravdu šel pro kněze, ale ještě před jeho odchodem byl u nich v domě jistý Havlíček z Peklůvka, jenž měl zaopatřit přípravu umírajícího starce na posmrtný život podle svého mínění a víry. Poté, když přišel katolický kněz, se měl Havlíček schovat v domě do přístěnku, kde vyčkal, dokud kněz neodešel, a pak opět pokračoval ve svém konání. Blažek měl tuto příhodu vyprávět Wendlovi při jedné z jejich schůzek, kdy byla zrovna předčítána kniha Přípravy dobré smrti. Měl mu prozradit i to, co mu pověděl jeho otec: „*Milé děti, já bych kříže nepotřeboval, kdyby nebylo o vás, že byste měli výčitky do smrti.*“⁶⁴ Blažek i jeho otec měli mít co dočinění s nekatolickými knihami, poněvadž on sám přiznává, že část knih měl právě od svého otce. Společně s tvrzením, že pod vlivem alkoholu měl ocerňovat Pannu Marii a její vyobrazení na obrazech se slovy: „*k čemu obrazy její máme, že nám nemůže nic*“, lze chápat pochybnosti výslechové komise ohledně zdánlivé Blažkovy katolické víry.

Nejen proti svátosti posledního pomazání, ale i proti svátostím oltářní někteří nekatolíci mohli mít určité výhrady. Z podobné věci měl být obviněn Josef Brchan st., který se měl posmívat knězi, který nesl hostii k nemocné sousedce:

I: Když velebný pan farář šel z Nejsvětější svátosti oltářní k nemocnej Smrčkovy [?], vy jste se mu posmívali.

B: Nic o té věci nevím, to ten [...] Wacak chtěl svědčit, ale netroufal sobě, on p. farář na to musí mít svědky, já jsem ani tenkrát nebyl doma.

I: Ty jsi byl doma, a on ten Wacak Wentzl byl to přísahá a dosavad všechny ty věci i přísahu dolíčit chce.

*B: Já jsem ten den nebyl doma, byl jsem pro dřevo, jak jsou všechno milný zprávy, Wacak lhal.*⁶⁵

Josef Brchan st. měl mít podle zdrojů výslechové komise jakousi nelibost k znamenání se křížem. Když mu tato lhostejnost byla v dřívějšku vytčena, měl se Brchan st. ohradit slovy, že si v hlavě kříž představuje. Na toto obvinění Brchan st.

⁶⁴ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Tomáše Blažka, otázka č. 27 – 32, 80 – 96, konfrontace s Janem Wendlem, fol. 209r – 209v, 216r-219r.

⁶⁵ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana st., otázka č. 11, 12, fol. 63r.

nereaguje jinak než popíráním a dodatečným vysvětlováním, že se učil symbol kříže skrze svého otce.

I: Proč modlitbou jste nikdy nedělali kříže a když vám to bylo předhozený, pravili jste, že to děláte v myslí, máte ho moc křížů v ruce, že už pamatuje p. faráře.

B: Můj všemohoucí dobrotivý bože, jak bych se modlil, kdybych nedělal kříž, tomu jsem se učil od maličkosti od našeho otce.⁶⁶

K zavrženíhodným praktikám katolické víry podle nekatolíků mimo zmíněný ikonoklasmus, kult svatých, respekt k Panně Marii či různé svátosti patřily dále svátostiny, svátostky, procesí, poutě a zvláště růžence. Odpor se pak přesouval i na osoby, které ostatní nutily do modliteb růžence, což se vztahovalo především na katolické kněžstvo.⁶⁷ Ve výslechu Víta Bíby, sedláka z Pejškova, je poukázáno na jeho domnělou averzi k tomuto náboženskému předmětu. Pod vlivem alkoholu měl Bíba v červenořečické hospodě mluvit proti růženci, i když podle jeho tvrzení měl snad zmínit jen tolik, že ho nevládní. Nicméně to mělo stačit k tomu, aby byl uvržen do vězení na sedm dní, i když původně tam měl být o týden déle.

B: Však vím, nemůže bejt člověk tak, aby nikdá nechybil, byl jsem tenkrát při trunku, však jsem za to měl arrest tehdy.

I: Kdy to bylo a jak dlouho si měl arrest?

B: Bylo to tuhle, mimuly 2 léta, před sv. Martinem, pouť na sv. Martina, jsem tam byl ještě, měl jsem bejt v arrestu 14 dní, nebyl jsem tam, jen 7 dních, pustil mě pan Svitar [?]

I: Copak si tenkrát mluvil proti růženci?

B: Jen jsem pravil, že ho nemám, to bylo, víc nic.⁶⁸

Pobyt ve vězení na něj zřejmě zapůsobil, protože jakmile se odtud Bíba dostal, růženec si pořídil. Zjevně necítil potřebu ho předtím vlastnit, jelikož ani jeho otec žádný neměl. Na druhou stranu však tvrdí, že jeho matka a čeleď na statku ho měly. K modlení mu stačily nazpaměť obecně známé modlitby, uvádí přímo *Otčenáš, Zdravas a Věřím v Pána Boha*, a také kniha modliteb, kterou mu již dříve koupil jeho otec na jarmarku.

⁶⁶ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana st., otázka č. 9, fol. 61v.

⁶⁷ R. ZUBER, *Osudy*, s. 474.

⁶⁸ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Víta Bíby, otázka č. 82 – 84, fol. 14v-15r.

V souvislosti s případem úmrtí otce Tomáše Blažka a jeho přípravou na věčný život nelze nezaznamenat sice jen stručně zmíněnou, nicméně však zásadní postavu Havlíčka⁶⁹ z osady Peklůvko. Podle svého počínání u smrtelné postele Blažkova otce a rovněž i podle výpovědi božejovského myslivce Jana Wendla, který Martina Hánu neb Havlíčka označil za „jejich kněze“⁷⁰, mezi jeho sousedy byla o něm povědomost jako o ovdovělém chalupníkovi, který žil ve stejné domácnosti se svým ženatým synem Josefem a jeho rozrůstající se rodinou.⁷¹ Lze se na základě o něm dostupných informací domnívat, že se jednalo o jakéhosi místního laického kazatele, jehož význam jako ilegálního náboženského vůdčího představitele stále výrazně narůstal od 40. let 18. století.⁷² Tito duchovní vůdci bez teologického vzdělání byli někdy označováni jako „kazatelé z houštin“ neboli tzv. Puschprediger z toho důvodu, že jejich kázání, ústní interpretace Písma, jejímž východiskem byla vlastní četba, anebo schůze svou formou podobné bohoslužbám, které organizovali, probíhaly velice často v utajení někde v lese, případně na lukách. Tím ale nebylo dosaženo znevážení vůči nekatolictví, nýbrž to mělo právě spíše opačný efekt, kdy bylo tímto fenoménem společenství patrně více stmelováno, než rozvráceno.⁷³

⁶⁹ Pastor Jan Szalatnay st. ho ve svých pamětech identifikuje jako chalupníka Martina Hánu neb Havlíčka z Peklůvka, jenž mu po založení helvétské náboženské obce v Moravči vyprávěl o strastech, které zažíval on a jeho spoluvězní ve vazbě v Pelhřimově. Srov. F. HREJSA (ed.), *Jan Szalatnay*, záznam č. 6, s. 46.

⁷⁰ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, otázka č. 41, fol. 269.

⁷¹ E. MELMUKOVÁ–ŠAŠECÍ a kol. (edd.), *Edice*, s. 10.

⁷² Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 180.

⁷³ Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848*, Praha 1945, s. 170.

5. Praxe úředního zacházení s vězněnými nekatolíky

Jedním z méně častých témat, které se mohou v studovaných pelhřimovských sumárních examenech vyskytovat, je vlastní popis či zachycení úředního zacházení s vyslýchanými podezřelými nekatolíky, třebaže nešlo o zdlouhavé a detailní pasáže textu, jež by dokonale dokázaly reprodukovat celý proces vyšetřování. Nicméně se jedná o velmi zajímavou část výsledku, ačkoliv se objevuje jen v případech obžalovaných, kteří přirozeně již měli z předchozích let zkušenosti s tímto procesem a často byli vyslýcháni ze stejných příčin jako roku 1779. Tato kapitola se tedy bude věnovat a zabývat procesem vyšetřování podezřelých vedoucím k výsledku a následně zde budou prezentovány zajímavé příklady ze souboru studovaných výsledkových protokolů.

5.1 Proces vyšetřování tajných nekatolíků

Jeden ze způsobů, kterým mohla být podezřelá osoba uvržena do vazby, byl na základě udání jakoukoliv druhou osobou. Povinnost hlásit osoby jiného než katolického vyznání měl každý bez ohledu na pohlaví a stav podezřelého, což postupem času bylo podpořeno i vyhlídkou na příslušnou odměnu, která mohla dosahovat až 300 zlatých rýnských.⁷⁴ Dotyčný konfident měl nemalou možnost výběru, komu prozradí protistátní chování podezřelého občana. Bylo možné takový čin nahlásit tamním misionářům, nebo místním duchovním, tedy farářům či vikářům, eventuálně se takové skutečnosti hlásily přímo příslušné konzistoři, jež žádala české zemské gubernium o provedení zatčení a uvěznění.

Pokud byl čin nahlášen misionářům, farářům a vikářům, postaraly se o zatčení krajské či městské magistrátní úřady, jež mohly být k tomu vybízen rovněž konzistoři. Následně byla celá záležitost předána apelačnímu soudu, který měl za úkol věc důkladně prošetřit a na konci vyšetřování vynést konečnou nález. Je zde třeba zdůraznit, do jaké míry byla spolupráce mezi světskou a duchovní mocí ve věci pronásledování a trestání tajných nekatolíků a jiných podezřelých osob z psychologického hlediska podstatná, neboť v zatvrzelých poddaných vyvolávaly větší pocity hrůzy spíše tělesné tresty než ty náboženské, jako například exkomunikace. Proto byla duchovní moc nucena do celého procesu zapojit majitele panství s jejich úřady, městské magistráty,

⁷⁴ D. TINKOVÁ, *Osvícenství*, s. 266. Srov. Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 39.

krajské hejtmany a zemské gubernium.⁷⁵ Díky vzájemné kooperaci konzistoře a zemského gubernia mohlo docházet k rychlejšímu a snadnějšímu způsobu zadržování „bludařských svůdců“, jelikož konzistoř posílala detailní popisy a informace o podezřelých osobách, které měla možnost získávat z relací duchovních z venkovského prostředí. Zemské gubernium pak bez větších obtíží podniklo veškeré kroky k tomu, aby byl dotyčný uvězněn.⁷⁶ Na druhou stranu v některých případech muselo duchovenstvo řešit nelehké komplikace, které s sebou tato vzájemná kooperace se světskou mocí přinášela. Musela se vypořádat s tou skutečností, že leckdy profánní úřady a úředníci nebyli výhradně na straně katolické církve, ačkoliv se tak navenek museli alespoň prezentovat.

V případě, že byla osoba podezřelá z nekatolictví dopadena městskými nebo panskými úřady, byl jimi samými či skrze tamního duchovního vznesen požadavek nejbližšímu městskému magistrátu k zatčení obviněného a podrobení řádnému výslechu. Jestliže by vznikl dojem, že magistrát váhá obviněného prošetřit, mohl být požádán krajský úřad o to, aby svou autoritou přinutil magistrát k řešení dané záležitosti. Magistrát měl poté za povinnost na základě výslechu sepsaný protokol poslat přímo královské apelaci. Ne vždy byl však magistrát svolný se v takových problémech angažovat, a proto bylo možné v některých případech magistrát v úředním hierarchickém sledu vynechat a obrátit se bezprostředně na krajský úřad.⁷⁷

Následně celou záležitost dále řešil královský apelační soud, jenž na základě sepsaného výslechového protokolu a sdělení o výsledku vyšetřování a o postupu duchovní nápravy, která byla vyhotovena a zaslána konzistoři, ukládal dotyčnému provinilému adekvátní trest. Ačkoliv formálně mohl obviněný z kacířství za takový zločin obdržet i trest smrti, ve skutečnosti takových drastických exekucí proběhlo jen velmi málo. Důvodem toho, proč se od tohoto způsobu trestání v případě kacířství spíše upouštělo, mohla být, kromě ohledů na rodinu, i skutečnost, že vzít život člověku bylo v rozporu s katolickým učením, ale také to, že by v opačném případě úřady neúmyslně „nahrály“ nekatolíkům, kteří by z popravených mohli velmi snadno udělat mučedníky.⁷⁸ Za nejčastější postihy byly pak stanoveny nucené práce vykonávané v pevnostech nebo donucovacích pracovnách v okovech na časové období jednoho roku. Pokud se během

⁷⁵ Antonín PODLAHA, *Úřední jednání konzistoře pražské ve příčině jinověrců v Čechách v letech 1730–1747*, Sborník historického kroužku 6, 1897, s. 83–113, zde s. 84.

⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 96.

⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 85.

⁷⁸ Z. J. MEDEK, *Toleranční patent*, s. 52. Srov. Antonín REZEK, *Dějiny prstonárodního hnutí náboženského*, Praha 1887, s. 125.

té doby nezřekl svých bludů a nepřihlásil se ke katolickému vyznání, měla mu podle císařského patentu z prosince 1725 být prodloužena nucená práce o dva roky. Pakliže ani během této doby nedošlo k nápravě jeho náboženského přesvědčení, podepsáním tzv. hrdelního reverzu byl nucen české země opustit pod pohrůžkou, že pokud se vrátí a bude chycen, čeká ho trest smrti.⁷⁹ Vyhnanci byli častokrát donuceni odebrat se do odlehlejších částí monarchie u turecké hranice, jako byly jižní Uhry a Sedmihradsko, což mohlo zapříčinit rozpad jejich rodin.⁸⁰ Případně mohlo v rámci trestu dojít i ke konfiskaci majetku.⁸¹

Dalším, avšak nepříliš častým, trestem bylo rekrutování do císařské armády, která už z podstaty mnohonárodnostní a vpravdě mnohokonfesijní monarchie nemohla být v náboženství sjednocena. Respektování odlišných konfesí se týkalo jak vyšších důstojníků, tak i nižších vojáků. Za trest však mohla služba v armádě být udělena jen za podmínek, že jedinec dosáhl určitého věku, či nebyl starý na tolik, aby nebyl schopný v armádě fungovat, a byl zdravotně způsobilý. Možná nevědomky nebo proto, že nebylo jiného vyhovujícího východiska, tak došlo zároveň k „*tiché toleranci*“ náboženských rozdílů. Nakonec od roku 1773 bylo zakázáno udělovat usvědčeným kacířům jako trest zařazení do císařského vojska.⁸² U každého dotyčného, u kterého bylo zřetelně prokázáno vyznávání nekatolické víry, byl nepochybně vyvíjen nátlak ke konverzi ke katolictví.

Z Podlahovy studie lze vyvodit, že se dále apelační soud nezabýval vyšetřováním spoluviníků, ačkoliv o nich informace měl z předložených protokolů, a že byl čistě soustředěn na hlavního provinilce. V zmíněné práci jsou uvedeny důvody, proč tomu tak mohlo být. Apelační soud patrně předpokládal, že spoluviníci již prošli procesem výslechu a na základě toho nebyla prokázána jejich vina. Mohla se rovněž domnívat, že tito spolupachatelé dosud nebyli magistrátem vyslechnuti, a že až k tomu dojde, bude individuálně na každého pachatele zvlášť připravena obžaloba. Apelace tak značně přecenila městské magistráty, neboť podle jejich předpokladů se tak nestalo. Pokud však příslušná konzistoř z rozličných důvodů trvala na vyšetřování zatím nevyslychaných spoluviníků, byla zjevně donucena zvolit jinou alternativu. Obrátila se na faráře a kněze, kteří dotyčné osoby měly podrobit výslechu a pakliže by je shledali provinilými, měli povinnost takovou skutečnost nahlásit světským úřadům. Mimo udání

⁷⁹ E. WINTER, *Josefinismus*, s. 169.

⁸⁰ J. MIKULEC, *Náboženský život*, s. 285.

⁸¹ D. TINKOVÁ, *Osvícenství*, s. 93.

⁸² Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 14, 26.

či nalezení zakázaných bludných knih přímo u dotyčného v domě to byl další způsob, jak být za kacířství zatčen a uvězněn.⁸³

Průběh výslechu dokládají písemně zpracované výslechové protokoly, neboli exameny, díky své responsoriální formě.⁸⁴ Detailnější rozbor výslechových protokolů, vnější a vnitřní diplomatické znaky, jakož i historický vývoj je podrobněji zpracovaný v bakalářské práci, na níž navazuje tato diplomová práce.⁸⁵ Na tomto místě lze však připomenout, že kromě samotného výslechu mohla být dotyčná osoba následně konfrontována s výpověďmi jiných obviněných a případně i nalezených svědků, kteří během této části byli přítomní ve vyšetřovací místnosti.⁸⁶ Ke konfrontaci docházelo i na základě toho, že se výroky obviněného a svědka značně neshodovaly. Tady přímo docházelo k porovnávání většinou odlišných výpovědí, neboť téměř každý obžalovaný se pokoušel popřít vznesená obvinění a snažil se své delikty zatajit, zvláště pak ty, na které nebyly jasné důkazy. Činil tak patrně proto, aby přesvědčil komisi o své nevině anebo aby získal tak co nejmírnější trest.⁸⁷ Ihned po skončení střetnutí tváří v tvář byli svědkové nuceni prostor opustit. Mimochodem to byla jediná přípustná situace, kdy k výslechu byl připuštěn laik.⁸⁸

Takto sepsaný výslech, jenž v mateřské řeči podezřelého žalovaného a případných svědků obsahoval nutné informace k prozkoumání šetřeného případu, byl opatřen ochrannými prvky potvrzující platnost dokumentu, jako byly podpisy, a to i včetně vyslychaných, a také pečeti. Celý tímto způsobem vyhotovený a ověřený soudní spis, do kterého byly ještě zahrnuty i tzv. relace, byl odeslán konzistoři k vyšetření a rozhodnutí o výsledku případu. Tímto úkolem byl pověřen speciální duchovní úředník, jehož Podlaha označuje titulem: *Reverendissimi ac amplissimi archiepiscopalis konsistorii Pragensis in causis pravitatis haereticae expeditor*. Mělo se jednat o člena duchovenstva, který měl být díky svému vzdělání schopen posuzovat správnost doručených výslechových protokolů, a v případě, že v examenu objevil jakousi chybu, byl zmocněn ji opravit. Podlaha ve své práci uvádí příklad o víře v neposkvrněné početí Panny Marie, kdy byl obžalovaný u výslechu tázán, zda toto tvrzení upřímně vyznává. Konzistoř zastávala ten názor, že by se raději takové nejasné otázky pokládat neměly, jelikož v této době ještě neposkvrněné početí Panny Marie nebylo dogmatem, a pokud

⁸³ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 86-87.

⁸⁴ Tento přesný výraz použil ve své práci P. HIML, *Myšlení*, s. 155.

⁸⁵ Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 35-48.

⁸⁶ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 88.

⁸⁷ P. HIML, *Myšlení*, s. 155, 163.

⁸⁸ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 88, 92.

již byla otázka položena, měl dotýčný vyslychající obžalovanému vysvětlit, že se jedná o všeobecná přesvědčení a nikoliv o článek víry. Rovněž měl být expeditor dobře obeznámen s indexem katolickou církví zakázaných knih. Pokud měl v určitých záležitostech pochyby, směl se obrátit na generálního vikáře či kancléře, aby s ním mohl o daném problému konzultovat a společně se tak dopátrat řešení. Ať už byl obžalovaný po bedlivém prozkoumání expeditora shledán vinným či nevinným, svůj rozsudek konzistoř dala na vědomí místním farářům nebo vikářům prostřednictvím dekretu.⁸⁹

V některých studovaných výslechových protokolech byly nalezeny koncepty výše zmíněných relací, které se posílaly spolu s výslechovými protokoly k posouzení konzistoři. Relace (čili vlastně zpráva) je široký pojem a není přesně definováno, co přesně bylo obsahem relací, jež byly odesílány společně s příloženými exameny. Mohlo by se jednat o relace farářů, ve kterých je zastoupena kromě složky materiální i složka duchovní, konkrétně je zde i otázka namířená na počet heretiků a kacířů. Názvem „relatio“ je ve studovaném fondu označeno několik dokumentů, jež svým způsobem a formou souhrnně rekapituluji předcházející výslechový protokol. Zpočátku může taková relace budít dojem slibu, jelikož se zde pravidelně objevuje fráze poukazující na přísahu k Bohu, Panně Marii a všem svatým, což mělo sloužit k ověření dané výpovědi⁹⁰. Hlavní část celého textu je ale zaměřena právě na shrnutí toho, co bylo detailně probíráno při výslechu. Následuje dále závěrečná pasáž, která je zpravidla u všech relací stejná. Dotýčná osoba se zde odvolává na to, že vše, co bylo v prostřední části textu, je pravdivé a že si to tak dotýčná osoba dobře pamatuje.

Konkrétně je na tomto místě jako příklad přepsána „relace“ prosečského kováře Václava Štefla (viz příloha č. 1), v níž potvrzuje svou výpověď a popisuje událost, která je již výše zmíněna.⁹¹ Podle výpovědi se měl Josef Brchan mladší svým pohrdavým chováním rouhat proti Panně Marii:

Já, Václav Štefl, přísahám Pánu Bohu všemohoucímu, blahoslavenej bez poskvrny počatej Panně Marii Matce Boží a všem celým svatým, že může bejt nejčko rok ke mně před samým večerem přišel Jos[ef] Brchan za Matoušem Voříškem, který u mě byl u práci kovařikem [?] a nějaké semeno ač nějakou kořalku [...], já přišel od práce, šli jsme do sednice, dali jsme si na pivo, pili jsme, [k]dyž jsme se napili, tak on Brchan šel ven, já měl červenou kropenku u dveří, byla na ni [...] Panna Maria, on ji strh[l] a

⁸⁹ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 88-90.

⁹⁰ P. HIML, *Myšlení*, s. 162.

⁹¹ Viz s. 9.

pra[vi]l Co to máš za modlu? Přišel ke stolu, díval se na ni u světla, zkoumal [?] ji a pra[vi]l Nejlíp z ní nalít knoflíku. Jak ji tak zmáčk[l], nechal ji chvíli na stole, potom vzal, strčil do kapsy a pra[vi]l Jáť z ní naleju knoflíčku <to jsem viděl a beztak ho jak to zlámal makovici> měli jsme už tenkrát vypito as 6 mázů piva, on Jos[ef] Brchan byl napilej, já ačkoliv jsem byl trošku, to jsem viděl a viděl, co se dělalo a dobře to pamatuju, je to pravda tak mi spasení mé ubohé duše měla.⁹²

5.2 Konkrétní případy

5.2.1 Brchanové

S vyslýcháním měla své značné zkušenosti nepochybně rodina Brchanů ze vsi Zahrádky, kteří byli poddanými k městu Jindřichův Hradec. Otec a syn byli vězněni pro držení zakázaných kacířských knih v onom městě poprvé už na přelomu let 1775 a 1776, a to poměrně dlouho dobu. V rámci studovaných výslechových protokolů se bezpochyby jedná o unikátní případ, kdy dva blízcí rodinné příslušníci podávají prostřednictvím svých examenů zprávu o společném věznění. Brchan ml. při výslechu uvádí dobu strávenou v tamním vězení okolo pěti týdnů, jeho otec Josef Brchan st. je konkrétnější a tvrdí, že byli zadrženi ve vazbě v době mezi svátkem sv. Mikuláše, tedy 6. prosince 1775, a svátkem Tří králů následujícího roku, tedy 6. ledna 1776. Není bez zajímavosti, že se tento případ objevuje o sto let později v článku „Před sto lety (dokončení)“ v týdeníku Ohlas od Nežárky, který byl vydán 8. dubna 1876. Autor zmíněného příspěvku zde odkazuje na patrně jindřichohradeckou knihu městské rady tzv. *manuale consulare* z roku 1776, v níž má být záznam o celé kauze a následnému propuštění Brchanů na přimluvu konšela Johanese Freye, jenž měl za oba podle článku zaplatit kauci.⁹³ Dále je v článku naznačeno, že během svého věznění museli Brchanové, především Josef mladší, snášet těžká příkoří ve formě fyzického násilí, což mělo být v rozporu s císařským nařízením ze dne 23. září 1775, které zplnomocňuje pouze duchovenstvo k přiměřenému pokusu o napravení ve víře zbloudilých osob, a

⁹² Relace je součástí soudního spisu Václava Štefla, viz MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Václava Štefla, fol. 176r.

⁹³ Ohlasy od Nežárky, 8. 4. 1876, s. 114: [...] *A právě tehdy to také nyní sto let, co ruka světské moci naposledy zdvihla se zde na vyplnění kacířství husitského. V knize rady městské „manuale consulare“ na rok 1776 shledáváme ke dni 10. ledna zaznamenáno, že odbývaná konference v příčině podezřelých husitův, kteří byli uvězněni a za jejich propuštění konšel pan Johannes Frey se zasazoval. O věci té přišlo již druhého dne rozhodnutí hejtmána kraje bechyňského, že mají zločinem kacířství podezřelí oba Josefové Brchanové okamžitě propuštění býti, najde-li se rukojmí, který složí kauci, a kdyby to purkmistr a primátor neposlechl, že bude na něj vojsko posláno. Zastávce Husitův Frey podal kauci a Brchanové vyšli z vězení.*

proto bylo takové zacházení následně magistrátu důrazně vytknuto ze strany apelačního soudu.⁹⁴ Zda se v případě článku jedná o zveličování či popisování faktů, nelze z výsledkových protokolů obou Brchanů určit, jelikož se prakticky více nevyjadřují k trestům a propuštění, spíše jen stroze konstatují dané skutečnosti.

Josef Brchan ml.

I: Oč i prve si to přezvěděl, že v těch podobných knihách bludy jsou, poněvadž jsi proto v arrestu v Hradci o tom následovanej.

B: Voni nám v Hradci páni nic žádnéj examen nedělali, já můžu na to sám svědomím slíbit, že v tom žádnéj pán ani prv nenaučil přes všechen examen.

I: Jakpak dlouho [j]si tam tenkrát seděl?

B: Seděli jsme tam okolo 5 neděl. Neřek[!] nám žádnéj nic, proč jsme tam. Pustili nás. Vynesl ouřad p[an] Hilgartner.⁹⁵ Byli u nás, sice povolali nás, že jsme puštěný domů, a to bylo všechno.

I: [Vž]dyť je vás z toho něco přece následovalo u místa duchovního.

B: Nač se žádáme, jsme nemluvili. On nás pan farář nedal před sebe povolat, předtím ani potom.

I: Copak vám nic od vysoce důstojné konzistoře olomoucké [!] nebylo vyhlášeno, jak vám tak stojí?

B: Nevíme o ničem.⁹⁶

Josef Brchan st.

I: Vždyť jsi už byl strany kacířstva v arrestu v Hradci v roce 1775, jak se můžeš oslovit [za] nevinného?

B: Vašnosti, když je nebylo nic dokázáno, ani se nás netázali na stavu nejmenšího, když je pan farář nemohl dokázat svědkama, však je to tak dost koštovalo.

I: Jak dlouho jsi tam tenkrát v Hradci v arrestu seděl?

⁹⁴ Ohlasy od Nežárky, 8. 4. 1876, s. 114.

⁹⁵ Ignác Hilgartner – městský radní v Jindřichově Hradci.

⁹⁶ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana ml., otázka č. 108-111, fol. 53v – 54r. Srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výsledkové protokoly*, s. 109 – 110.

B: Od sv. Mikoláše až do 3 králů já, ale syn byl spíš, však je to všechno skrz syna bylo, on je hospodářem, já nevím nic o [...] víry.

[...]

I: Vždyť od vysoce důstojné Konzistoře holtam[t] [?] určitě jste byli dle [...] vaší víry duchovním trestami potkaný.

B: To je pravda, v Hradci jsem byl trestaný, byl jsem tam 14 dní v poutech a dělal jsem v Studený Vyznání víry u přítomnosti p. vicariuse a p. faráře, nevím, jestli před nebo po arrestu, toť je nepochybně muselo bejtí nařčeno tenkrát od vysoce důstojné konzistoře [?].⁹⁷

Zpočátku je s podivem, že podle výpovědí obou Brchanů po zadržení roku 1775 nebyl s nimi sepsán žádný výslechový protokol, ačkoliv se převážně v pozdějších letech ukázalo, že Brchanové patřili k hlavním a neblaze proslulým rozšiřovatelům nekatolické víry formou kolportování zakázaných knih ve svém okolí, a že navíc disponovali i četnými kontakty. Snad v té době nebyli ještě považováni za výraznou hrozbu či byli ostatními pokládáni za regionální výjimku, kterou nebylo třeba podrobněji vyslýchat a vyšetřovat natolik, aby z toho vznikl písemný záznam. Nelze ani vyloučit předpoklad, že oba Brchanové popřeli svými tvrzeními sepsání výslechu v Jindřichově Hradci, na druhou stranu by tuto skutečnost bylo marné jakkoliv před výslechovou komisí zatajovat, neboť by nebylo příliš komplikované si takovou informaci u městských úředníků z Jindřichova Hradce ověřit.

Nabízí se ještě jedno vcelku prosté a jednoduché vysvětlení, proč během věznění Brchanů nebyl vyhotoven žádný záznam výslechu. Podle tvrzení ve studii historika a teologa Antonína Podlahy o úředním jednání vůči nekatolíkům v 18. století nebylo prakticky vyloučené ani nijak vzácné, když byla osoba podezřelá z kacířství uvězněna, aniž by s ní byl sepsán výslechový protokol. Celá záležitost byla projednávána pouze ústně před církevním soudem a jen tehdy byl obžalovaný propuštěn na svobodu domů, pokud vykazoval známky duchovního pokání a zlepšení, jež byly soudní komisí považovány za dostatečné. Podlaha ve své práci rovněž dodává, že apelační soud někdy nemusel být zpraven o konečném stavu vyšetřování.⁹⁸ Výpověď Brchana staršího by tak potvrdila názor Antonína Podlahy, že přestože obžalovaný viník slibuje polepšení a

⁹⁷ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana st., otázka č. 5-6, 26, fol. 62r-62v, 65r.

⁹⁸ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 95.

dostává rozhřešení, nařídila navzdory tomu konzistoř uvěznění osoby na určitou dobu bez provedení výslechu a tedy bez examenu. Podlaha ve své studii uvádí držení viníka ve vazbě s cílem zaručení polepšení na týden, dva týdny nebo měsíc podle míry provinění,⁹⁹ a Brchan st. podle svých slov byl takto držen 14 dní ve vězení v poutech. To by do jisté míry mohlo vysvětlit i tu skutečnost, proč byli Brchanové uvěznění na tak dlouhou dobu. Nicméně se v soudním spisu Brchana staršího nachází opis výslechu z Jindřichova Hradce, který je datován 29. září bez vyjádření roku, a je opatřen podpisy členů výslechové komise a s přitíštěnou městskou pečeti. Nejedná se o dlouhý výslech, který dohromady obsahuje pouze šestnáct otázek a odpovědí, a témata se týkají jeho osobních údajů, zakázaných knih a jeho neteře Mariany Satrapové.¹⁰⁰ Pravděpodobně nebude možné se dozvědět, proč výslechový protokol při svém novém obvinění a vyšetřování Brchan st. zapřel.

5.2.2 Jan Zadnický

Následné svědectví obchodníka Jana Zadnického z arcibiskupského panství Červená Řečice potvrzuje, že ačkoliv by se podle dobové legislativy kacířství mělo trestat tvrdšími tresty, ve skutečnosti tomu tak nebylo. Z jeho výpovědi si lze udělat představu o tom, jak bylo následně s podezřelým zacházeno.

I: Jak jste byl zdet' pro vaše první dostihnutí s Brchanem [...] byl vytréstaněj?

Z: Seděl jsem tu v arestu 7, 8 neb 9 neděl a byl jsem propuštěnej a mám za to, že jsem dostal napomemutí, abych se budoucně kacířských knih vyvaroval.

I: Jak pak u duchovního s vámi bylo jednání po vypuštění z arestu, vždyt' jste dělal vyznání víry?

Z: Inu jak jsem vyšel z arestu, rozstonal jsem se a poslal jsem pro nebožtíka velebného pana děkana, aby ku mě přišel, on přišel pan páter Straka, co jest nyní farářem v Chejnově, ten mě k smrti připravoval a jak mě vyzpovídal, ptal se mě, jestli mě Pán Bůh nechal [?] jestli chci takových bludných věcech nechat, já jsem pravil, že ano, kdybych věděl, co by takového bylo, zachovej mě Pán Bůh a platno nic.

I: Vy jste ale měl řádně vykonat vyznání víry a také od sebe dát revers, že budoucně při samospasitelném svatém římském náboženství právně stát a všech bludů se vystříhati chcete, a musel.

⁹⁹ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 86.

¹⁰⁰ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana st., fol. 66r-67r.

Z: Já nepamatuju, neznal jsem žádného, jen že jsem veleb[nou] svátost pěkně přijal a k smrti zaopatřenej byl, ach kdyby mě byl Bůh tenkrát vzal, byl bych byl zbavenej všechny bídý.¹⁰¹

V examenu Jana Zadnického je zmíněn konkrétní dokument tzv. revers neboli příslibné upsání, kterým dotyčný obžalovaný slibuje věrnost katolické víře a vyvarování se kacířství. Ve spisech studovaných výsledků se žádný takto definovaný revers nevyskytuje, ačkoliv se takto nazvané dokumenty ve fondu objevují. Nicméně obsahem tyto písemnosti připomínají spíše přípisy se zastáním od členů rodiny či sousedů podezřelých vězňených. Takové nepřiliš dlouhé záznamy z průběhu roku 1780, které na rozdíl od výsledků byly psány v němčině, se objevují ve spisech Tomáše Blažka, ondřejovského sedláka, a Jana Wendla, božejovského myslivce (viz příloha č. 2). V případě myslivce z Božejova vypadal podepsaný a osobní pečeti opatřený revers následovně:

Ich, Endes unterschreibener Verreversiner und Verbinde mich mit königl[icher] fischcal amt[licher] Bewilligung, für den Johann Wendl gewesten Boschejower Revier Jäger als einene Schwieger Sohn, wann er wegen Kätzerischen Büchern von den Pilgrammer köngl[ichen] Stadt Arrest zu seinem Nahrungs Betreibung entlassen wird, mit 150 gulden re[i]h[nisch] von meinen Stehend und liegenden Vermögen in den Dorf Temnitz¹⁰², solcher gestallten, dass er Johann Wendl sich keines Wegs von Boschejow absendig machen, sondern auf jedesmahligen Bedarff, wo erforderlich und verordnet werden würde, sich gestellen solle, und wolle, zu welicher Festhaltung ich diesen Revers nicht nur allein eingenhändig unterschreiben, sondern zur mit Außfeirtung den Fischcal ältesten allen fleisses hierzur erbete habe. So geschehen Dorf Temnitz den 21. July des 1780 Jahres.¹⁰³

Lze si však navzdory absenci reversů ve smyslu přísahy věrnosti katolické církvi či vyznání víry vytvořit představu o tom, jak by mohla taková prohlášení vypadat a co by mohla obsahovat, za což je třeba poděkovat JUDr. Karlovi Václavovi Adámkovi a jeho práci z roku 1911, jež nese titul *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku, I-II*. V prvním díle, ve kterém je věnována pozornost

¹⁰¹ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Zadnického, otázka č. 107-109, fol. 197v – 198r.

¹⁰² Temnitz, tj. vesnice Těmice, ležící asi 9 km na západ od Božejova.

¹⁰³ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, fol. 281r.

především období před a rok po vydání Tolerančního patentu mezi léty 1750 až 1782, je možné najít editovanou sbírku dokumentů týkajících se uvedené problematiky, a rovněž i příslibných upsání.¹⁰⁴ Dokumenty, které Adámek ve své knize zpracoval,¹⁰⁵ patří lokací do poněkud jiné oblasti než v této práci sledované výslechové protokoly, nicméně umožňují alespoň do jisté míry připodobnit nedochované reversy vězňených nekatolíků v okolí Pelhřimovska. Nelze však vyloučit, že se v určitých detailech mohly takové záznamy od sebe v jednotlivých regionech nebo dokonce na jednotlivých panstvích poněkud lišit.

Reversy ve věcech víry byly psané bezpochyby v ich-formě, což není překvapivé, jestliže měly vyjadřovat stanovisko dané konkrétní osoby, ačkoliv nelze nijak bezpečně potvrdit, že jedinec s takovým pravděpodobně i nedobrovolným prohlášením upřímně souhlasil. Pochopitelně byla na samém začátku reversu představena dotyčná osoba obdobně jako na začátku examenu. V této úvodní části lze zjistit jméno, bydliště, příslušnost k panství, věk a rovněž i k jakému vikariátu či na Moravě děkanství jedinec patřil. Následuje seznam jmen členů komise a svědků, před kterými provinilec měl složit přísahu, přičemž komisařem byla osoba vybraná z duchovenstva a svědkové byli členové městské rady nebo případně i místní sousedé. Tyto osoby měly s největší pravděpodobností v případě nesrovnalostí či porušení slibů dosvědčit, že se daný viník zřekl kacířského učení. Dále se pokračuje frázemi „*klečíce a majíce před očima svýma svato: svaté evangelia, kterých vlastnímá rukama se dotýkám*“¹⁰⁶ k vyjádření o jedinečné pravosti víry katolické, zároveň i k vyjádření lítosti a pokání nad svými prohřešky.

V další části textu je pozornost převedena na konkrétní hříchy a chyby, kterých se jedinec v životě dopustil. Jsou zde uvedena veškerá provinění proti katolické víře a církvi, která byla během výslechu prokázána, nejčastěji držení, čtení a rozšiřování zakázané nekatolické literatury, zpěvy nekatolických písní a kacířské řeči proti svatým, Panně Marii, svátostem, mši a papeži. Tento úsek zápisu je nesporně nejrozsáhlejším a evidentně v každém reversu trochu odlišný, jelikož jsou zde zmíněny osobní reálie, které jsou pro každou osobu trochu rozdílné. Na závěr výčtu hříchů a činů

¹⁰⁴ Tento termín pro reversy ve věcech víry sám Adámek ve svém díle používal. Srov. Karel Václav ADÁMEK, *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku (I.)*, Praha 1911.

¹⁰⁵ V případě reversů ve věcech víry se jedná konkrétně o záznamy označené č. 1, 2, 3, 4, 5, 25 a 26.

¹⁰⁶ K. V. ADÁMEK, *Listiny*, s. 13.

proti katolické víře je v krátkosti sepsané ujištění, že dotyčný prošel procesem výslechu, z něhož následně vzešel sumární examen.

Dále přichází na řadu znovu uznání způsobených chyb, opakující se ujištění o samospasitelnosti a jedinečné pravosti katolického náboženství a odvržení či zřeknutí se bludů a kacířských myšlenek, které si během života jedinec osvojil, zároveň i všech jiných nekatolických učení, jež ani nemusel vyznávat. Poté by měla následovat obsáhlá pasáž, v níž se dotyčný zapřisáhá až do smrti vyznávat katolické učení, odmítat navždy kacířské učení a vyhýbat se zakázaným praktikám, například čtení nepovolených knih a jakýchkoliv kontaktů s osobami nekatolicky smýšlejícími, přičemž pokud by takového jedince znal, dostával tímto za povinnost tohoto člověka nahlásit své duchovní vrchnosti. Následně se obžalovaný zavazoval i k podrobení se jakýmkoli trestům a pokutám, které budou nad ním komisí vyneseny, a předem souhlasil s poddáním se postihu, pokud v budoucnu vyjde najevo, že své sliby a přísahy zde zaznamenané svým chováním nedodržel.

V závěrečném odstavci textu jsou naposled zaznamenány odvolání bludů a přísahy oddanosti, celý dokument je zde opatřen datem a podpisy svědků, v nejlepším případě i samotného dotyčného jedince. Příležitostně může být tento úsek doplněn i o tvrzení, že byl zápis podepsán vlastní rukou přísahajícího a přečten nahlas před shromážděnou komisí, jak uvádí Adámek, v chrámu Páně. Mohla by se naskytnout otázka, jak se postupovalo v případě, když dotyčná osoba byla ještě v této době negramotná, a tudíž nemohla zápis přečíst nahlas, ačkoliv to mohlo být v reversu doslovně napsáno, že „*od slova do slova [...] ústy vlastníma jsem vyřekl*“.¹⁰⁷ Přirozeně nad takovou potíží nebylo nutné přemýšlet, pokud byl dotyčný reálně usvědčený z četby zakázaných protikatolických titulů. Postup však mohl být takový, že mu byl text předčítán například knězem a dotyčný kající po něm text pouze opakoval. Poté mohl dokument ověřit třemi křížky a zapisovatel připsal, že je to podpis jeho ruky, jak bude ukázáno na konkrétném případě níže.

Dalo by se do určité míry předpokládat, že takto sepsaný revers, jak ve své podstatě naznačuje i výpověď vyslychajícího v examenu Jana Zadnického, by mohl být písemným produktem procesu tzv. veřejného vyznání víry. Tento výraz pro úkon se ve studovaných examenech vyskytuje poměrně často a byl ukládán v závažných případech provinění jako jakési zadostiučinění před shromážděnou veřejností.¹⁰⁸

¹⁰⁷ K. V. ADÁMEK, *Listiny*, s. 14.

¹⁰⁸ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 89.

Vzhledem k tomu, že v examenu Jana Zadnického bylo zaznamenáno více jak sto otázek, konkrétně 138 mimo dialogy při konfrontacích s dalšími vyslychanými, byla jeho výpověď v záležitosti praktikování zakázané nekatolické činnosti s největší pravděpodobností pro vyšetřování značně důležitá a tím i jeho provinění bylo velmi vážné.

Případ Jana Zadnického je ještě zajímavý tím, že v následujícím dialogu při výslechu je podhaleno konání veřejného vyznání víry v případě, kdy se dotyčný nemůže z důvodu nemoci dostavit osobně před komisi, aby sepsaný revers přede všemi nahlas přečetl a potvrdil svým podpisem. Je zde prezentován i klasický způsob toho, jak si poradit s ještě tehdy přetrvávající neznalostí psaní u starší vrstvy venkovského obyvatelstva.

I: [Vž]dyt' [j]ste dal od sebe v ten den lístečky písemnou zavázadlivost [?].

Z: On se mě ptal pan páter Straka, jestli umím psát, já pra[vi]l, že ne, tak on abych udělal 3 křížky [...]ruka třásla, tak on vzal do své mou ruku a tak jsme spolu udělali ty 3 křížky.

I: Tak už měl tu písemnost vyhotovenou a as teprve u vás psal, tu kterej jste dělal ty 3 křížky.

Z: Já nevím, jestli ji měl, co psáno neb ne, u nás nepsal, já jsem zraku tenkrát neměl, nad všechno tam bylo.

I: Copak vám z toho poprvé nic neřekl, než se podepsáte máte?

Z: Když nepamatuju, mně se zdá, že nic, [k]dyž nevím, on bude líp pamatovat.¹⁰⁹

Na závěr lze dodat, že veškerá opatření během vyšetřování a následně i během soudu a vyhlášení rozsudku měla sloužit mimo primární zamezení šíření tajného nekatolictví a trestání těch, kteří ho ilegálně a snad i s vědomím přestupku provozovali, k postrašení a případnému odrazování od takové z katolického pohledu nekalé činnosti.¹¹⁰ Je však patrné, že navzdory vynaloženému úsilí duchovenstva a světských úřadů nebylo možné zcela vymýtit či alespoň tuto nábožensky tvrdošjnou skupinu přinutit k podřízení se, což by znamenalo zřeknutí se své předchozí víry a podstoupit naprosto upřímnou konverzi ke katolictví.

¹⁰⁹ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Zadnického, otázka č. 110 – 112, fol. 198v.

¹¹⁰ Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 54.

6. Sít' zahraničních a domácích kontaktů mezi nekatolíky

Podstatnou část celého výslechového protokolu tvořilo zaznamenávání mimo značného množství zakázané nekatolické literatury rovněž pokud možno nejúplnější vypsání sítě vazeb, které bylo u obviněných osob možné identifikovat a rozkrýt. Tato četná spojení byla mezi tajnými nekatolíky tvořena vzájemnými styky, ať už osobním setkáváním za účelem prodeje a nákupu knih anebo prostřednictvím tajných schůzek doprovázených četbou případně i zpěvem z těchto nepovolených svazků. Je zde třeba zdůraznit, že hranice panství či zemí nebyly pro tuto pronásledovanou vrstvu společnosti výraznou překážkou a docházení i do poměrně odlehlých oblastí výhradně pěšky bylo pro venkovské obyvatelstvo od dob raného novověku považováno za zcela samozřejmé. Nelze to však chápat tak, že žádná omezení a kontrola pohybu poddaných ze strany vrchností a jejich úřednictva nebyla vykonávána. Týkala se spíše trvalejších poměrů z hlediska práva než občasných pochůzek, které navíc mohly být kamuflvány nějakými ekonomickými aktivitami.¹¹¹

6.1 Zahraniční konexe

Velkou zásluhu na přežití a udržení nekatolických tradic i přes silné rekatolizační tlaky v českých zemích mají bezpochyby konexe s protestantským zahraničím (Sasko, Slezsko, Prusko atd.). Nejvíce lákavé se jevílo tolerantní Uhersko, především pak slovenské kraje, kde byly vystavěny nekatolické kostely pod vedením pastorů převážně luterského vyznání, a byly i z jazykového hlediska v porovnání s ostatními nekatolickými zeměmi Čechům a Moravanům pravděpodobně nej přístupnější. Obyvatelé příhraničí z české strany se tak mohli snadno a nenápadně vydávat na nekatolické bohoslužby za hraničním předělem země. Svou roli sehrála do jisté míry i hornatá krajina, která komplikovala jakýkoliv zákrok proti tomuto počínání.¹¹² Není tedy divu, že po vydání Tolerančního patentu císaře Josefa II. z roku 1781 právě ze slovenských krajů tehdejších Horních Uher přicházeli do českých zemí evangeličtí pastoři.¹¹³

Jak dokládají četné zprávy i výpovědi ze studovaných výslechových protokolů, podstatná část podpory a vlivu na nekatolíky v českých zemích pocházela také z přilehlých z německých oblastí Saska a Pruska. Vedle význačných protestantských

¹¹¹ P. HIML, *Myšlení*, s. 166.

¹¹² R. ZUBER, *Osudy*, s. 422.

¹¹³ Z. J. MEDEK, *Toleranční patent*, s. 35, 44.

center, jaká představovaly Halle nad Sálou a Hernhuttu, což byly lokality často vyhledávané pro pobyty během náboženské emigrace, hrálo hlavní roli saské příhraniční město Žitava na území Horní Lužice. Hojně se vyskytuje ve studovaných examenech hlavně ve spojitosti se zde vydanými knihami nekatolického charakteru. Právě z tohoto saského města měla ve velkém množství do českých zemí proudit zakázaná evangelická literatura, a tak se stalo centrálou evangelických misí v Čechách a na Moravě.¹¹⁴

Počátky této činnosti spojoval historik Eduard Winter s útekem jakéhosi zámožného mlynáře české národnosti, který do této oblasti unikl z důvodu vyznávání jiné víry než katolické. Podle dostupných informací měl tento muž poskytnout značnou sumu na tisk evangelicky koncipovaných knih a z profitu dotovat tzv. agenty či kolportéry, kteří měli za úkol šíření těchto česky tištěných knih, především se pak jednalo o bible a katechismy, za hranice na území Čech a Moravy jakýmkoli dostupnými cestami a prostředky.¹¹⁵ Šířiteli nekatolické literatury mohli být rozliční lidé a ze zdrojů je známo, že se jednalo mimo náboženské emisary také o vojenské zběhy, dovozce obilí či obchodníky s tkalcovskými produkty. Čím více zesilovala snaha převést jakkoliv přes hranice evangelické texty, tím přibývalo množství různých ochranných opatření. Dokazuje to patent z 26. února 1752, který zakazoval převážení zahraničního kusového zboží, jež mělo být přepravované v potištěném papíru. Důvodem tohoto nařízení bylo to, že nezdělaný onen potištěný papír obsahoval texty protestantské povahy, které se až dodatečně svazovaly na území Čech do knižního bloku.¹¹⁶

Nelze rovněž opomenout dopad přichozích podnikatelů, obchodníků řemeslníků a dělníků ze zahraničí, jimž bylo povolováno se spolu se svými rodinami z ekonomických důvodů usadit v monarchii navzdory tomu, že se veřejně hlásili k jinému než katolickému učení. Habsburská monarchie potřebovala pro prosperující hospodářství, výstavbu a chod nových manufaktur profesionální a odborně vzdělané pracovníky, kteří museli přijít do českých zemí ze zahraničí, poněvadž na území Čech a Moravy byl takové pracovní síly nedostatek. Těmto cizincům bylo dovoleno v soukromí či v rodinném kruhu praktikovat své vlastní náboženské tradice a vyznání, nicméně veřejně se při duchovních úkonech (*actus ministeriales*) museli bezpodmínečně podrobit tomu, co bylo vyžadováno od katolických duchovních. Tito lidé zjevně mohli

¹¹⁴ E. WINTER, *Josefinismus*, s. 167.

¹¹⁵ TAMTÉŽ, s. 167.

¹¹⁶ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 171. Srov. A. REZEK, *Dějiny*, s. 126.

do jisté míry působit na místní obyvatelstvo a hlavně na nekatolíky. Není však možné se domnívat, že to bylo na základě počtu, neboť množství takto „snášených“ přistěhovalců nebylo nikdy tak vysoké, aby svou přítomností a vlivem byli pro tajné nekatolíky žádoucí posilou.¹¹⁷

Specifický případ rodiny Brchanů ze Zahrádek dokazuje, že lze jen velmi těžko zpřetrhat rodinné vazby i v případě, že jsou děleny poměrně velkou vzdáleností. Ačkoliv Josef Brchan st. odmítá přiznat, že by pomýšlel na emigraci do protestantského zahraničí, na druhou stranu se však nijak netají tím, že jeho rodiče odešli do Uherska, kde bylo prostředí pro jedince nekatolického vyznání mnohem příznivější, než v Čechách, neboť tak požadovala silná uherská šlechta, jež byla připravena kdykoliv se spojit s Turky proti vládnoucím Habsburkům v případě nesouhlasu s jejich požadavky.¹¹⁸ Josef Brchan st. připouští, že se v Uhrách nachází část jeho příbuzenstva, ke kterému odešli jeho rodičové poté, co jim bylo navrženo, aby Čechy opustili a odešli právě do nábožensky tolerantnějších Uher. Podle informací výslechové komise měl Brchan několikrát žádat o povolení jít do Uher za nimi, což bylo samo o sobě pro ně poněkud podezřelým chováním.

I: Pravda jest, že tvoji rodičové skrz bludy do Uher zašli, ty jsi od nich jináč vychován nebyl, než jak oni sami živi byli, zůstal si zdeť pro grunt a poněvadž po tobě bludy trpěti nechtějí, chtěl jsi na ně jít.

B: Oni se pustily neb[oztíka] otec za bratrem, který byl voják a v Uhrách se usadil, tam jen psal, že je tam dobře, aby za ním šli, nešli však oni proti žádání, už ani bílý ani černý neřekli [?].¹¹⁹

Záležitost emigrace z náboženských důvodů v této době byla problémem, o kterém se ve výslechových protokolech příliš nehovořilo. Z množství studovaných examenů je Josef Brchan st. jediný, u něhož došlo k diskusi na toto nelehké téma. Zůstane otázkou, proč Brchan neodešel stejně tak bez většího povšimnutí jako jeho rodiče do tolerantnějších částí habsburské monarchie, které by mu jistě vyhovovaly více, než české prostředí. Odchod do ciziny, jež nebyla proti jinověrným vyznáním nijak výrazně zaujata, byl volen až jako veskrze poslední možnost pro ty nejvěrnější a nejzatrvelejší z řad tajných nekatolíků, pro které bylo další překonávání represe a

¹¹⁷ Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 14, 24-25.

¹¹⁸ R. ZUBER, *Osudy*, s. 421.

¹¹⁹ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana st., otázka č. 14, fol. 63v.

příkoří na nich páchaných už takřka nesnesitelné.¹²⁰ Museli pravděpodobně vědět, že poddanskému stavu v zahraničí neuniknou, ale myšlenka možnosti svobodného a beztrestného praktikování své víry pro ně asi byla patrně dostatečně silnou motivací.¹²¹ Obavy státních úřadů i pozemkové vrchnosti z hromadných útěků vícero rodin či celých vsí byly nicméně opodstatněné, neboť mohlo dojít k vylidnění venkova, což se na některých místech například v roce 1741 stalo.¹²² Osoby mající tendenci k odchodu bylo zapotřebí co nejdříve identifikovat a různými způsoby se jim pokusit v tom zabránit. Pokud se někdo takový našel, z nařízení konzistoře bylo kněžím uloženo, aby své síly vynaložili na přesvědčení a povzbuzení jedince k tomu, aby zůstal. Pakliže se nedostavil kýžený účinek na základě snah duchovenstva, přišly na řadu příslušné orgány jako vrchnostenské úřady, městské magistráty a krajské úřady. Zpočátku měly pouze dohlížet na osobu a bránit jí například v rozprodávání majetku. V případě, že i toto úsilí o zlepšení napjaté situace bylo marné, bylo následně přikročeno k zatčení a věznění dotyčného.

Pokud se objevilo podezření, že chtějí emigrovat mnohočetné skupiny osob, bylo farářům či vrchnostem konzistoří ukládáno, aby obeznámily s tímto problémem zemské gubernium, které mohlo eventuálně zasáhnout s asistencí armády, a tak zabránit odchodu poddaných do emigrace. Organizátoři takového neklidu pak měli být vězněni a vyslýcháni, následně pak poučeni, a pouze tehdy, když projeví ve svém náboženském smýšlení pozitivní progres, byli z vězení propuštěni. Mohl rovněž nastat případ, že tito provinilci byli nedobrovolně přemístěni do jiných vsí, které byly považovány za klidné a katolicky smýšlející zřejmě proto, aby jejich případné přetrvávající kacířské myšlenky byly většinou potlačeny.¹²³

Je patrné, že kontakt s protestantským zahraničím byl pro zachování evangelického vyznání v českých zemích nesmírně důležitý, snad i přímo klíčový. Zejména pak souvěrci, jimž se podařilo z Čech odejít, podporovali ty tajné nekatolíky, kteří se rozhodli zůstat, a udržovali s nimi spojení.¹²⁴ Prostředkem duchovní posily pro utiskované české tajné nekatolíky byly tak právě svazky knih, které by v této době v Čechách neměly šanci projít přes striktní a nekompromisní katolickou cenzuru. Lze se domnívat, že pro pelhřimovský okruh podezřelých z kacířství bylo v té době hlavním

¹²⁰ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 167.

¹²¹ Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 19.

¹²² J. B. ČAPEK, *Československá literatura*, s. 47.

¹²³ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 85 – 86.

¹²⁴ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 157.

centrem zahraniční protestantské kooperace saské město Žitava ležící téměř na hranici s územím Čech. V protokolech je často vyslychanými zmiňováno, že měli ve svém vlastnictví „žitavský kancionál“ nebo „žitavské modlitby“, které jim někdo donesl. Ne však ojediněle je možné se ve znění pramenů setkat i s přímým kontaktem na toto město, respektive na místní obyvatele, jež měli zájem podporovat nekatolicky smýšlející jedince. Dokládá to například výpověď slouhy (tj. obecního pastýře) Vojtěcha Bíby z Pejškova, který měl být v přímém spojení s tamním vazačem knih.

I: Vojtěchu Bibo, vychází najevo, že si taky ještě někde jinde nechal knihy vázat mimo zdejšího Ruppa, pověz kde.

B: Je pravda, v Žitavě u provozníka [?], je tam jen jeden, nevím ho jmenovat, on váže taky do kláštera.¹²⁵

6.2 Vzájemné styky v domácím prostředí

Bylo již naznačeno, že nekatolíci mezi sebou udržovali spojení i uvnitř českých zemí jakýmikoli dostupnými prostředky, ať se jednalo o osobní návštěvy, či dokonce korespondenci, a takto si vzájemně předávali získané informace o soudobé situaci, významných událostech, ale i hrozících nebezpečích. Veškeré takové styky probíhaly bez většího vědomí úřadů, které si pravděpodobně ještě před výslechy podezřelých z nekatolictví neuvědomovaly, jak je tato síť tajných vyznavačů nekatolického náboženství rozsáhlá a členitá (viz příloha č. 3).¹²⁶ Nelze se však domnívat, že by o tajných nekatolících nevěděly vůbec. Tato tvrzení ačkoliv jsou spojena hlavně s moravskými, konkrétně jihomoravskými tajnými nekatolíky, lze do jisté míry aplikovat i na evangelíky v oblasti zájmu této diplomové práce, tedy na evangelíky z Českomoravské vysočiny, kde v utajení nabýval na síle evangelický živel a tento vývoj vygradoval právě rokem 1781.¹²⁷

Tajní nekatolíci v tomto kraji samozřejmě měli povědomí o tom, co se děje v sousední oblasti jihozápadní Moravy, jako byly například vážné nepokoje na území Nosislavska,¹²⁸ a aktivně, i když tajně, podnikali kroky podle svého mínění vhodné pro praktikování svého vyznání, nicméně podle názorů Františka Bednáře inklinovali

¹²⁵ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Vojtěcha Bíby, otázka č. 126, fol. 33v.

¹²⁶ F. BEDNÁŘ, *Zápas*, s. 210 - 211.

¹²⁷ D. TINKOVÁ, *Osvícenství*, s. 267.

¹²⁸ TAMTÉŽ.

spíše k Čechám než k Moravě.¹²⁹ Tento názor je celkem logický, neboť zdejší oblast měla tradičně silné vazby na hospodářsky silná východočeská města ležící na tradičním území s hojným výskytem tajných nekatolíků. Dokonce se zdá, že tudy vedla tajná cesta spojující českou a moravskou oblast, kterou nevyužívali jen pašeráci nedostatkového zboží, ale i kolportéři zakázaných tiskovin a tajní mendikanti, stejně jako pronásledované osoby.¹³⁰

Jednou z těch nejpevnějších vazeb, kterou nekatolíci mezi sebou mohli mít, bylo pouto rodinné. Byla to právě rodinná tradice, na kterou podezřelí mnohdy při výslechu odkazovali, když byli tázáni na původ některých knih. Díky její značné setrvačnosti a síle, která podle názoru značné části badatelů dokázala překonat i veškeré rekatolizační tlaky a odolat snahám o rozklad nekatolického společenství, dokázali mnozí setrvat ve své byt' zakázané víře a nadto ji i dále rozšiřovat mezi stejně smýšlející obyvatelstvo.¹³¹ Nelze však tvrdit, že tomu tak bylo v každé alespoň trochu nekatolicky zaměřené rodině, neboť existují důkazy o odmítání dětí pokračovat ve víře svých rodičů, protože katolické náboženství jim mohlo nabízet vyhlídky na pohodlnější život ve společnosti s určitými výhodami a bez pronásledování. Tyto náboženské rozdíly mohly způsobit, stejně jako v celé tehdejší společnosti, nemalý rozkol v kruhu rodiny a závažné ořesy v rodinné jednotě. Jejich společná vazba musela být značně pevná, aby nedošlo k rozpadu rodiny, avšak to se stávalo jen velmi výjimečně, ve většině případů rodinné pouto ani odchylky v náboženských vyznáních nerozlomily.¹³²

Pro drobné nahlédnutí do konkrétní situace ve venkovské rodině mohou být užitečné výslechové protokoly otce a syna Josefů Brchanů. Josef Brchan st., jenž byl skutečným nekatolíkem, předstírá stejně, jako ostatní vyslychaní, že je věrným katolíkem, který zpočátku tvrdí, že o nekalých činech svého syna Josefa Brchana ml. nemá sebemenší tušení, přestože bydleli společně v jedné domácnosti. Během vypovědi však Brchan otec konstatuje, že svého syna ohledně prodeje kacířských knih napomínal a hrozil mu, že ho půjde udat panu faráři, pokud v činnosti setrvá, k čemuž však nakonec nedošlo i přes to, že ho evidentně jeho syn neposlechl.

Protistrana při výslechu nicméně dál přináší argumenty viny Brchana st., že svého syna vychoval v bludu svých rodičů a navíc, že mu v domě toleroval schůzky vyznavačů nekatolické víry. Souhrnem mu byl špatným výchovným příkladem a svým

¹²⁹ F. BEDNÁŘ, *Zápas*, s. 212.

¹³⁰ Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 12, 120.

¹³¹ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 176.

¹³² TAMTÉŽ, s. 476.

počináním ho tak svedl na scestí, které se projevilo v podobě prodeje bludných knih, vedení kacířských řečí a svádění jiných lidí k nekatolictví a tupení všeho katolíkům svatého. To mělo nakonec vyústit v jejich společné zatčení a odpykání si trestu ve vězení v Jindřichově Hradci po dobu dvou týdnů v poutech. Josef Brchan st. se bez vytáček ke svému trestu v Jindřichově Hradci přiznává, ale veškerá předchozí obvinění odmítá.¹³³

Jedním z důvodů, proč si katolickou církví zakázané knihy podezřelí při případném nalezení v domě nechávali, ač třeba měli přinejmenším nicotné tušení o jejich „škodlivosti“ ve věcech náboženských, mohla být jakási sentimentální památka na již zesnulou osobu, ve většině případů se mohlo jednat o otce či děda dotyčného obviněného, který jim knihu po sobě zanechal, třebaže to nemuselo být od počátku patrné. Jak vyznává například mladý mlynář Matěj Stoklas či Stoklasa z Ústrašína, některé z knih, které se u něj při prohledávání jeho domu našly, patřily původně jeho zesnulému otci, ačkoliv podle svého tvrzení je u něho nikdy neviděl. Věřil ale pevně v to, že ony knihy původně náležely jeho otci, poněvadž je objevil v nábytku, který si chtěl po otcově smrti vzít do svého domu.

I: Odkud neb[ožtík] otec měl?

*S: To nevím, já ho v ničem nikdy neviděl, až po jeho smrti handlovali jsme s bratrem na mlýně a jak jsem se stěhoval, vzal jsem sobě stoleček a v tom jsem to našel, už po jeho smrti.*¹³⁴

Podobné zkušenosti s děděním nepovolených knih měli i jiní vyslyšení. Převážně tomu tak bylo v případech, kdy již několikeré generace dotyčné rodiny byly svým odlišným náboženským vyznáním již svému okolí podezřelé. Pro studovanou oblast v okolí Pelhřimova to bezpochyby byla již zmíněná rodina Brchanova ze Zahrádek a rodina Bíbova z Pejškova. Výpovědi bratrů Víta a Vojtěcha Bíbových v examenech doznávají, že každý z nich měl nejméně jednu knihu po otci, snad Jiříkovi Bíbovi.¹³⁵ Josef Brchan st. rovněž zmiňuje při výslechu náboženskou knihu, kterou mu zanechal jeho otec. Vypověděl, že dal knihu ke kontrole panu faráři, a ten mu po čase nechal vzkázat, že si pro ni může přijít, tedy že není nijak škodlivá.

¹³³ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana st., otázka č. 18 – 26, fol. 64r – 65r.

¹³⁴ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Matěje Stoklasy, otázka č. 8, fol. 161r.

¹³⁵ Jiřík Bíba jako otec Víta Bíby, viz SOA Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje, 1587-1949 (1952), Farní úřad Nová Cerekev, Matriční kniha narozených, oddaných a zemřelých (1672-1729), kniha č. 1, inv. č. 3745, digitalizováno: <https://digi.ceskearchivy.cz/5926/188/1400/2018/47/0>. [stav ke dni 30. 3. 2024]

I: Vaše každodenní zpěvy byly luteránský tak, že lidi, kteří ve vašem domě byli, se nad tím horšili, vás napomínali, nic ale neprospěli.

B: Inu zaplat' pán Bůh všem těm protivníkům, kdo by to v domě mohl dokázat, a neměl jsem jakživ Písma v domě kromě Zákona Páně, ten jsem měl po svém otci, má ho pán farář.¹³⁶

Při zkoumání rodinných vazeb a jejich vlivu na nekatolické vyznání, je třeba mít na paměti, že takové vztahy se pravděpodobně mohly budovat i v případě přiženěných jedinců, často přes nevěsty z potenciálně nekatolických rodin. Mladý mlynář Bartoloměj Lahodný ze vsi Šach patřící do moravského panství Telč během svého výslechu tuto hypotézu víceméně potvrzuje, neboť doznává, že nepovolené knihy měl získat jak od Josefa Brchana, přičemž není jasné, zda myslí mladšího či staršího, neboť ve své výpovědi použil slovo „švagr“, jež může znamenat jak bratra manželky, tak i otce manželky.¹³⁷ V totožné situaci se měl snad ocitnout i mladý tkadlec Jan Kollman ze vsi Zahrádky, který za manželku pojal sestru Josefa Brchana ml. Během výslechu Kollman popisuje, jak už od počátku známosti ho měl Brchan přemlouvat ke koupi nedovolených knih. Na druhou stranu Kollman svoji družku brání, když padne podezření na ni, že do nové přivdané domácnosti přinesla s sebou i kusy nekatolické literatury. Kollman jen uznává, že si jeho nevěsta z domu donesla jen nějaké náboženské modlitby, které měly být považovány za nezávadné. Na svého švagra má však Kollman svůj vlastní a jednoznačný názor.

I: Jak je tomu dlouho, co si se těch bludných knih přidržel?

K: On Josef Brchan, jak jsem sobě jeho sestru vzal, hned mi nabízel, abych sobě něco koupil, co jsem prve ničemu nerozuměl a myslel jsem si rovně, jak by se mnou bylo, však já posavad hrubě jsem toho v rukách neměl, a taky z toho nic nevím.

I: Což tvá manželka žádné knihy sobě z domu nepřinesla?

K: Žádný, má Modlitby dvou sester, však ony jejich ženský neumí žádná nic, však on sám švagr všechno tropí, vždycky se toulá kdoví kde a jinší lidi ještě bude kazit.¹³⁸

Starý sedlák Václav Průcha neb Kuba z Pejškova se ocitl v obdobném problematickém stavu. Jeho syn (pravděpodobně Josef Průcha) se oženil s Mariánou,

¹³⁶ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana st., otázka č. 10, fol. 63r.

¹³⁷ Vokabulář webový, heslo „švagr“, viz Elektronický slovník staré češtiny.

¹³⁸ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Jana Kollmana, otázka č. 72 a 74, fol 80v – 81r.

patrně dcerou chalupníka Jana Zadnického neb Havlíčka (ale pravděpodobně se jmenoval Hána). Zadnický i jeho dcera, stejně jako Průcha, byli podezřelými z kacířství a vyslýcháni byli zhruba ve stejné době. Když je Průcha tázán, odkud zakázané knihy získal, odpovídá, že od Mariány, své snachy.¹³⁹ Navíc je toto tvrzení podpořeno i výpovědí božejovského myslivce Wendla, když tvrdí, že mu je sama ukazovala a za přítomnosti domácích z nich v domě zpívala nábožné písně v době probíhajícího masopustu.¹⁴⁰ Průcha přímo nepopírá, že by nežádoucí svazky mohly být z vlastnictví jeho snachy, zároveň však konstatuje, že je u ní nikdy v rukách neviděl, nikdy o nich nemluvila a do truhly se jí podle svých slov nedíval.

I: On [Jan Wendl] všechny ty knihy letos o masopustě u vás čítal, jak můžete zapírat?

P: Je pravda, byl tam tenkrát, ale u mě nic neviděl, ale nevěsta mu to musela ukázat.

I: Když mu to musela nevěsta ukázat, tak ty knihy ve vašem domě musejí bejt, proč o nich nechcete vědět?

P: Já do její truhly jsem se nedíval, ona se mi s tím nepochlubila a v jejích rukách jsem to neviděl, má taky knihy dobrý, podepsaný, který užívá.

I: Darebně se vymlouváte na nevěstu, že o těch knihách nevíte, ale hospodář má vědět, co kdo v domě za knihy má, neb je v koutě ve tmě číst nemůže, nýbrž na světle a taky před domácíma se neskrývá nevěsta.

P: Jak ona přede mnou nic takového nečetla, kdybych to viděl, co bych zapíral.

I: Právě tenkrát, jak tam byl o masopustě, vaše nevěsta zpívala v sednici u vaší přítomnosti, zpívala z ty větší knihy Písně neb rytmy.

P: Já jsem to neslyšel, já jsem v maštali neb někde byl.

I: Kde pak má vaše nevěsta ty knihy?

P: To já nevím, nepochybně v truhle, jinde jich mít nemohla.¹⁴¹

Dále pak vychází najevo, že Průchova snacha je vlastní dcerou chalupníka Jana Zadnického, jenž pocházel ze vsi Čakovice. Pokud tedy Průchova snacha Mariána měla mít u sebe nějaké podezřelé knihy, musely pocházet od jejího otce. To by mohlo

¹³⁹ V examenu Václava Průchy je používán výraz „nevěsta“, což může i mimo primární význam znamenat snacha, viz Jaromír BĚLIČ, *Malý staročeský slovník*, Praha 1979, heslo „nevěsta“, s. 207.

¹⁴⁰ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, otázka č. 75, fol. 275v.

¹⁴¹ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Václava Průchy, otázka č. 11 – 15, fol. 155r – 155v.

vypadat bezpochyby přesvědčivě i před výslechovou komisí, pokud by Wendl a pak následně i Průcha neprozradili, že Průcha Zadnickému jednu knihu daroval, tedy musel mít Průcha jakéhosi jiného vlastního dodavatele zakázané literatury, kterým nebyl pouze Jan Zadnický. Není však vyloučeno ani to, že by výměna knih nemohla probíhat mezi nimi vzájemně. Dotyčná kniha, kterou daroval Průcha Zadnickému, se jmenovala *Sedmero potěšení*¹⁴² a podle výpovědi Jana Wendla o ni měl zájem i Josef Brchan (pravděpodobně mladší). Průcha ji však nemohl Brchanovi poskytnout, neboť byla již v té době v Čakovicích u Zadnického. Během konfrontace s Wendlem však dojde k zjištění, že v Čakovicích se už určitou dobu kniha nenacházela, nýbrž že si ji měla vypůjčit Průchova snacha a Zadnického dcera Mariána, když tam pobývala u rodičů během posvícení. Následně pak Průcha dodal, že mu Mariána sdělila, že knihu spálila její matka.¹⁴³

Jak již bylo uvedeno výše, Průcha svým způsobem nezapírá, že by knihy nalezené u něj doma nemohly patřit jeho snaše Mariáně. Jednoduše řečeno, podle Průchy všechny nepovolené knihy nalezené v jeho domácnosti náležely dozajista právě jí. Jako argument uvádí tu skutečnost, že jako jediná v domácnosti (zřejmě mimo něj) ovládala dovednost čtení, což Průchova žena ani syn podle jeho tvrzení neuměli. Logicky byl pak následně při výslechu tázán, proč takové knihy Marianě toleroval, na což odpověděl klasickou velmi často používanou výmluvou, tedy že o jejich závadné a bludné povaze nevěděl a pravděpodobně by ani nedokázal posoudit, zda jsou svazky skutečně chybné či nikoli.¹⁴⁴

Ve výslechu Marianina otce chalupníka Jana Zadnického z Čakovic není této věci věnovaná přílišná pozornost srovnatelná s výslechem Václava Průchy. Zadnický o tomto diskutovaném problému vypovídá jen tolik, že své dceři daroval knihu modliteb, kterou pořídil během svých cest v Praze. Popírá ostatními při výslechu vyznanou skutečnost, že by k němu domů měla donést knihu *Sedmero potěšení* a pak ji opět vzít o posvícení k sobě, respektive o žádném literárním díle se jménem *Sedmero potěšení* údajně nemá povědomost.¹⁴⁵

¹⁴² Mohlo by se jednat o knihu *Sedmero krásné a potěšitelné kázání* (Knihopis záznam č. K15230-K15233), jejímž autorem byl Girolamo Savonarola (1452-1498) – italský dominikánský mnich, teolog a církevní reformátor. Kniha byla v Čechách vydávána mezi lety 1559 až 1573.

¹⁴³ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Václav Průchy, otázka č. 31, fol. 158r.

¹⁴⁴ TAMTÉŽ, otázka č. 33 – 35, fol. 158v.

¹⁴⁵ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Zadnického, otázka č. 38 – 45, fol. 187r – 188r.

Z předchozího textu je patrné, že v rámci rodinného kruhu se nekatolická tradice udržovala vcelku úspěšně, ačkoliv ve výslechových protokolech se objevují pokusy tyto skutečnosti ze strany vyslýchaných podezřelých přesvědčivě vyvrátit. Nicméně nekatolické tendence nebyly doménou jen rodinných vazeb, často si jedinci tvořili své vlastní menší skupiny vybraných osob, které mohly, ale nemusely být nijak spojené příbuzenskou vazbou, a s nimi pak domlouvali a setkávali se na sjednaných tajných schůzkách, na nichž docházelo převážně k předčítání textů z knih, což zároveň mohlo být prolínáno se zpěvem náboženských písní z kancionálů.

K prvotnímu navázání kontaktu docházelo v centru takřka veškerého sociálního dění, a to byly mimo kostely právě hospody. Obzvláště zde se popíjením v kolektivu udržovaly sousedské vztahy, které byly zejména pro venkovské obyvatelstvo značně důležité.¹⁴⁶ Není tedy divu, že byly hostince vybírány jako místo pro setkávání a do jisté míry jakéhosi „rekrutování“ do řad tajných nekatolíků, byť pod neustálou hrozbou vlastního vyzrazení. Alespoň to tak popisuje božejovský myslivec Jan Wendl, kterého pro své zájmy měl rekrutovat Josef Brchan ml. Uvádí, že se s Brchanem poprvé setkal roku 1778 na jaře po sv. Janu Nepomuckém¹⁴⁷ v hospodě ve vsi Ústrašín. Brchan již o božejovském myslivci již před jejich prvním setkáním věděl a chtěl se s ním seznámit, neboť se mu dostaly do rukou jeho dvě psané písničky, které ho značně zaujaly.¹⁴⁸ Wendl měl rovněž o Brchanovi a jeho aktivním roznášení literatury mírnou povědomost z řeči místních lidí. Po společném přátelském rozmlouvání se Brchan o Wendlovi snažil dovědět, zda je milovníkem Písma, jak slyšel z doslechu, a že by byl ochotný a schopný mu případně nějaké knihy dodat, jelikož k nim má přístup. Netrvalo dlouho a Brchan Wendla začal brát s sebou na „obchodní schůzky“ a zároveň poté spolu začali náležitě obchodovat.¹⁴⁹

Několik vyslýchaných ve svých protokolech vypovídá o schůzkách, které se nekonaly nikde jinde než u Brchanů. Nepopírá to ani hlavní organizátor tajných setkání Josef Brchan ml. Na druhou stranu jeho otec Josef Brchan st., který bydlel se synem ve stejném domě, se od takových setkání při výslechu distancuje, tedy tvrdí, že podle

¹⁴⁶ P. HIML, *Myšlení*, s. 159 – 160, 166 – 167.

¹⁴⁷ Tato přesnější datace je uvedena v examenu Josefa Brchana ml., viz MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana ml, otázka č. 83, fol. 48r. Srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 102.

¹⁴⁸ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana ml., otázka č. 9 – 10, fol. 35v. Srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 85.

¹⁴⁹ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, otázka č. 4, fol. 259r.

něj k žádným podezřelým schůzkám u něho v domácnosti nedocházelo.¹⁵⁰ Pravděpodobně se snažil sebe a svého syna chránit, nicméně jeho úsilí bylo marné, jelikož výpovědi Brchana ml., jeho švagra Kollmana a nepřímo i myslivce Wendla se v lecčems shodují a navzájem doplňují.

Brchanův švagr Jan Kollman při výslechu vypovídá, že pokud se někde v okolí konaly pokoutné schůzky tajných nekatolíků, nemohlo to být jinde než u Brchanů na statku. Kollman sice výslechovou komisi ujišťuje, že se takových setkání nikdy nezúčastnil, ale měl mít informace údajně od jiných lidí. Mohlo by být považováno za pravděpodobné, že mu o schůzkách a jejich průběhu říkal samotný Brchan a snažil se ho tak nalákat k účasti a zároveň i přesvědčit, že „*jejich víra je lepší než ta vaše*“, tedy katolická. Aby účastníci setkání nebyli příliš nápadní, měli údajně chodit s bavlnou za Brchanem, jelikož i sám Brchan ml. přiznává, že měl jakýsi přístroj na zpracování bavlny, a tím by se pak dal snáze vysvětlit větší počet návštěvníků u Brchanů doma. Zda se tyto schůzky odbývaly ve všední dny či během nedělí a svátků, na to však Kollman spolehlivě nedokázal odpovědět. Ohledně schůzek je ještě tázán na konkrétní osoby, které se tam měly scházet v neděli, ale to Kollman, který o sobě tvrdí, že tam nechodí, nemůže vědět. Jestli zmíněné osoby u sebe mají závadné knihy, Kollman určitě neví, ale prý něco zaslechl od místního správce, který je podezřívá. Podle jeho mínění je na vině jistá blíže nespecifikovaná osoba jménem Běta, která má přebývat u myslivce, a podle Kollmanových slov všechno, co uslyší, jde prozradit faráři do vsi Studená, který jí má věřit slovo od slova.¹⁵¹ Zatímco Kollman mluví o schůzkách spíše obecně, konkrétněji o setkáních vypráví myslivec Wendl.

Wendlova výpověď ohledně tajných schůzek vlastně navazuje na dříve zmíněné první setkání s Brchanem v ústrašinské hospodě. Brchan měl okolo svátku sv. Václava rok před konáním výslechu, tedy okolo 28. září roku 1778, na posvícení pozvat k sobě myslivce Wendla, který s sebou přivedl Matěje Větrovského, jehož rodina patřila k těm, o jejichž členech se v podstatě vědělo, že jsou nekatolického vyznání. Wendl mladého Větrovského vzal údajně s sebou proto, že „*chtěl si jeho sestru namlouvat*“.¹⁵² Všechny účastníky shromáždění Wendl jménem neznal, krom sebe a svého doprovodu jmenuje z řady shromážděných jen Josefa Havlíčka ze vsi Peklůvko, z jehož kancionálu se

¹⁵⁰ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana st., otázka č. 18 – 19, fol. 64r.

¹⁵¹ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Jana Kollmana, otázka č. 76 – 81, fol. 81r – 81v.

¹⁵² MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, otázka č. 10, fol. 261r.

během akce zpívalo. Dohromady jich mělo být podle Wendla devět účastníků. Ke zpěvu se ale podle svého tvrzení Wendl ani Větrovský nepřipojili, měli jen poslouchat, jak zpívají přítomní muži a ženy. Vypovídá, že jak písně, tak i řeči mezi přítomnými byly spíše nekatolického rázu, přesto však přiznává, že se mu celá událost zprvu zamlouvala, na každý pád to ale prý byla jeho poslední schůzka.

I: Kdy a jak dále jste spolu jednali?

W: Pozval mě na posvícení vloni v tomto čase as okolo sv. Václava, já jsem tam šel s Větrovského synem Matějem, chtěl si jeho sestru namlouvat, tam nás bylo sešlých 9, ti všichni zpívali z nějakého širokého Kancionálu mužský i ženský, to jen pamatuju, že povídali o závadné církvi, že jsou [?], já jsem si to vzal k srdci ty zpěvy [?] ukrutný, líbilo se mi to, a tenkrát jsem si přivez odtud knížku Zahrádku, dal jsem mu za ni tvrdej tolar [...].

I: Těch 9 hostech, jak víc nevíš, na otázku 10, který u toho Josefa Brchana o posvícení z Kancionálu o závadnej církvi zpívali, co byli zač a jak se jmenujou?

W: Všech neznám, já byl jeden, Matěj Větrovský druhej, z Peklůvka Josef Havlíček 3tí, ostatních neznám, ten Kancionál, z kterého zpívali, byl od toho Josefa Havlíčka z Peklůvka, on ho tam předtím dones[1] a tenkrát si ho chtěl vzít, oni mu ho ale nedali, nýbrž mu za něj dukát půl suffrendir [?] zaplatili, podržel ho mlynář toho Brchala švagr z Moravy, nevím odkud, byl tam tenkrát na posvícení.

I: Ten osobně tam u toho Brchala musely bejvat vaše schůzky, přiznej v tý nevíře neb bludů.

W: Já tam jakživ nebyl, až to tenkrát ponejprv a naposled, o ostatních nevím, všechno to zpívali mužský i ženský, já jsem je jen poslouchal s tím Větrovským.

I: Zdaž jste tehdy měli kde místo, kde jste obecně scházivali, aneb snad taky predikant toho bludu nějaký k vám přicházel, aneb vy za ním chodili a kam?

W: To nic nejmenšího nevím, kdyby bylo tak, bych taky pravdu řekl, tak jak bych před Bohem na soudu šel.¹⁵³

Ke zkompletování celkové představy o schůzkách nekatolíků probíhajících pokud možno v ústraní na statku u Brchanů ve vsi Zahrádky a o jejich charakteru může svými postřehy přispět výslechový protokol Josefa Brchana mladšího. K výčtu hostů,

¹⁵³ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2 Examen Jana Wendla, otázka č. 10, 27 – 29, fol. 261r, 264r-265r.

o který se snažil myslivec Jan Wendl, dodává další jména: svého švagra mlynáře Bartoloměje Lahodného se ženou, jeho bratra sedláka Martina Lahodného se ženou, svou tchyni Marianu Soukupovou z dnešních Horních Němčic, zmiňuje i svého bratra Jana se ženou. Počet je o něco vyšší, než při svém výsledku tvrdil Wendl, ale je možné, že zkratka božejovský myslivec nepočítal některé z příbuzných Brchana, či mu skutečný počet už v paměti nezůstal. Nelze rovněž vyloučit, že Wendl záměrně uvedl nižší množství zúčastněných, aby tak případně mohl někoho od podezření a výsledků uchránit. Při dotazu komise, z které knihy byly zpívány náboženské písně při podzimní schůzi, Brchan uvedl ve shodě s Wendlem Kancionál s tím, že se zpívaly i žalmy ze svazku takových písní, který tehdy ležel na stole. Písně přesněji určit však nedokázal, neboť mu v paměti neutkvěly. Schůze podle Brchana nebyla čistě jen o četbě z Písma a zpěvu náboženských melodií, ale jednalo se o společenskou událost doprovázenou pitím a jídlem.¹⁵⁴ Podle svého uvážení se Brchan dříve domníval, že takové schůze nejsou ničím špatným, těžko však určit, zda ke změně svého názoru došel sám a dobrovolně, anebo až pod nátlakem a čistě jen pro záchranu sebe sama. Jisté je, že Brchan ml. v protokolu ať už z jakýchkoli pohnutek ukazuje přinejmenším pokus o sebereflexi svých činů a jakési uvědomění či přesvědčení o tom, že ačkoliv nic špatného po etické stránce nekatolíci nedělali, stejně byli stíháni jako každý jiný zločinci. Takovéto úvahy jsou spíše raritou, která se ve výsledkových protokolech příliš často neobjevuje, nicméně jsou zajímavou ukázkou vnímání dotyčného jedince v poněkud odlišné společnosti, která ho nepochybně ovlivňuje.

I: Poněvadž jsi se znal, že jste mívali s Wendlem bezbožné řeči, vaše schůzky, že byly bezbožný, nepoctivý, pověz, co bylo za řeči.

B: Tenkrát jsem je měl za poctivý, ale nejčko je uznávám za nepoctivý, jak jsem vyznal předtím.

I: Pověz ale, v čem pozůstávala bezbožnost těch řečí a nepoctivost těch schůzek?

B: Řeči byly o tom falešném Písmě, který jsem tenkrát za dobrý držel, a schůzky taky za tím přiznáním, a proto já uznávám za nepoctivý, poněvadž mám z toho tolik zlého. Tolik zlého nastalo, sice jsme spolu nic nekradli ani nic jiného nečinili, jen těch svých hleděli.

I: Ale vychází najevo, že jsi víru křesťanskou katolickou zlehčoval, a tu chybnou dle těch bludných Písem, které jsi rozšiřoval, na výsost vychvaloval.

¹⁵⁴ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana ml., otázka č. 27 – 30, fol. 38r – 38v. Srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výsledkové protokoly*, s. 89 – 90.

*B: Řeč já nemůžu pamatovat. Mluvili dle těch Písem, poněvadž jsem ho měl jednou od druhého stavu toho, tak se rozpráví, že jináč nemůžu říct, kdybychom se nejčko sešli, jináč bysme mluvili podle tohoto přizvzdění.*¹⁵⁵

Někteří svědkové během konfrontací s podezřelými nekatolíky uvádějí, že se i do veřejných venkovských schůzí prolínaly určité prvky charakteristické pro již zmíněná tajná shromáždění. Lze na tomto místě uvést již shora zmíněný případ pavlovského místorychtáře Jana Poláčka, který, jak už bylo dříve zmíněno, své nekatolické vyznání před veřejností nijak nezamlčoval, což potvrzuje ve výslechovém protokolu prohlášení bez vykrucování na otázku jeho víry, tedy helvétské. Zdá se poněkud nevšední, že by v této době, kdy stále ještě pokračoval v českých zemích proces rekatolizace, mohl stát v čele venkovské obce někdo jiný, než osoba čistě katolického přesvědčení. Při jmenování do funkce museli představitelé obecní správy splnit podmínku, kterou bylo vyznávání katolické víry.¹⁵⁶ Zjevně v některých případech to bylo prohlašováno pouze „na oko“, neboť Jan Poláček jistě nebyl v tomto ohledu výjimkou. Ve studovaných protokolech se nejednou skloňuje slovo rychtář ve spojitosti s nekatolickým vyznáním. Jméno rychtáře Bartoše z Božejova, jenž byl jedním z podezřelých a vězněných v pelhřimovském žaláři, se objevuje v pamětech několikrát zmíněného pastora Jana Szalatnaye¹⁵⁷ a leckdy ho lze postřehnout i ve výslechových protokolech.¹⁵⁸ Konec konců i z nekatolictví obžalovaný Matěj Kotoun z Moravče zastával funkci místního místorychtáře.

V záležitosti Jana Poláčka svědčí proti němu dvě osoby, které se účastnily veřejných venkovských shromáždění, tzv. hromad, a které zároveň tvrdí, že na těchto schůzích měl z pozice představitel obce hovořit o náboženských otázkách, konkrétněji měl mluvit proti římskokatolické víře a kněžím, současně však vychvalovat víru helvétskou a přemlouvat přítomné ke konverzi, což tehdy stále ještě byl velmi těžký zločin proti státu. Mimo dalších jiných obvinění zmíněných v předchozí kapitole byl pak Poláček rovněž nařknut z předčítání nepovolených knih v průběhu společných

¹⁵⁵ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana ml., otázka č. 105 – 107, fol. 53r – 53v. Srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 108 – 109.

¹⁵⁶ Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 219.

¹⁵⁷ F. HREJSA, *Jan Szalatnay*, s. 46.

¹⁵⁸ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, otázka č. 23, 26, 30, 32, fol. 263v – 264r, 265r – 267r.

obecních schůzí. Patrně svými projevy měl na některé jedince značný vliv a přiměl je k tajné konverzi, tak to alespoň tvrdí jeden z očitých svědků krejčí Matěj Vaněk:

I: Nepochybně bejváte v hromadě u toho Jana Poláčka jako rychtáře, vyznejte svědomitě a tak, abyste mu to bez ublížení duše mohl přísahu složit, co se při hromadách neb schůzkách obecněj mimo jednal mimo své povinnosti rychtářské?

V: Nejčko tam k němu nechodim, ale chodíval jsem, to on něco přednášival, že to roztálo [?], já mnoho potom z knihy četl a vykládal Pisma helvétský, jakož i já taky jsem byl od něho sveden, ještě když jsem byl sváděnej, vždycky mě k sobě zval, namlouval k tomu helvétskému náboženství a katolickou víru mi haněl, tak jsem já k tomu náboženství přešel i s ženou, byl jsem v něm as rok, už potom, když jsem v tom poznal blud, tak jsem spolu se ženou letos před Velikonoci udělal vyznání víry zdet u zdejšího pana děkana.

I: Co je v tom víc o něm povídáno, také-li jiný k tomu svému náboženství namlouval?

V: To dělá až posavad, víru římskou katolickou haní, naši kněží katolický že jsou bludařové, podvodníci a svůdcové z víry Kristovy, z katolického náboženství svádí, k svému namlouval a je vychvaluje, mše že je sama nepravost, křížem svatým se znamenat že je znamení šílený {mluví}, snadno ty lidi nasvede, když tak mluví a kdo ho nechce poslouchat, tak rozkazuje až hrůza, že je tím rychtářem, já co jsem přestoup[il] zasej k víře katolické, my k němu nemsíme [...] s p. Jagmistrem, on ale o mě mluví, že jsem odstoup[il] od jeho náboženství k mému věčnému zatracení.¹⁵⁹

Obdobně proti Poláčkovvi mluví i druhý svědek chalupník Josef Maras. Poláček všechna obvinění při výslechu a konfrontaci se svědky podle očekávání popřel a označil všechna tvrzení za lživá a smyšlená. Konkrétně Vaňkovi oponoval v té skutečnosti, že už Vaňkův otec byl nekatolického vyznání, do kostela na katolické bohoslužby nechodil a měl mít v držení nepovolené knihy, jako byla velmi oblíbená Perlička. S jeho výrokem však Vaněk odmítl souhlasit.¹⁶⁰

V rámci svých povinností představitele venkovské správy měl moravečský rychtář Matěj Kotoun problémy poněkud jiného charakteru. Z výpovědi samotného Kotouna a následně i předvolaných svědků je zde do jisté míry patrná snaha o úmyslné

¹⁵⁹ Samostatné výslechy svědků proti Janu Poláčkovvi jsou součástí jeho spisu, viz MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Poláčka, výslech Matěje Vaňka, otázka č. 7 – 8, fol. 310r – 310v.

¹⁶⁰ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Poláčka, otázka č. 18, fol. 304r.

zatajování výskytu nekatolíků v obci tím způsobem, že měl během hromadné schůze konfrontovat a částečně zesměšňovat dotyčné osoby, které chodily udávat podezřelé jedince na faru zdejšímu panu faráři ohledně zakázané literatury nalezené ve vsi. Jelikož sám Kotoun je podezřelý z kacířství, je víceméně pravděpodobné, že se tímto předešlým jednáním snažil popřít výskyt tajných nekatolíků v obci. Zároveň tak zmařil pokusy o zjištění jiných, ale i jeho vlastního náboženského přesvědčení a následné obvinění z kacířství všech jen trochu podezřelých, což se tedy ukázalo vzhledem k následujícím událostem spojenými s hromadnými výslechy jako neúspěšná snaha.

I: Jestli pravda, že dat[um] 5 Septemb[ri], to jest tu neděli na to, jak je se Havlíček z Peklůvka musel dostavit na faru, se držel schválněj [?] hromadu, a povolal všechny i taky ty, který tam sice nebejvali.

K: Uchovej pán Bůh, hromadu jsem ničí držel, já každou neděli hromadu držím a, kterého není potřeba, nikdy nevolám.

I: Abyste se lépe upamatoval, vy jste držel řeč na svolané sousedy v hromadě a poroučel, aby žádnéj nic neprozrazoval a nic nedonášel a doložil jste [...], kdybych něco uslyšel, že tomu jináč zakročíte.

K: Zachovej pán Bůh, ten člověk není, který by to dokázal, vždyť mám rozum, abych to poroučel v hromadě.

I: Dále jste doložil, že kdybyste věděl, že kdo co na faru donáší, že by v Moravci Písma byly, že by zasloužil býti z obce vyobcovaný.

K: To jsou všechno vymyšlený věci, to mi už na mysl nevyšlo, méněj jsem to z úst vypustil.

I: Na to váš kovář Šváb doložil, že by takovej zasloužil, aby byl do chlíva zavřen, a vy mu to potvrdil.

K: To jsem neslyšel ani od kováře ani od žádného.¹⁶¹

Bylo zjevné, že rychtář Kotoun se k obviněním sám nepřizná, ani přes nátlak ze strany výslechové komise. Přistoupilo se proto ke konfrontaci s předvolanými svědky. K přímému střetu došlo mezi Kotounem, moravečským hospodským Janem Hradským a chalupníkem Janem Záhadou. Ačkoliv oba prakticky totožně vypovídají proti rychtáři Kotounovi, k přiznání ho však svými tvrzeními nedonutili. Kotoun dovršil své zapírání

¹⁶¹ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Matěje Kotouna, otázka č. 37, 41 – 43, fol. 102v – 103r.

prohlášením: „*Inu, jestli jsem co mluvil, to nepamatuju, ale hromadu jsem proto nedržel, ani jsem nezačal, oni tam mají mnohokrát všelike [klevety] a mnohokrát křiku dost.*“¹⁶²

Kotouna se naopak zastal ve své výpovědi vyslýchaný kovář Josef Šváb pocházející rovněž z Moravče. Během diskuse na téma inkriminované veřejné obecní schůze komisi sdělil, že Kotoun neměl v úmyslu hrozit udavačům, ale spíše vyžadoval od svých sousedů v této choulostivé záležitosti přinejmenším diskrétnost. Šváb rovněž pokládal za lživou informaci i jeho údajný výrok o zavírání donašečů do chléva a domnělý rychtářův souhlas s ním.

I: Vždyť vás rychtář Kotoun držel řeč bludnou, aby žádný víc nedonášel a neprozrazoval, sice že tomu jináč pohrozí.

Š: To ne, ale pravil kdo co ví, aby to pověděl, ale kde patří.

I: Dále povídal, kdyby věděl, že kdo na faru donáší, že by v Moravci Písma byly, že by zasloužil, abyste ho z obce vyobcovali.

Š: Toho jsem neslyšel, to není pravda, on řekl, kdo co ví, aby si šel, kde patří, tu aby mu toho nedělal víc.

I: Ty sám si na to doložil, že by zasloužil takový v chlivě bejti zavřený a on rychtář to potvrdil.

*Š: I to je lež pouhá, až tuze pouhá lež, on když mě odprosil, já pravil, když [...] že mu to odpouštím a rychtář pravil, ví-li co, aby s tím šel na faru, že mu to nepatří soudit.*¹⁶³

Lze však spolehlivě prokázat, že celkově soužití v sousedské společnosti bylo navzdory náboženským odchylkám víceméně poklidné. Až na malé množství výjimek neřešila katolická většina závažnější spory se svými tajně nekatolickými sousedy a ve vzájemných vztazích nedošlo kvůli rozdílnému vyznání k žádnému porušení místních poměrů.¹⁶⁴ Toto tvrzení dosvědčuje již výše zmíněný vyslýchaný Josef Maras, jenž byl povolán jako svědek v záležitosti výslechu pavlovského rychtáře a mlynáře Jana Poláčka. Ve svém examenu Maras líčí vztah k podezřelému Poláčkovi, z něhož je patrné, že ačkoliv měl přinejmenším tušení o jeho odlišné víře, byl si vědom důležitosti vzájemné sousedské sounáležitost a podle svých vlastních slov necítil potřebu

¹⁶² MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Matěje Kotouna, fol 108r.

¹⁶³ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Matěje Švába, otázka č. 54 – 56, fol. 251v.

¹⁶⁴ R. ZUBER, *Osudy*, s. 476.

vyhraňovat se vůči ostatním obyvatelům obce, třebaže byli jiného náboženského smýšlení.

I: Máte s ním [s Janem Poláčkem] nějaké přátelstvo neb nepřátelstvo?

*M: Nemám ani přátelstvo ani nepřátelstvo, takto my sobě při obci přece neublžíme jeden druhému.*¹⁶⁵

Na tomto místě lze tedy nastolit také otázku, zda ve venkovském prostředí a mezi zpravidla stejně nuznými poddanskými obyvateli vesnic, často negramotnými, bez větších možností společenského vzestupu a mnohdy i bez jakýchkoli ambicí v tomto směru není problém odlišnosti ve víře, zčásti odstraněný v roce 1781 vydáním Tolerančního patentu, stále poněkud přeceňován. Popsaný postup světských úřadů vůči podezřelým z jinověrectví vycházel stále ještě z předtoleranční legislativy, která jejich stíhání a trestání vyžadovala, ale přesto nelze říci, že by se výslechové komise snažily vůči obviněným postupovat opravdu nekompromisně a tvrdě. V osvícenské době se mnohé změnilo, takže i sami nekatolíci viděli například rozdíly v přístupu katolických kněží, z nichž někteří se snažili nastolit s jinověrci mírové a klidné soužití, zatímco jiní je stále považovali za „škůdce“ pravé a samospasitelné katolické víry.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Výslech Josefa Marase je součástí spisu Jana Poláčka, viz MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Poláčka, výslech Josefa Marase, otázka č. 4, fol. 313r.

¹⁶⁶ Hrejsa uvádí v pamětech pastora Szalatnaye, jaká příkoří se mu udála po vydání tolerančního patentu ze strany odpůrců nekatolíků a pátera Rubricia, viz F. HREJSA, *Jan Szalatnay*, záznam č. 76 – 78, s. 88 – 90. Srov. L. MARTÍNKOVÁ, *Primi inter pares*, s. 65–67, 123–124, 211–228.

7. Zakázaná nekatolická literatura

Literatura v době 18. století je neodmyslitelně spjata se zakázanými nekatolickými knihami, ať se jednalo o práce z jakéhokoli protestantské denominace, např. bratrské, luterské či pietistické. Tímto tématem se zabývala již bakalářská práce, především kapitola „Vztah mezi nekatolíkem a knihou“¹⁶⁷, nicméně pro celkový kontext studované problematiky je nutné alespoň pár poznatků připomenout a o některé nové informace původní interpretace rozšířit.

Je již známo, že jediným prostředkem umožňující přežití nekatolické víry a jejího náboženského zakotvení byla právě kniha, jež byla mnohdy považována při rozšiřování, uchovávání vyznání a působení za významnější, či dokonce efektivnější aspekt než náboženští kazatelé z cizích protestantských zemí, kteří do českých zemí přišli s úmyslem kázat při tajných bohoslužbách a prodávat zapovězenou literaturu.¹⁶⁸ Knihy, jež obsahovaly nekatolické učení, tak nahrazovaly chybějící institucionální oporu v náboženském životě tajných nekatolíků, na druhou stranu katoličtí duchovní v ní viděli zlo, které škodí zbloudilým duším a odsuzuje je k zatracení na věčné časy.¹⁶⁹ Proto považovalo duchovenstvo za svou povinnost pokusit se ochránit své věřící tím, že začalo kontrolovat, co jejich „ovečky“ mají doma za knižní tituly.

Četbou v soukromí došlo ke změně vnímání víry jako něčeho, co musí být viděno a ne jen slyšeno.¹⁷⁰ K přímému kontaktu jedince či kolektivu rodiny, sousedů, přátel či známých s Písmem přispěla svým dílem husitská tradice a vliv učení evangelíků společně. Je zajímavé, že z pohledu katolické církve mohla mít soukromá četba negativní následky. Jednalo se v první řadě o neschopnost prostých a nevzdělaných poddaných správně pochopit značně symbolický a mnohvrstevnatý text Písma Svatého, což muselo nepochybně vést k nesprávné interpretaci, mnohdy hraničící s fundamentalismem, a to byla největší obava katolické církve. Následně se taková chybná tvrzení měla tendenci rozšiřovat po okolí, například při rozmlouvách v hospodě. V extrémních, a možná i katolickou církví příliš zveličovaných, případech mohl mylný výklad nekatolické knihy dovést popleteného člověka až k sebevraždě.¹⁷¹

Bylo tedy místním duchovním správcům dáno za úkol, aby dohlíželi nad vlastnictvím knih svých farníků a jejich duchovní četbou. V mírnějším případě

¹⁶⁷ Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 32-35.

¹⁶⁸ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 155,168, 170.

¹⁶⁹ M. SVATOŠ, *Kontrola*, s. 364-365.

¹⁷⁰ J. SMOLÍK, *Vnitřní život*, s. 74.

¹⁷¹ M. SVATOŠ, *Kontrola*, s. 365.

sami věřící museli veškeré knihy, co doma měli, předložit svému duchovnímu, aby je mohl pečlivě přezkoumat, zda se nejedná o kacířské dílo. Pakliže v knize byla nalezena pasáž obsahující protikatolické myšlenky, měl kněz povoleno celou stránku z knihy vytrhnout, jestliže však kniha jako celek byla považována za špatnou, zůstala v ruce kněze nadále zabavena.¹⁷² Pokud však nic závadného z církevního a mravoučného hlediska v knize nalezeno nebylo, měli ji vlastnoručně podepsat a takto schválenou vrátit zpět jejímu majiteli, jak to ostatně dokládá i moravečský rychtář Matěj Kotoun, když byl tázán na knihu *Duchovní poklad*.¹⁷³

I: Kde pak že ten váš syn vzal ten duchovní Poklad?

*K: Ten je dobřej, dovolený knihy jsou podepsaný, vydal je p[an] farář.*¹⁷⁴

Na to nejednou majitelé knih spoléhali, že takto prověřené tituly byly duchovenstvem povolené a směly být bez dalších pochyb dále čteny. Proto museli být kněží ve schvalování velmi opatrní a ostražití, neboť by se pak obžalovávaní mohli vymlouvat na jejich nepozornou kontrolu. Dále v případě, že panovala nejistota ohledně bludu, měli duchovní správci označit poznámkou řádek a stranu nejisté pasáže a přes vikariát poslat arcibiskupskému úřadu ke kontrole a prošetření.¹⁷⁵

Spolu se světským diecézním kněžstvem tuto činnost vykonávali i diecézní misionáři nejčastěji z řad řeholníků, kterým bylo umožněno zaměřit se o něco více na pátrání po škodlivé literatuře. Byli oprávněni se vyptávat na otázky týkajících se mimo knih i na podezřelé jedince, důvody vlastnictví knihy, jestli je dotyčný schopen rozpoznat kacířské učení od pravého atd. V době konání trhů dohlíželi misionáři na to, aby prodávané knihy byly nezávadné. Buď přímo pátrali po podezřelých autorech či tiskařích, nebo bezprostředně prozkoumávali obsahy knih, zda nezahrnují protikatolické či neslušné písně, případně kresby. Měli být rovněž ostražití vůči konvolutům, neboť i ty mohly v sobě skrývat mezi nezávadnými tituly i podezřelé a nepovolené spisy.¹⁷⁶ V případě, že byly takové knihy nalezeny, měli misionáři a kněží nařízeno vytvořit

¹⁷² M. SVATOŠ, *Kontrola*, s. 367.

¹⁷³ Celý název byl pravděpodobně *Duchovní Poklad aneb Katolické Modlitby a Písničky z rozličných pobožných Knížek* sebrané, vycházela mezi léty 1700 a 1781, Knihopis záznam č. K14111-K14121.

¹⁷⁴ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Matěje Kotouna, otázka č. 22, fol. 100v.

¹⁷⁵ F. HREJSA, *Čeští kacíři*, s. 86.

¹⁷⁶ M. SVATOŠ, *Kontrola*, s. 368.

jejich seznam¹⁷⁷ a uložit je u nejbližšího vikariátního úřadu, odkud měli být následně vypraveny ke konzistoři.¹⁷⁸

Duchovenstvo si celkem rychle uvědomilo, že není řešením veškeré z katolického hlediska zákazosné knihy poddaným zabavit a místo nich jim předložit jen pouhé kázání z úst příslušníků kléru.¹⁷⁹ Poznali totiž velmi záhy, jak lační a dychtiví po knihách duchovního rázu mohou být i prostí sedláci z venkova, kteří si neváhali nanovo opatřit nepovolenou literaturu, přestože jim byly v minulosti dříve již jiné knihy odňaty. Počet zabavených knih jistě není zanedbatelný. Pro představu bylo mezi léty 1735 až 1740 v pražské arcidiecézi vypátráno a zkonfiskováno na 8843 kusů literatury.¹⁸⁰ Bez ohledu na usilovné snahy katolické církve podpora a nekatolické svazky proudily do českých zemí z protestantských krajín prostřednictvím již zmíněných kazatelů a kolportérů a ti již měli své nejrůznější způsoby, jak knihy za českými hranicemi udat. Nejčastějším způsobem, jak knihy dostávali do oběhu, byl jejich prodej, případně mohly být knihy darovány zadarmo, nebo se mohly nahodile nechat v zalidněné hospodě na místě, kde si jich někdo zaručeně všiml. Podle některých výpovědí měly být knihy potenciálním čtenářům vnucovány i násilím.¹⁸¹

Kupovat a vlastnit knihu vycházelo z předpokladu, že je dotyčná osoba dostatečně finančně zajištěna, neboť takové zboží v této době nebylo nejlevnějším artiklem. Hodnota knihy záležela také na tom, zda se jednalo o dokončenou knihu, respektive svázanou a případně opatřenou deskami, na kterých mohla být vyražená ozdoba ve tvaru beránka s korouhvičkou jako symbol nekatolíků.¹⁸² V jiných případech mohlo jít o pouhé volné listy, které si až dodatečně kupující nechal u některého diskrétního a schopného řemeslníka tajně svázat. Přirozeně byly takové svazky knih při koupi nápadně levnější, než hotové kusy, což dokazují i výpovědi obžalovaných osob při výslechu, nicméně posléze dotyční minuli tak jako tak další peníze na její pozdější svázání.

¹⁷⁷ Seznamy zabavených knih mohou jen do určité míry vytvořit představu o četbě skrytých nekatolíků, jelikož byly vyhotovovány na základě pouhých částí zabavených svazků, viz Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 171.

¹⁷⁸ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 98.

¹⁷⁹ M. SVATOŠ, *Kontrola*, s. 366.

¹⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 371.

¹⁸¹ TAMTÉŽ, s. 370-371.

¹⁸² Božejovský myslivec Jan Wendl ve výslechu udává, že takto dekorativně propracovanou dostal od Josefa Brchana ml., viz MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, č. otázky 50, fol. 270r.

Z výslechových protokolů je již dobře známo, že mezi tajnými nekatolíky z Pelhřimovska byli věhlasné osoby zabývající se svazováním knih jako například Karel Rupp, který byl zaměstnán jako knihvazač v Pelhřimově, anebo mladý Josef Brchan, jenž čas od času se rovněž s výhledem dobrého výdělků k takové činnosti uchýlil. Malá byla však povědomost úřadů o tom, že i Brchanův švagr Jan Kollman dovedl srovnané listy převázat, případně i opravit a opatřit praktickými a ozdobnými prvky. Kollman se k umělecké dovednosti bez průtahu přiznal, ale snažil se zmírnit dojem tvrzením, že mnoho knih nevázal. Připouští pouze dva případy, kdy byl požádán o takovou službu, přičemž měl mít náčiní vypůjčené od švagra.

I: Víc taky pověz, jaké knihy jak mnoho si vázal.

K: Umím převazovat, co je srovnaný starého něco, však jsem to u něj viděl a nevázal mnoho mi, jen jsem do Studený Mazovi starému, je chalupník, spravoval starý Modlitby, však myslel, že byly dobrý, udělal jsem mu na ně černý desky, listy zeleně myslím obarvil, znamení jsem vtiskl na šňůrky [?] přes celý desky, do Český Volešný nějakému vojákovi, chodí žebrotou a zdržuje se tam, víc nevím, u koho nevím, byli-li u sestry neb jinší, byly český [?] modlitby, udělal jsem mu taky černý desky, listy byly zelený a tak zůstaly, znamení na desky žádný, víc jsem nic nedělal, Maza mi dal doušek [?] piva [...] voják mi dal 4 groše.

I:Kde si vzal nádoby k tomu šrámování a barvu?

*K: Měl jsem to vypůjčený od Brchana i barvu.*¹⁸³

Opravy byly v některých případech velmi žádoucí, neboť stav a zachovalost knih mohly být vskutku bídne vzhledem k tomu, kolik lidí je u sebe přechovávalo a v jakých podmínkách se nacházely. V mnoha případech měla kniha potřhané listy, nebo byly okousané od hlodavců či dokonce poškozené hmyzem, řidčeji mohly mít knihy ohořelé kraje i desky, či dokonce chybějící části a jistě i mnoho jiných závad.

Na stavu knih se nepochybně podepsal i fakt, že často byly svazky ukrývány v místech, která nemohly splnit podmínky potřebné k tomu, aby byly knihy chráněny před vnějšími vlivy okolí. V první řadě měla být kniha dobře ukryta, aby v případě nečekané kontroly nebyla za žádných okolností nalezena, protože by tak mohla svědčit jako důkaz kacírství svého majitele, a tak nebyl brán velký ohled na to, zda se nachází v dostatečně vhodném prostředí. Často bývala taková kniha schovávána na půdě

¹⁸³ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Jana Kollmana, otázka č. 67-68, fol. 79v-80r.

v truhle, za střešními trámy, ve sklepě či v komoře zabalená do nějaké nenápadné látky nebo přikrytá senem. Pokud ji chtěli mít její majitelé o něco blíže, schovávali ji ve světnici rovněž v truhle, v almaře a podobně. Vyskytuje se i případ, že byla uložena v kolébce, ale tyto předměty měly mít pro záruku úspěchu dvojité dno, které by bylo možné snadno přehlédnout. Dalším úkrytem, který by bylo velmi složité najít, byla dutina v trámu mezi dvěma prkny. Tento způsob se dal ještě zdokonalit tím, že se do volného prostoru dalo nasypat obilí. Antonín Lhotský prozradil, že jeden jeho „zákazník“ schoval knihu do „tuplovaného štítu“ patrně na střeše.¹⁸⁴ Méně často se schovávaly ve stodole. Fantazii se meze skutečně nekladly. Skryše se ostatně v některých případech ani nemusely nacházet v domě majitele. Jako příklad lze uvést božejovského myslivce Jana Wendla, který u výslechu přiznal, že schoval jednu knihu v lese, kde „nenajde to žádnéj než já, a odevzdám to, chtěl jsem to spálit, ale pomyslel jsem si, že to lepší, když to odevzdám“.¹⁸⁵ Podobnou strategii ukrýt nepovolené svazky mimo domov zvolil i litohošťský krejčí Josef Korpejs: „[...]ten mám v lese u nás {schovaný}, o tom neví jen pán Bůh a já“.¹⁸⁶ Velmi zajímavá je kauza pavlovského tkalce Antonína Pflingera, který vybral jako místo pro úkryt knihy kámen v křoví v blízkosti pro něj známého mlýna, aniž by o tom domácí věděli. Myslel i na ochranný obal, jehož práci měla zastat kožená brašna.

I: Kde si měl ty knihy, který tobě v pátek totiž 10 Septembris vzaty byly?

P: V kůži pod kamenem a řádně zavinuté.

I: Proč si je v ta místa skrýval?

P: Když mi vzkázal myslivec božejovský, v ten pátek vzkázal, abych je schoval, vyřizovali mi to 2 řečníci z Rychnova, jeden se jmenuje Matěj Skála [?] a druhej Honza, libkovského šenkýře syni, abych ty knihy, co mám od myslivce, schoval, že on je v arrestu.¹⁸⁷

I: Kde pak si měl schovaný ty knihy, co jest vyzdvihl p[an] páter Pollák.

P: Pod kamenem v kůži za mlýnem Šátkovým [?].

¹⁸⁴ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Antonína Lhotského, otázka č. 18, fol. 126v. Srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 72.

¹⁸⁵ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, otázka č. 57., fol. 272r.

¹⁸⁶ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Korpejse, otázka č. 13, fol. 90v.

¹⁸⁷ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Antonína Pflingera, otázka č. 26-27, fol. 144r.

I: Proč pak tam?

P: Ze strachu, jak tam nebyli než od 10 hodin z rána až do soumraku.

I: Raděj to bude příčina, že tam mlynář sám taky je takových knih milovník a je má.

P: On o tom nevěděl, že jsem s tím nevěděl, kam strčit, to křoví [?] za mě je nejbliž.

I: Není ta tvá výmluva lehce k věření obzvláště, poněvadž už v tom mlýně měli od tebe Perličku.

P: Když sestra ji měla ne pro mlynáře, nýbrž sama ji pořád v kapse nosila, však ji měla jen týden a v ní hrubě číst a musí taky žitný [?] týden po díle jít, u nich je velká práce.

I: Ty si u mlynáře mladším byl udělenej, pověz proč, poněvadž nejsi mlynář nýbrž sedlák.

P: Protože jsem mezi nima známej a znám se s mlynářem, chtěli, abych se dal pod suchý dny [?].

I: Ty si jim donášel kacířské knihy, aby se to ale stalo bez podezření, tak tobě udělali mladším, to bude ta příčina, pověz, kterému z nich si takové knihy donášel?

*P: Žádnému ani slovo, když bude na mě v tom díkaz [...], všemu trestu se podrobuju.*¹⁸⁸

Co se týče finanční stránky obchodu se zakázanými knihami, velmi často jejich hodnota záležela na prodejci, který na tomto velmi riskantním obchodu měl v úmyslu si něco málo vydělat bez vědomí úřadů a v konečném důsledku finančně nezruinovat sebe a rodinu. Cena byla rovněž nepochybně ovlivněna popularitou a fyzickým stavem knihy samotné. Ve výslechových protokolech je totiž možné pozorovat, jak se mění ceny stejných titulů, které se liší pouze formou, tedy jestli byly svázané dohromady, či nikoliv. Například sedlák z Ondřejova Tomáš Blažek udává cenu, za kterou mu Mariana Satrapová prodala tzv. *Ruční knížku Kašpara Motěšického*^{189 190}, a to za nevázanou 13 krejcarů a za vázanou 1 zlatý.¹⁹¹ Vazba knihy, pokud nebyla nijak výrazně náročná a komplikovaná, zpravidla nepřesahovala hranici 50 krejcarů, výpovědi z protokolů vyslychaných často odkazují na částku mezi 20 až 30 krejcarů, ale i nižší. Zvláště, když se nejednalo o formální obchod. Pro konkrétnější představu, litohošťský krejčí Josef

¹⁸⁸ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Antonína Pfilinger, otázka č. 46-51, fol. 149v – 150r.

¹⁸⁹ Kašpar Motěšický (1651-1689) – těšínský exulant, exulantský kazatel a autor náboženských písní, modliteb a kázání.

¹⁹⁰ Vydána roku 1719, Knihopis záznam č. K05959.

¹⁹¹ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Tomáše Blažka, otázka č. 78, fol. 215v – 216r.

Korpejs uvádí, že ho stála vazba jedné knihy *Motěšického*, jak byla kniha při výsleších uváděna, u profesionálního vazače knih Karla Ruppá z Pelhřimova 24 krejcarů.¹⁹² Literární historik Jan Malura, jenž se zabýval ve svých studiích pracemi a osobností Kašpara Motěšického, je toho názoru, že byla tato kniha, která spojovala modlitby a písně do jednoho díla, považována z pohledu nekatolíků za literární pobělohorský „bestseller“. Není rovněž bez zajímavosti, že na počátku 18. století, konkrétně roku 1708, to byla první kniha, kterou vytiskl ve své tiskárně Václav Kleych, o kterém bude níže uvedeno více.¹⁹³

Zde je třeba přesněji objasnit obsahové zaměření zkonfiskovaných nekatolických knih, poněvadž se ne vždy všechny shodovaly v původu a typu pobožnosti. Je nutné totiž rozlišit knihy na základě provenience, odkud původně pocházely, zda z českých zemí nebo byly dovezeny z emigrantského zahraničí. Staré tituly, jež byly tištěné v českém domácím prostředí, se ve velké většině hlásily k husitství¹⁹⁴, zatímco tisky, byť v českém jazyce, avšak tištěné v protestantských sousedních zemích, se zaměřením dále dělily na luterské a pietistické. Hlavně pietistické knihy se pak řadily k těm, které měly pro nekatolíky značný význam a které využívali je vskutku ke svým každodenním duchovním potřebám.¹⁹⁵ Z pietistického hnutí se vlastně formovaly praktiky vyznávání tajných nekatolíků v Čechách, na které pak povolená nekatolická náboženství navázala a neochvějně v nich pokračovala i po vydání Tolerančního patentu. Stěžejními formami pietistického života totiž byla opakovaná setkávání se v určitém shromáždění, pro něž byla vzorem večere Páně, a interpretace z Písma v tomto kolektivu. Fakticky bez těchto metod jako i bez pevné podpory z ciziny by jen těžko dokázali čeští evangelíci v ilegálně snést vyvíjený nátlak katolického okolí.¹⁹⁶

Obecně to byl zejména důraz na vnitřní zbožnost jednotlivce, co v nekatolících rezonovalo a co přijali za své. Staré struktury konfesí, které byly formované v předbělohorské době a byly po bitvě na Bílé hoře násilně a tvrdě poničeny, zůstaly

¹⁹² MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Korpejse, otázka č. 7, fol. 89r.

¹⁹³ Jan MALURA, *Těšínský exulant Kašpar Motěšický*, in: Protimluv 2, 2002, s. 15-17. Internetový zdroj: <https://web.archive.org/web/20110921044839/http://www.protimluv.net/protimluv/2/strana.php?cislo=15> [stav ke dni 30. 3. 2024].

¹⁹⁴ F. HREJSA, *Čeští nekatolíci*, s. 191.

¹⁹⁵ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 172.

¹⁹⁶ J. SMOLÍK, *Vnitřní život*, s. 73-74.

však pouze jako povědomí, které bylo spojováno s husitstvím a Jednotou bratrskou, stejně jako tužba po pravém Písmu či přijímání pod obojí.¹⁹⁷

Na základě studovaných examenů byly vybrány čtyři nejoblíbenější¹⁹⁸ a nejčastěji zakupované knižní tituly k bližšímu zkoumání jejich hodnoty a významu. V popularitě na nejvyšší pomyslné příčce by stála dvě díla, a to *Perlička dítek Božích*¹⁹⁹ od Sixta Palma Močidlanského²⁰⁰ a spis Johanna Arndta²⁰¹ s názvem *Zahrádka rajská*.²⁰²

Tzv. *Perlička* patřila z hlediska druhu literatury k luterským modlitebním knihám²⁰³ a oblibě se těšila i možná proto, že patřila ze zde zmíněných knih k těm cenově dostupnějším. Její hodnota se zpravidla pohybovala v řádech desítek krejcarů (přibližně okolo 20 a 40 krejcarů) ve formě vázané i nevázané, skutečně jen výjimečně mohla být na trhu i za dva zlaté.

Oproti tomu cena *Zahrádky* se posunula do jiných čísel. Jednalo se o knihu s pietistickým nádechem a byla tak populární, že ji bylo možné objevit v téměř každé domácnosti.²⁰⁴ Často byla *Zahrádka* prodávána v nevázané podobě za 1 zlatý a pár krejcarů navíc, zhruba mezi 15 až 45 krejcarů, a ve vázaném provedení dosahovala hodnoty nad 4 zlaté.

Dalším titulem v pořadí oblíbenosti by byly *Vroucí a nábožné modlitby*,²⁰⁵ které sepsal Václav Kleych²⁰⁶, věhlasný nakladatel a autor evangelických kancionálů z Žitavy. Jak již název napovídá, obsahoval tento knižní titul především modlitby a zpěvník. Mezi lidem se prodával ve všech formách za desítky krejcarů, ale mohl dosáhnout hodnoty i k jednomu zlatému.

Tajní nekatolíci si rovněž rádi pořizovali tzv. *Duchovní života studnici*²⁰⁷, jejímž autorem byl slovenský evangelický kněz Eliáš Mlynár.²⁰⁸ Cenou náležela k dražším

¹⁹⁷ Z. J. MEDEK, *Na slunce*, s. 21.

¹⁹⁸ Jejich popularita byla potvrzena i ve studii A. HOLEŠOVÁ – L. HORÁKOVÁ, *Srovnání*, s. 157. Srov. Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 375.

¹⁹⁹ Vydávaná mezi léty cca 1611 až 1782, srov. Knihopis záznam č. K06772-K06774, K06776, K06788-K06789.

²⁰⁰ Sixt Palmus Močidlanský (1569 – asi 1622) byl pseudonym náboženského spisovatele pocházejícího z Čech, který emigroval do Německa po roce 1620 a zemřel zde během Třicetileté války.

²⁰¹ Johann Arndt (1555-1621) byl evangelický kněz a teolog z Německa, který psal nábožensko-výchovné spisy.

²⁰² Vydávaná mezi léty cca 1720 až 1782, srov. Knihopis záznam č. K00252-K00256.

²⁰³ J. SMOLÍK, *Vnitřní život*, s. 72, 74.

²⁰⁴ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 375.

²⁰⁵ Knihopis záznam č. K04068, předchozí vydání tohoto titulu viz záznam č. K03977-K03979.

²⁰⁶ Václav Kleych (1682-1737) byl český náboženský exulant, vydavatel, distributor, překladatel a spisovatel duchovních děl.

²⁰⁷ Vydávaná mezi léty 1702 až 1788, srov. Knihopis záznam č. K05642-K05650, K05652.

knihám, poněvadž její hodnota se nacházela mezi jedním a dvěma zlatými s drobnými krejcary.

Kradmé obchodování se zakázanými nekatolickými knihami v nejistotě, že dojde k udání nebo prozrazení a následnému nelibému vyšetřování, bezesporu nebylo pro každého. Jedinec musel mít dostatek kuráže a štěstí, aby uspěl. Našli se však i tací, kteří se z této situace raději posléze kvůli obavám a strachu vymanili. Konkrétně se to snažil provést Josef Šváb, povoláním kovář z Moravče.

I: Jak stály ty písma a zač který byly?

Š: Kancionálek... 1, Vroucí... 4, Perliček... 8, Kancionálek byl za 1zl 36 kr, Vroucí po 1 zl 18 kr, Perličky po 24 kr.

I: Co pak si s těma písmama dělal?

Š: 8 neděl u mě leželi, byly nevázaný, vzkázal jsem mu [myslivci Wendlovi], aby si pro tu věc přišel, že ji nerozvoším [?], kdyby měla býti nějaká chybná, že bych měl odpovídání a se ženou že bych neobstál, že ona o tom ani nechce slyšet. Potom po vejpadu těch 8 neděl ke mně z Boru pacholek od Davidka, jméno nevím, já jsem byl tenkrát v Pacově pro železo, on povídal, že je u mě taková věc, aby mu to vydal, že on to sám předá, když já se toho bojím, že u nich je to snazší [?] a on to předá sám, tak chlapec mu to vydal, než by jsem se navrátil, já jsem ho potom zbil, že snad do smrti bude mrzákem.

I: Jak pak si za to zasej obdržel peníze a nač by?

Š: Od toho pacholka utržil syn za 2 totiž za Vroucí 1 zl 18 gr, za Perličku 24 gr, ostatní jiné byly prodány onde vsi [?].²⁰⁹

Jak je z přešpaného úryvku patrné, Švábův syn ještě nebyl očividně zběhlý ve věcech obchodu a pravděpodobně opomněl prodat knihy za dražší cenu, než byly koupeny, za což byl nejspíše otcem rázně potrestán. Nicméně důvodem potrestání mohlo být i to, že se pustil do riskantního ochodu bez dohledu na vůli otce. Snad ostatní knihy, které byly prodány jiným osobám, přinesly větší zisk.

Poněkud zdatnějším obchodníkem byl Vojtěch Bíba, jenž se živil jako sluha v Pejškově. Při výslechu přiznal, že knihy nakupoval od Mariany Satrapové a Antonína Lhotského a při prodeji knižních titulů případným zájemcům hleděl na to, aby z něj měl

²⁰⁸ Eliáš Mlynář (asi 1670 – asi 1720) byl evangelický farář, překladatel, básník a autor modlitebních knih původem ze Slovenska.

²⁰⁹ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Josefa Švába, otázka č. 5,7,8, fol. 244v-245r.

nějaké výnosy. Přitom ale dokázal nabídnout celkem uspokojivou cenu, tedy že ceny nezvyšoval příliš nápadně. Následující tabulka *Tab. 1*²¹⁰ představuje hodnoty koupených a prodaných knižních titulů spolu s cenovým rozdílem.

Tituly	Za kolik koupil?	Za kolik prodal?	Rozdíl
Perlička	15 krejcarů	20 krejcarů	5 krejcarů
Studnice	1 zlatý 45 krejcarů	2 zlatý	15 krejcarů
Vroucí	36 krejcarů	39 krejcarů	3 krejcarů
Zahrádky	1 zlatý 30 krejcarů	1 zlatý 45 krejcarů	15 krejcarů

Tab. 1 – Původní a zvýšená cena knih Vojtěcha Bíby

Kromě zámožnosti je vlastnictví knih považovat rovněž za ukazatele gramotnosti. Schopnost čtení nebyla ani pro obyvatele venkova něčím, čeho by se dalo dosáhnout jen výjimečně.²¹¹ Naopak právě skutečnosti z výsledkových protokolů tajných nekatolíků dokazují, že se jednalo o zcela běžný jev. Je potřeba však upozornit na to, že se tato dovednost v rámci genderu nijak neodlišovala, neboť se dotýkala jak mužů, kteří z tohoto hlediska měli v té době přednější postavení, tak i žen.²¹² Katolická církev tehdy však nebyla takovým pokrokem ve vzdělání příliš potěšena. Již z výše zmíněných důvodů prosazovala prožívání víry a kultury vizuálním způsobem, který by nezahrnoval literární podněty v tištěné či psané formě, poněvadž ty s sebou nesly dojem spojený s nekatolictvím, jemuž bylo třeba se vyhnout.²¹³

Jedinou výjimkou, kdy katolická církev připouštěla četbu z Písma svým laickým příznivcům v domácím prostředí, bylo za těch okolností, když se z nejrůznějších avšak vážných důvodů (např. karanténa v souvislosti s nějakou epidemií) nemohli účastnit kázání při mši svaté.²¹⁴ Toto všechno však neznamená, že výsada znalosti čtení textu patřila výhradně příslušníkům nekatolického vyznání, ani to, že by byli bezhlavě upnuti

²¹⁰ Tabulka vychází z dat zaznamenaných z výsledkového protokolu Vojtěcha Bíby, viz MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Vojtěcha Bíby, otázka č. 41-43, 46, fol. 24r-24v.

²¹¹ P. HIML, *Myšlení*, s. 169.

²¹² J. MIKULEC, *Náboženský život*, s. 285.

²¹³ D. TINKOVÁ, *Osvícenství*, s. 232.

²¹⁴ A. HOLEŠOVÁ – L. HORÁKOVÁ, *Srovnání*, s. 158.

jen k pouhé četbě. Spolu s psaným textem se na náboženské výchově a kultuře nekatolíků podílelo i mluvené slovo či zpěv už před osudnou bitvou na Bílé hoře, ale samozřejmě i po ní.²¹⁵

Bylo tedy nutné najít efektivní postup, jak tento delikátní problém vyřešit, jelikož pátrání po knihách či vyslýchání jejich vlastníků se nezdálo příliš účinné. Na druhou stranu až do vydání Tolerančního patentu od této metody nebylo upuštěno, jak dokládá existence výslechových protokolů z doby pár let před zavedením tolerance. Jako řešení se nabízela produkce takových knih, které byly katolíky považovány za dobré a nezávadné, jež by dobře posloužily pro obrácení zbloudilých duší zpět ke katolické víře a ukojily by touhu venkovských poddaných po duchovní literatuře a náboženské četbě. Snad i pro jejich snazší recepci veřejnosti vypadaly z hlediska vzhledu věroučné katolické knihy prakticky totožně jako ty evangelické.²¹⁶ Konzistoř tedy nařídila kněžstvu a misionářům, aby se společně postarali o distribuci bezpečné náboženské literatury, ať už v rámci prodeje anebo darováním do co nejvíce oblastí, nejen těch postižených kacířstvím. Sám arcibiskup měl ročně poskytovat na nákup správných a cenzurou schválených katolických knih tisíc zlatých a k němu se podobnou částkou přidávali i ostatní stavové.²¹⁷ Martin Svatoš ve své citované práci o kontrole četby a distribuce náboženských knih udává, že mezi lety 1670 až 1751 darovalo protireformační nakladatelství Dědictví sv. Václava přes 80 000 katolickou cenzurou akceptovaných knih především díky misionářům.²¹⁸ V konečném důsledku avšak nebyly tyto knihy tak mezi lidem oblíbené, jako ty zakázané evangelické, což se promítlo do toho, že jejich počet v oběhu výrazně neklesl, jak v to katolická církev na počátku usilovně doufala.

Přes všechny snahy katolického duchovenstva a světských úřadů zakročit proti kacířskému učení prostřednictvím vymýcení protestantských knih z oblasti českých zemí stáli si čeští nekatolíci i v ilegalitě pevně za svou vírou a nechtěli vyměnit své modlitební knížky, postily a kancionály za jiné knižní tituly. Pietistická zbožnost skrytě nabývala na síle, eskalovala téměř do chiliastického uvažování, stejně jako zájem o nové knihy k rozjímání a touha po náboženské svobodě, jež se stupňovala vzhledem k politickému dění a vyjednávání s Pruskem. Celá atmosféra se postupně změnila s nástupem Josefa II. na trůn, a to prostřednictvím církevně-organizačních a

²¹⁵ A. HOLEŠOVÁ – L. HORÁKOVÁ, *Srovnání*, s. 157.

²¹⁶ TAMTÉŽ, s. 159.

²¹⁷ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 98.

²¹⁸ M. SVATOŠ, *Kontrola*, s. 370.

náboženských reforem. Během let 1780 a 1781 panovalo napětí a diskuze na téma náboženské tolerance dokonce i u císařského dvora. Mezi náznaky, že k toleranci skutečně dojde, by se dal považovat například zákaz pátrání po nepovolených nábožensky laděných knižních titulech, který císař nechal vyhlásit 12. května 1781.²¹⁹ V podstatě se situace poněkud uklidnila až po vydání Tolerančního patentu, kdy bylo dosaženo vytyčeného cíle a snu českých nekatolíků, byť s různými stále ještě přetrvávajícími omezeními.²²⁰

8. Role a postavení žen

Dochované a zatím nalezené výslechové protokoly ve vytyčené oblasti Pelhřimovska zaznamenávají svědectví výhradně mužů, ale přesto svou neméně podstatnou roli sehrály v tomto pomyslném náboženském soupeření mezi katolíky a nekatolíky i ženy. To, že se nedochoval žádný examen vedený se ženou, nelze chápat tak, že by byly z této nepříjemnosti vyňaty. Existují důkazy, že se i se ženami obviněnými z držení zakázaných knih, a tudíž podezřelými z nekatolictví, výslechy vedly, jak je uvedeno v knize Edity Štěříkové o životech českých exulantů prchajících do sousedních protestantských zemí, v níž jsou popisovány v případě některých emigrantů jejich životy v českých zemích ještě před jejich útekem.²²¹ Již výše bylo uvedeno, že i v pamětech moravečského pastora Jana Szalatnaye st. původem z Uher se vyskytuje zmínka o ženě Marianě rozené Hánové, která se kvůli jejím postojům nevyhnula žaláři pelhřimovského hrdelního soudu.²²² Pravděpodobně i s ní byl veden výslechový protokol, ale pro podrobnější bádání se bohužel nedochoval.

Ve studované době panovala velmi přesně daná představa, jaká by počestná a řádná žena měla být, jež vycházela ze starobylého patriarchálního obrazu o ženě jako matce, hospodyně a strážkyně rodinného krbu, nicméně není možné se domnívat, že každá z nich se tohoto obrazu držela. Hlavním smyslem jejího života sice měl být chod domácnosti a péče o rodinu, kam patřily činnosti jako příprava pokrmů, oprava oděvů

²¹⁹ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství*, s. 224.

²²⁰ J. SMOLÍK, *Vnitřní život*, s. 74-75.

²²¹ Příkladem může být Marie Voláková z Černilova, viz Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, Praha 1999, s. 679 – 680.

²²² F. HREJSA, *Jan Szalatnay*, záznam č. 5, s. 46.

v případě poškození, údržba a úklid domácnosti, ale i péče o správnou výchovu dětí a starost o drobné zvířectvo, drůbež a poměrně výnosnou zahradu, na které byli členové venkovské domácnosti relativně závislí. Tím alespoň z části měla podíl na vedení provozu domu a obstarávání obživy, ačkoliv ve vztahu ke svému muži jako pánovi domu a hospodáři byla v podřízeném postavení. Pro správné fungování domácnosti mimo již zmíněné povinnosti musela žena přispívat i jinými způsoby. Na ženu se pán domu mohl spolehnout na statku například při sklizni, při provozování řemesla svého muže mu musela být k ruce jako pomocnice, nebo v obchodní činnosti mohla zastat i prodej zboží. Dovoleno jí byl také nákup a prodej na trzích.²²³ Třebaže byla žena nedílnou a podstatnou součástí domácnosti, byla v ní prakticky uzavřena a byla jí odejmuta jakákoli možnost představit veřejnosti své mínění a stanoviska vůči okolí, stejně jako své nadání a schopnosti. V oblasti vzdělání byly venkovské ženy často brzděny v rozvoji, neboť se jim na rozdíl od mužů nedostávalo kvalitní výuky.²²⁴ Lze ale předpokládat, že ovládaly schopnost číst z knih, což dokazuje mimo jiné právě tajné přechovávání katolickou církví zakázaných knih. Je tedy možné zaznamenat samostatně vystupující tajné nekatoličky, avšak toto tvrzení platí pouze pro venkovské poddané, které na rozdíl od městských žen byly v 18. a 19. století poněkud samostatnější.²²⁵

Z náboženského hlediska došlo vlivem reformace v církvi a společnosti v určité menší míře k formě zrovnoprávnění muže a ženy tím, že se obecně pozvedla hodnota manželství a všedního rodinného života nad kněžské svěcení, které bylo upřednostňováno v představách středověku. Vzorem se stává matka a manželka po středověkém ideálu řeholnice. Žena společně s mužem měla tvořit Boží obraz.²²⁶ Nicméně ve stále ještě plně patriarchální společnosti byla ustavičně omezována. Nebylo jí povoleno zaměstnání u církevních úřadů, ačkoliv mohla sloužit jako pomocnice při kostele nebo jako katechetka. Nesměla mít kázání ani udělovat svátosti. Na druhou stranu stojí za zmínku, že se jim paradoxně dostávalo prohloubenějšího vzdělání v oboru náboženství a měly příležitost k bližšímu pochopení textu v Písmu.²²⁷ Lze ale zaznamenat určitý posun od 16. a 17. století, kde v církvi nebylo pro ženu místo a kde

²²³ R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století). Díl 1. Dům a jeho lidé*, Praha 1999, s. 46-47.

²²⁴ Irena KORBELÁŘOVÁ, *Ženy ve slezské měšťanské společnosti barokního období*, in: Milena LENDEROVÁ – Kateřina PTÁČKOVÁ – Jana STRANÍKOVÁ (edd.), *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. -28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 251-262, zde s. 252.

²²⁵ J. HORSKÝ, *Možnosti*, s. 443.

²²⁶ H. KÜNG, *Žena*, s. 74-75.

²²⁷ TAMTÉŽ, s. 77.

dominovali především muži. Pietistický pohled na manželství zdůrazňoval rovnocennost mužů a žen, jelikož obě pohlaví měla mít podle zakladatele pietismu a německého teologa Philippa Jacoba Spencera podíl na duchovní odpovědnosti v rámci rodinného kruhu.²²⁸ K dalším změnám dochází právě v 18. a později i 19. století, kdy společenské postavení ženy začíná stoupat na pomyslném žebříčku, na čemž má jistý podíl počínající hnutí feminizmu a celosvětový obrat v pohledu na ženu zejména v západní kultuře.

Pokud jde o pohled ženy na osobní prožívání víry, ten byl evidentně odlišný od mužského pojetí. Je to dáno především odchylnými zkušenostmi ze života, což mělo jistý vliv na recepci toho, co církve ženám poskytovala. Souvisela s tím i náboženská činnost, která se postupem doby pozměňovala.²²⁹ V průběhu dějin existovaly dvě navzájem si odporující přesvědčení o náboženském charakteru žen. Jako citlivější bytost mohla být vnímána jako osoba, jež by chápavěji prožívala katolické náboženství, nebo by naopak snadněji inklinovala ke kacířství. V posledním zmíněném modelu byla pak spojována s démonickými silami, protože nebyla hodna neochvějné důvěry.²³⁰ Pravdou však zůstává, že vztah k víře, ať už v případě muže nebo ženy, je ryze subjektivní a individuální záležitost, a tudíž se v obou případech dají najít důkazy o hlubokém a upřímném prožívání náboženského uvědomění, stejně tak jako o laxním až lhostejném přístupu, v němž by i menší naléhání dalo průchod přestupu k jiné víře.²³¹

8.1 Žena kolportérka – Mariana Satrapová

Je velmi zajímavé, že v prostředí Pelhřimovska v předtoleranční době hrála jednu ze zásadních rolí při šíření zakázaných knih právě žena, a to Mariana Satrapová, rozená Prokšová.²³² V archivních záznamech její výslechový protokol nebyl nalezen, ve složce s jejím jménem je jen úřední korespondence²³³ mezi královskými městy Pelhřimovem a Chrudimí (viz příloha č. 4), která je datována 29. dubna 1780, a tedy spadá ještě do období, kdy někteří její známí a zákazníci v Pelhřimově už pár měsíců podstupovali věznění a výslechy kvůli podobnému obvinění. V úředním dopise, který

²²⁸ J. HORSKÝ, *Možnosti*, s. 442.

²²⁹ R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století). Díl 3. Náboženství, magie, osvicenství*, Praha 2006, s. 58

²³⁰ J. HORSKÝ, *Možnosti*, s. 441, 443.

²³¹ M. RYANTOVÁ, *Ženy*, s. 242.

²³² E. MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ a kol. (edd.), *Edice*, s. 17 (Zpráva panství kraji bod č. 8).

²³³ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, složka Mariany Satrapové, fol 283r.

byl sepsán v německém jazyce, nelze o její osobě téměř nic zjistit, snad jen to, že tam pravděpodobně byla zadržena, ale zdali byla podrobena výslechu a k čemu všemu se přiznala či nepřiznala, to zde uvedeno není. Odpověď by mohlo přinést studium archiválií v odpovídajícím fondu v Chrudimi, ale ten je ještě badatelské veřejnosti nepřístupný, neboť není uspořádaný.

I přes nedostupnost dokumentů si však lze do jisté míry i na základě jiných pramenů²³⁴ vytvořit o této ženě dosti přesný obrázek. Takřka ve všech studovaných výslechových protokolech je o ní zmínka. Mariana Satrapová, rozená Prokšová byla vdova po Petru Satrapovi ve středních letech a pocházela ze vsi Světlá, která v té době patřila k panství Telč. Po smrti svého muže se nejprve měla zdržovat u své sestry ve Světlé, kde se podle výpovědi Josefa Brchana ml. ještě chovala spořádaně, ale později odešla na příkaz direktora z panství Studené ke svému bratrovi Vojtěchovi Prokšovi a pod jeho ochranou měla u něj pobývat. Měla ještě jednoho bratra jménem Josef, který jako voják bojoval na Balkáně proti Turkům.²³⁵ Není moc překvapující, že byla příbuzenskou vazbou spojena s rodinou Brchanů ze Zahrádek. Podle svědectví měla být dcerou sestry Josefa Brchana st., tudíž sestřenicí Josefa Brchana ml. Příbuzenství s Brchany možná některé zmátlo, neboť chybně uvádějí, že Mariana pocházela ze Zahrádek.

Nepochybně to však byla právě ona, kdo přinášel na toto území Pelhřimovska a do okolí zakázané nekatolické knihy. V rodině se o jejím kolportérství vědělo, ale nikdo by při výslechu nepřiznal, jakými směry a komu přesně knihy rozдалa. Ve výslechových protokolech jejích odběratelů se často vyskytuje jen její křestní jméno. Mnohokrát je zde uvedeno, že její příjmení odběratelé knih neznají, což by na jednu stranu mohlo značit, že jim ho sama z důvodu své vlastní ochrany neřekla, ale na stranu druhou tím třeba chtěli oni chránit ji. V jiných případech je pak jen označena jako „žena“, ale je nepochybné, že se jedná právě o ni.

Knihy měla přinášet z Prahy a také z uherského Prešpurku, čili dnešní Bratislavy, a posléze je šířit po území v okolí Pelhřimova. Mohlo se tedy jednat buď o tulačku, nebo o podomní obchodnici, ale její zaměstnání v protokolech uvedeno není. Naopak je v protokolech jasně doloženo, že Mariana měla chodit od jedné vsi ke druhé a prodávat nemalé množství nepovolených svazků. Obchod bezesporu nikdy neprobíhal

²³⁴ E. MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ a kol. (edd.), *Edice*, s. 46.

²³⁵ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Brchana ml., otázka č. 46, fol. 40v. Srov. Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 93.

na veřejném prostranství, což by ani nebylo možné, ale vždy uvnitř domu někoho, u koho bylo zaručeno, že se alespoň jedna kniha prodá, tedy u těch, kdo po nich vytvářeli poptávku. Zpráva o její návštěvě se šeptem patrně roznesla i do okolních vesnic, aby si každý mohl její žádané zboží zakoupit za nemalou částku nebo vyměnit za jiný hodnotný produkt (např. semeno k setí). Její příchod do vsi byl vždy v tajnosti netrpělivě očekávaný a žádaný, jak dokazuje například svědectví Tomáše Blažka, který byl dotazován za strany Josefa Korpejse, jestli už u něj Mariana byla i s knihami. Zároveň to měl být právě Korpejs, který žádal po Blažkovi, aby Marianě sdělil jeho dychtivost po jejich knihách, jelikož získal od myslivce Wendla informaci, že chodí po okolí a roznáší svazky.

*B: Poněvadž on věděl, že ona se mnou handluje v směně, tak on prosil, abych jí řekl, aby přinesla těch knih, on se dověděl skrz myslivce, že tudy chodí a knihy roznáší, prosil mě o to někdy okolo sv. Ducha a před sv. Trojicí, jestli už přinesla.*²³⁶

Během svých cest tak Mariana Satrapová přespávala u lidí, kteří byli ochotni jí poskytnout nocleh a tím i jistou ochranu. Být na dlouhou dobu mimo svůj domov si zřejmě mohla dovolit díky svému postavení vdovy, které byly v lecčem svobodnější, než vdané ženy. Na prodej však neměla být sama, postupně si pravděpodobně vytvářela skupinu pomocníků nejen z řad blízké, ale i z vzdálenější části rodiny, kteří by přispěli k dalšímu rozšíření knih. To ale nebylo podmínkou, ruku k dílu totiž přiložili i jedinci, kteří do kruhu jejího příbuzenstva nepatřili a čistě jen sympatizovali s jejím počínáním, ačkoliv to u výslechu nemohli přímo potvrdit.

Jedním z neaktivnějších období bylo pro Marianu Satrapovou podle výpovědi období na podzim roku 1778, tedy zhruba jeden rok před velkým zátahem a prováděním výslechů u pelhřimovského soudu. Na přelomu října a listopadu toho roku se měla poprvé setkat a následně obchodovat s mladým tkalcem Janem Kollmanem ze Zahrádky, jenž si měl podle tvrzení svědka od ní pořídit větší množství svazků, a tím jí tak pomoci s obchodováním jako prostředník. Byla jen otázka času, než se Mariana s Kollmanem setká, neboť Kollman byl švagrem Josefa Brchana ml. Spíše se zdá zvláštní, že se podle jeho slov setkali tak pozdě. Kollman uvádí, že na sebe narazili v městě Počátky v době, kdy on měl namířeno do Proseče – Obořiště (u Nové Cerekve), zatímco Mariana byla na cestě do Božejova s plným uzlíčkem knih pro myslivce

²³⁶ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Tomáše Blažka, otázka č. 47-48., fol 211r – 212r.

Wendla, o němž bude ještě řeč. Společně pak putovali směrem do Božejova, kde u myslivcova domu Marianu zanechal, a sám pokračoval dál ve své cestě. Cestou nazpátek šel opět okolo Wendlova domu a zjistil, že Mariana a myslivec pravděpodobně doobchodovali. Kollman a Mariana zůstali u Wendla přes noc a ráno se všichni ještě vydali ke kapli svaté Anny, kde se měli sejít se zedníkem Antonínem Lhotským, jenž nedaleko od kaple bydlel.

Antonín Lhotský je rovněž jedna z osob podezřelých z tajného nekatolictví.²³⁷ Kollman dodává, že ten samý uzlíček svazků, co nesla do Božejova, Mariana celý předala Lhotskému. Ačkoliv byl Kollman při obchodu přítomen, při výslechu nedovedl prozradit, o jaké knihy šlo, ani na jaké sumě se tehdy ti tři domluvili. Svádí to na fakt, že seděl sám u stolu, kdežto zbylí se domlouvali mezi sebou opodál u kamen. Za první cestu, kterou s ní Kollman absolvoval, mu Mariana dala za odměnu pěkný *Kancionálek*, jehož listy a desky byly ozdobené zlatou barvou. Po dalších dvou putováních, na která se vydal do Božejova za Antonínem Lhotským pod záminkou prodeje knih, v těchto případech však s jejím bratrem Vojtěchem, mu Mariana tentokrát nedala od cesty žádný honorář.

Okolo 11. listopadu na svátek svatého Martina se Mariana Satrapová měla poprvé sejít s božejovským myslivcem Janem Wendlem, který by se mohl vedle Brchanů považovat za jejího věrného asistenta při šíření nekatolické literatury. Mariana ho podle jeho slov přesvědčila ke spolupráci mimo jiné tím, že může utržit peněžitý zisk z prodeje, a taktéž ubezpečováním, že knihy, které jim prošly rukama, nejsou nijak závadné a naopak je označila za „dobré“. Wendl jí patrně uvěřil a knihy vychvaloval ostatním stejně smýšlejícím kupcům. Sám v protokolu prohlašuje, že nikdy nikoho ke koupi nenutil, ale že všichni jeho zákazníci od něj brali knihy ze své svobodné vůle.²³⁸

Mariana se pravděpodobně nezdráhala své kontakty využívat i pro své vlastní potřeby. Existuje předpoklad, že díky konexím mohla požadovat nocleh u lidí, kteří zarytě tvrdí, že jí dříve nikdy nespátřili a ani se s ní nikdy předtím neseťkali. Její kontakty se tedy za ní musely zaručit dostatečně na to, aby ji daná osoba k sobě do stavení přijala na noc. Je pozoruhodné, že ve většině případů vyslychaní uvádí, že Mariana u nich zůstávala jen na jednu noc, což by mohlo dokazovat její neustálý pohyb

²³⁷ Více informací o něm a jeho editovaný výslechový protokol se nachází v bakalářské práci, viz Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 58, 69-82.

²³⁸ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Jana Wendla, otázka č. 12, 44, 94, fol.161v, 269r, 279r.

mezi vesnicemi, aby byly ztíženy podmínky pro její případné dopadení úředními autoritami.

Takový byl případ mladého mlynáře Matěje Stoklasy (neb Poláčka) z panského mlýna pod Ústrašínem, kterého Mariana měla navštívit na jaře před svátkem svatého Jana Nepomuckého, tudíž okolo 16. května 1778. Mariana měla k Stoklasovi přijít s požadavkem, že potřebuje na noc přespání, jelikož má v úmyslu jít do Prahy na blíže nespécifikovanou pouť. Pravděpodobně se potřebovala spojit s dalším svým příznivcem Tomáše Blažkem, a proto pod záminkou, že od Blažka údajně potřebuje semeno k setí, požádala Stoklasu, aby pro něj nechal vzkázat, což Stoklasa udělal. Podle Stoklasovy výpovědi teprve až poté, co Blažek přišel, Mariana předložila knihy, které přinesla k prodeji. Mělo se jednat o tak řečené „*Motěšické*“ knihy, které se rozebraly. Při výslechu tak vzniká určité nepochopení ze strany vyslychajícího, poněvadž podle Stoklasy on sám neznal Marianino jméno, ani nevěděl odkud je, ale přece ji u sebe nechal přenocovat a nadto ji ani nenahlásil u své vrchnosti. V této situaci se právě projevuje, jak byly pro Marianu její kontakty důležité a taky prospěšné, neboť Stoklasa na svou obranu uvedl, že ho o tom přesvědčili jeho bratranec myslivec Wendl a také Blažek, aby ji u sebe nechal přes noc, ačkoliv mu to „*působilo nepokoj*“. Mariana však za rozbřesku vstala a odešla od Stoklasy pryč.

I: Kolikrát k vám byly knihy kacířský přinešeny?

S: Jen jednou skrze nějakou ženu, nevím, jak se jmenovala a neviděl jsem předtím až od té doby, jen tam přišla jednou a zas odešla

I: Odkud byla?

*S: To jsem skrze jiný lidi potom slyšel, že je od Zahrádku, Wendl a Blažek s ní museli mít známost, přišla tam na noc, napřed povídala, že jde do Prahy na pouť, pak pravila, že kupuje semena od Blažka, abych pro něj vzkázal, já pro něj vzkázal a když jest přišel, teprve ukázala knihy, měla samý *Motěšický*, tak jsem já vzal 1, myslivec 1, Kukla 1, kovář *oustrašínskej Václav Ložek* [?] neb *Jelínek 1 po 1 zl vázaný*, co jich víc měla, to já nevím, bylo to před sv. Janem Nepomuckým.*

I: Poněvadž povídáte, že jste ženskou od Zahrádky ani neznal, ani jak se jmenuje, a víte, proč pak jste jí dal nocleh, kde je vám povědomo, že takovým cizím lidem též spása a vědomí kdo a odkud jsou se noclehy přijati nemá, nýbrž [...] u vrchnosti udati patří.

S: To už bylo skrz Blažka a myslivce, neb Blažek mě o to žádal, abych ji tam nechal přes noc, já jsem se ještě bál, shledal ji v noci, jak se rozednilo, zvedla se, šla pryč.²³⁹

Zde dochází k neshodě a střetu v tvrzeních Stoklasy a Blažka, neboť Blažek naproti tomu uvádí, že se Stoklasa znal s Marianou dříve, a odmítá tvrzení, že by Stoklasu přemlouval k tomu, aby nechal u sebe přenocovat kolportérku. Z jeho výslechového protokolu vychází najevo, že Blažek ani nechtěl Marianu ve svém domě, a tak ji měl poslat právě ke Stoklasovi.

I: Pravda sice jest, že jest tenkrát Stoklas pro tebe poslal, že je u něj Máře s knihama, ale ty si ji k němu poslal a taky prosil, aby ji tam nechal přes noc.

B: Já nechtěl, aby ke mně šla, ale neprosil jsem, aby ji tam nechal, on s ní byl dřív známej než já.²⁴⁰

Podobná kauza měla proběhnout i v případě krejčího Josefa Korpejse z Litohoště. S Marianou se setkal v domě Tomáše Blažka, který poslal svého syna, aby Korpejse přivedl. Tehdy pokušení podlehl a nakoupil si od nich obou nějaké svazky knih, které ale později prodal dalším. Podle Korpejse bylo důvodem toho, proč dál prodával a distribuoval nepovolenou literaturu, potřeba vydělat nějaké peníze navíc na uživení dítek, ale také to, že neměl pro knihy další uplatnění. Neuvědomoval si totiž, že by obdržené nekatolické knihy měly být nějak závadné, neboť mu je Blažek velmi vychválil. Mariana později u něj měla zůstat opět jen přes noc. Korpejsovo svědectví naznačuje, že ji k němu poslal Blažek, aby si tam vyzvedla peníze.

I: Kde pak {a u koho} se ta Mařena zdržovala?

K: Byla jenom jednou u mě přes noc, přišla pro peníze od Blažka, co ji za mnou vykázal 9 zl, a od té doby u mě nebyla, já ji jenom dal na to 2 zl a těch 7 zl jsem ještě dosavade dlužen, já vím.²⁴¹

8.2 Další obrazy žen

Ve studovaných pelhřimovských examenech o výsleších podezřelých z tajného nekatolictví se objevují i další opakující se motivy, se kterými je spojena žena, jež stojí na druhé straně tábora. Podle svého počínání se do jisté míry ukazuje jako správná

²³⁹ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Matěje Stoklasy, otázka č. 17, 18 a 21, fol. 162v, 163v.

²⁴⁰ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Tomáš Blažka, otázka č. 75, fol. 215r.

²⁴¹ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Josefa Korpejse, otázka č. 8, fol. 89r.

křesťanská manželka, která se snaží svému muži pomoci v jeho těžkých životních okamžicích. Svými činy tak v sobě nachází odvahu a v jistých ohledech začíná být smělejší, než doposud bylo u venkovských žen obvyklé. A tak kromě standardního konceptu ženy prosící a soucitné se objevuje podle svědectví jejich vězněných manželů i žena činu, jež je schopná a odvážná, přičemž toto tvrzení platí bez ohledu na její náboženské vyznání.

Pokud se některý z obviněných z kacířství v určitých souvislostech zmiňuje o své manželce či jiné ženě, kromě případů v části „Ad Generalia“ v kontextu manželství a ve spojitosti s nákupem svazků od Mariany Satrapové, sděluje leckdy její spojitost s odevzdáváním podezřelých knih duchovnímu otci. Takto popisuje situaci i Jan Kollman, který obdržené knihy, zakoupené od nikoho jiného než Mariany, poslal svou manželku ke knězi na faru do Studené, aby je místo něj odevzdala.²⁴² Obdobné je tvrzení Matěje Kotouna, který měl pověřit blíže neurčenou ženu z Nové Cerekve odevzdáním jeho knih. Z jeho výpovědi není zcela jasné, zda jeho přání tato žena splnila, neboť sám říká, že „*doufá, že se to stalo*“.²⁴³

Příkladem trochu vymykajícím se z průměru je kauza pelhřimovského kováře Matěje Štefla, jenž vystupuje v případě svého vlastního bratra, který získal od dvojice „potížistů“ myslivce Wendla a sedláka Blažka patrně zakázané svazky knih a dostal se tak do nelehké situace. Zřejmě tušil, že budou určitým způsobem a svým obsahem proti katolické víře, a tak místo toho, aby je odevzdal faráři, si je Matěj Štefl vzal k sobě a ukryl je. Štefl měl podle svého tvrzení pak přemlouvat a žádat svou ženu, aby právě ona odevzdala knihy faráři, neboť jeho bratr měl příliš velký strach tento čin vykonat. V tomto případě však strach a obavu z případných problémů nepřekonala ani Šteflova manželka, a proto knihy nadále zůstaly u Šteflových v domě a u výslechu je kovář přiznal téměř na samém počátku.²⁴⁴

Pakliže dotyčný u výslechu nemohl dokázat, že knihu odevzdal, vyměnil nebo prodal, nabízela se možnost přenést vinu na svoji choť tím, že dotyčná měla knihu spálit, k čemuž mohlo dojít po zjištění, že za konkrétní knihy byl někdo potrestán nebo zatčen. Je pravděpodobné, že tuto frázi obvinění volili v případech, kdy chtěli vyslyšající úředníky ubezpečit, že ohněm těžce poškozená až zničená kniha už nebude

²⁴² MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Jana Kollmana, otázka č. 4, fol. 72r.

²⁴³ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1, Examen Matěje Kotouna, otázka č. 28, fol. 101v.

²⁴⁴ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Matěje Štefla, otázka č. 3, 5, 7, 13, fol. 168r – 168v.

svým obsahem odvracet řádné katolíky od jejich víry. Zdali tomu tak skutečně bylo, nebo se jednalo o pouhou vytáčku, která by se jen těžko vyvracela, to zůstává zatím nevyřešeno.

Prototypem ženy činu na konkrétním příkladu by pak měla podle tvrzení moravečského kováře Josefa Švába být právě jeho manželka. Sice se Šváb snaží ostatní přesvědčit, že kniha, kterou jeho žena našla a následně spálila, patřila jeho synovi, který ji dostal při službě od pacholků, nicméně se mu to nepodaří.²⁴⁵

Ve studovaném prameni se vyskytuje i trochu jiný případ. Matěj Stoklasa měl v držení knihu po svém otci, o které tušil, že její obsah asi nebude zcela nezávadný, ale přesto si ji dlouho nechával jako památku po zesnulém rodiči až do doby, než se ji rozhodl spálit. Podle jeho slov si z knihy ponechal jen pergamenové destičky, zatímco zbytek lehl popelem. Původně však knihu měla spálit jeho Stoklasova manželka, která byla naváděna sousedem, jemuž se inkriminovaná kniha dostala do rukou, a po prolistování ji měl označit za škodlivou. Leč Stoklasa chtěl, aby pouze tvrdila, že ji spálila, a sám si ji ponechal až do chvíle, kdy ji sám vlastnoručně vhodil do ohně. Při výslechu se Stoklasa hned několikrát zmínil o tom, jaká je to nepříjemnost, že ji raději neodevzdal svému duchovnímu.

I: O čem jednala ta Krajanka?

S: Já sám nevím, já ji jen tak nechal ležet, poněvadž byla po neb[ožtíkovi] otci, ačkoliv jsem věděl, že není dobrého, a proto jsem ji tu spálil.

I: Vám na tej Krajance musí bejti záleženo, že jste ji spolu s ostatníma nevydal i skrze spálení ji tajíte.

S: Jináč se nestalo, už přišlo k spálení, destičky byly pergamentový, ty jsem zanechal.

I: Pro tu svou přičinu, že jste destičky zachoval, jest taky znát, že jste zachoval listy z ní, který jen pod [...] spálení tajíte a máte posavad schovaný.

S: Jak přišel ten křik, hned jsem je spálil a destičky pergamentový jsem nechal, že se mu zaň k jinému hodit i kdybych jich měl, prostě hned bych je všechny obětoval, jakživ jsem nebyl v žádným soužení.

I: Vy jste se taky na ostatní ty knihy odvolával, že jste je spálil a to nebyla pravda, tak se ta věc i taky nachází s tou Krajankou.

²⁴⁵ MZA Brno – SOKA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Josefa Švába, otázka č. 22 a 23, fol. 247r – 247v.

S: To bylo se Špaličkem po neb[ožtikovi] otci, já ho nosil v kapse a sládková [?] mi ho vytrhla, tak sládek ho prohlédl a vypravoval, že je chybněj, potom naváděl mou [ženu], aby ho spálila, já jí pravil, aby řekla, že ho spálila, ale přece jsem ho podržel a zvěděl, co bude dál.

I: Nejenom stranu toho Špaličku, nýbrž i všech ostatních až na ty Motěšický jste namítal, že jste je spálil, a proto jste je ne dřív až teprve [...] nedávno odevzdal.

S: Já jsem vzal všechno spálit, ta Školka a Perlička byla popálená, Krajanku jsem spálil hned, jak se stal ten křik a mluvil jsem o Špaličku, že jsem ho spálil, na nic jiného [...].²⁴⁶

V soudních spisech podezřelých tajných nekatolíků lze v některých případech nalézt vedle výslechových protokolů i žádosti o jejich propuštění z žaláře. Adresátem byl magistrát královského města Pelhřimova, při kterém sídlil zpola postátněný hrdelní soud pro východní část Táborského kraje, a odesílatelem kdokoli, koho tížil nelehký osud uvězněných osob. Mohlo se jednat i o větší skupinu lidí, jako například v případě pavlovského tkalce Antonína Pfillingera, kdy za celou obec pavlovský rychtář František Procházka a soused (místorychtář) Jan Poláček žádají o jeho propuštění na základě Pfillingerovy prosby.

My níže psaní známo činíme, nýbrž obzvláště tu, kde by toho důležitá potřeba ukazovala, že nás dožádal Antonín Pfillinger [t]kadlec pavlovský, bychom na místě jeho, by on z vězení propuštěn a svůj obchod konat mohl, list caviující položili. Pročež tuto nejenom my jménem celé obce podepsaní, nýbrž celá obec za jmenovaného Pfillingera se vším svým jméním moho i nemovitém, že on nikam neodejde, nýbrž i také kdykoliv by od Slavné konzistořské Commisi povolán byl, jej postaviti slibujeme a za něj caviujeme pro lepší toho jistotu, toto upsání pečeti při obci naší užívající své stvrdili. Jenž se stalo na statkũ v Pavlově dne 21. Juli 1780.

František Procházka rychtář jménem celé obce

Jan Poláček soused²⁴⁷

²⁴⁶ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Matěje Stoklasy, otázky č. 9 – 13, fol. 161r – 162r.

²⁴⁷ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Antonína Pfillingera, fol 152r.

Obdobná žádost byla sepsána i pro uvězněného Josefa Brchana a Jana Kollmana (viz příloha č. 5), kterou sepsal rychtář spolu s konšely z obce Zahrádky. Obě dvě prosby byly opatřeny odpovídající pečeti místního rychtářského úřadu.

Milostiví páni a páni pro Boha a pro milosrdenství boží poníženě žádáme o ty tři arestanti, ti dva Josefa Brchana a o Jana Kollmana, aby ráčili bejt tak milostiví, kteří zde u poctivého práva v Pelhřimově v arrestě zůstávají, aby byli domů propuštěni, nebo jim všecko hospodářství na mizimu jde [?], jestli že by toho dále žita potřeba byla, že oni se postaví tu, kdež by potřeba bylo, jak k milostivým pánům, též také k milostivým vrchnosti, kdež to my všickni sousedí a celá poctivá obec za ně stojíme jeden za všechny a všickni za jednoho stojíme, jakž pod naším rychtářstvím kolkem toho potvrzujeme. Dáno v poctivý obci Zahrádkách dne 7. září 1780.

Tomáš Štefl rychtář m[anu] p[ropria]

Jakub Hřava konšel

Matěj Smrčka konšel

Tomáš Kubů konšel

*Melichar Blecha konšel*²⁴⁸

Žádosti o propuštění svých mužů si nechaly sepisovat i jejich manželky. Bez manželů totiž rodina zpravidla neměla přístup k hlavnímu zdroji příjmů, a tím trpěla celá domácnost. V této době ještě nebylo možné, aby žena užívala celou svoji domácnost, tato role patřila ještě dlouho výhradně mužům. O to horší situace byla, když byli muži vězněni po dobu několika měsíců, jelikož po celý ten čas žena měla sama na starost veškeré činnosti v hospodářství a chod v domácnosti. A právě tento nádech bezmoci a útrap se objevuje na rozdíl od předchozích žádostí i v manželčinych prosbách o osvobození z vězení. Do jisté míry měl dojemný obsah dopisu vzbuzovat až přesvědčivou lítost, která by vyšší orgány přiměla k urychlení procesu případného propuštění. Nelze však tvrdit, že by obsah žádostí o propuštění a zvláště pak zvolené slovní obraty pravdivě nereflektovaly jejich každodenní realitu. Rovněž je zde patrná do určité míry neskrývaná poníženost a podřízenost v používaných frázích, která mohla být součástí projevované úcty, jež byla v tehdejší době v dopisech a suplikách adresovaných společensky výše postaveným osobám nebo úřadům vyžadována a byla de facto povinná.

²⁴⁸ Součástí složky Vyšetřování distribuce kacířských knih, viz MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Vyšetřování distribuce kacířských knih, fol. 295r.

Jako příklad uvádíme text žádosti měšťanky Anny Ruppové, manželky pelhřimovského kniháře Karla Ruppá, který se zapletl se zakázanými svazky knih kvůli své živnosti. Jeho role spočívala převážně v tom, že vyvazoval nesvázané po listech pašované knihy, které mu byly přineseny do dílny.²⁴⁹ Obsah listu vsutku dokazuje, že situace měšťanky nebyla záviděníhodná. Spolu se svými dětmi podle svých slov strádala nedostatkem financí a bez příznivějších vyhlídek na budoucnost, v níž by její manžel nemohl stát po jejím boku.

Páni Páni mě milostivě nakloněni

Že slavný magistrát v nejhlubší pokoře a poníženosti zanepráz[d]noviti se opovažují za milostivé odpustění slavnému magistrátu, žádám,

Jakož slavnému Magistrátu v milostivej paměti pozůstávati ráčí, kterak tak můj manžel Karel Rub, jakožto knihář jeho professi, který skrze vázání bludných knih padacím lidem do arrestu se dostal a už skrze třiceti čtyři neděle arrestirovanej je a tak jak mně slav[ný] magistrát v mém bídným stavu, milostivě spatřují a už skrze tak dlouhý čas jeho arrestiorvání, v tej největší nouzi a bídě pozůstavena jsem a trpím, vùbec na každý den co bude, se strojím a přepovídám můj ještě bídnější stav, kdy bych já sama bez manžela mého do šesti neděl přišla, tak že by jemu a tím ménějš mě kdo posloužiti a co přistrojiti a na ohně pozor dát měl, nebo také v živnosti tuze zkažená jsem, tak že časem já s tím dítětem kus chleba nemáme, pročěž slav[ný] magistrát proboha a odplaty boží žádám a prosím, by se nade mnou a mým bídným stavem a nad tím plodem, kterej pod srdcem nesu, ustrnouti ráčili a mého manžela Karla Ruppá, jakožto suseda, proti dané mé vše moho i nemohovité majíc mezem a domem zádvorským Canti de judicio testi od a dvouma za něj ctí cavirujujícíma²⁵⁰ susedy, to jest Šíma Souček a Mates Rokosa, že kdyby koliv toho jeho dostavení potřeba byla, se dostaví na tenž list milostivě a dobrotivě. (Však bez mého nejponíženějšího předpisování) propustiti z arrestu ráčiti, kteréžto milostivý slav[ný] magistrátu oučin milost těšice a žádaného a strašné panovati až [...] Boha všemohoucího s manželem a dítětem mým dnem nocí modliti za vandlivý se činíme, umíráme [?].

Vysoce slavného Magistrátu

Povinně poslušná Anna Rupová m[anu] p[ropria]²⁵¹

²⁴⁹ Z. DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly*, s. 27, 29.

²⁵⁰ Ve smyslu „za něho se zajišťující“.

²⁵¹ Součást spisu Karla Ruppá, viz MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Karla Ruppá, bez foliace.

V mnohém podobná je i přímluva Alžběty Švábové, manželky Josefa Švába, který byl toho času kovářským mistrem v Moravci. Dvoustránkový list byl rovněž jako v případě prosby Anny Ruppové směřován do rukou magistrátu města Pelhřimova.

[...] Pročež k Slavnému Magistrátu, jakožto s 5ti nedospělými dětmi velmi ztrápená matka a od manžela násilně odcizena žena k nohám padám a v tejto důležitosti o milostivé propuštění mého manžela, aby předešlého Werkstatu následovně předešlého chleba k nás všech obživení obdržel, úpěnlivě prosím [...].²⁵²

Soucit žen s jejich partnery se mohl projevat i jiným způsobem, než psaním žádostí o propuštění z vazby. Přeci jen se při odříkávání manželského slibu zavázala k tomu, že se svým mužem bude v dobrém i zlém. Nelze spolehlivě tvrdit, že se ochota pomáhat a podporovat týkala absolutně všech žen, jejichž muži byli vězněni za kacířství, ale je možné konstatovat, že existují takové doložené případy manželek, jimž leželo na srdci blaho vězněných manželů. Ještě před uvězněním jejího chotě, který mohl mít jakousi spojitost s nekalými aktivitami týkajícími se nepovolené literatury, někdy musela přetpět, ať už oprávněně či nikoli, i opakované prohledávání domácnosti kvůli ukrytým knihám. Mohla nastat i taková okolnost, kdy ze strany sousedů, kteří neměli pochopení pro jejich nekatolickou víru, byli jak ženy, tak muži odsunuti na okraj společnosti a zároveň se stali terčem posměchu, pohrdání a přesně namířené nenávisti poté, co na ně padl třeba jen stín podezření.²⁵³

Oddanost, jakou žena vůči svému muži pociťovala, mohla mít tedy mnoho podob a uznání se mohla dočkat jen v dobách nejtěžších, což mohl představovat právě pobyt ve vězení. Ani tehdy se některé ženy od svých mužů neodvrátily a naopak se snažily jim pomoci, jak jen to bylo v jejich silách možné. Pastor Jan Szalatnay st., který po vydání Tolerančního patentu přišel na Pelhřimovsko budovat helvétskou náboženskou obec do Moravče, aby se postavil do čela zdejších nekatolíků a stal se jejich náboženským vůdcem, ve svých pamětech se mimo jiné zmiňuje o podezřelých z tajného nekatolictví, jež byli v Pelhřimově uvězněni. V jeho zápiscích lze však zaznamenat i poznámku týkající se jejich žen, konkrétně situaci, kdy svým partnerům nosily do žalářů pokrmy a potraviny. Kromě žen tak mohli činit i jiní rodinní příslušníci

²⁵² MZA Brno – SOkA Pelhřimov, AM Pe, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2, Examen Josefa Švába, fol. 254r.

²⁵³ J. MIKULEC, *Náboženský život*, s. 285.

či přátelé vězňů. ²⁵⁴ Dělali tak z toho důvodu, poněvadž strava ani jiné každodenní potřeby vězňů v žaláři nebyly žádným způsobem zajištěny ze strany vězňů. Jedině tuláky, žebráky nebo osoby bez jakéhokoli příjmu a rodiny zaopatřila vrchnost či lépe řečeno ti, co je nechali zavřít do vězení. ²⁵⁵ Výše zmíněná práce Antonína Podlahy do jisté míry koresponduje s takovýmto tvrzením. Podle něj byla konzistoř v zásadě proti tomu, aby uvěznění následkem pokání trpěli ve vazbě hladem. Zdálo se pro ni přínosnější, když se bude uvězněný kacíř soustředit na modlitby, které měly dotyčného spíše donutit k odřeknutí se hříchu. ²⁵⁶ Na druhou stranu však není dále vysvětleno, jakým způsobem by bylo toto zabezpečeno.

Neméně zajímavého hodnocení se ženy českých nekatolíků se dočkaly od P. Vincenze Josefa Rubricia, jež je uvedeno v Edici tolerantních přihlášek pro kraj Tábor. ²⁵⁷ Je zde edičně zpracován *Seznam přihlášených evangelíků* z dne 10. ledna 1782, kde jsou seřazena jména osob z řad červenořečických poddaných a z jeho farníků z Nové Cerekve, v kterém byl tehdy farářem. Uvedené osoby měly v této době před Rubriciem ohlásit svou již povolenou konverzi k evangelické víře. Kromě jmen konvertitů jsou zde v tabulce údaje o čísle domu, počtu rodinných příslušníků, jménu obce, o počtu osob hlásících se k přestupu na jinou víru a také o počtu malých dětí v těchto rodinách. Jména manželek se samozřejmě vyskytují na druhém místě hned po jménu svého muže, ale objevují se tu i na prvním místě samostatně uvedené ženy, jež jsou dále naopak charakterizovány svým manželem. Nelze s jistotou přesně určit, zda se v takových případech jednalo o vdovu, nebo o do jisté míry svobodomyšlnou ženu, která se i bez svého manžela přidala k dalším konvertitům sama za sebe podle svého vlastního přesvědčení, vyznání a rozhodnutí. Případně by se mohlo jednat o hospodyně, čili majitelku zemědělské usedlosti, ke které se manžel přiženil odjinud. Nacházejí se zde osoby z obcí Peklůvko, Moraveč, Markvarec, Litohošť a Pejškov v celkovém počtu 46 dospělých jedinců a 33 malých dětí. Pod vypracovanou tabulkou se vyskytují k seznamu konvertujících osob poznámky, které pravděpodobně zaznamenal sám P. Rubricius. V první poznámce je uvedeno: „*Ženy nevědí, co je evangelické náboženství, chtějí se jen zalíbit svým manželům*“. Toto tvrzení se pak mělo týkat hlavně žen uvedených v závorce: „*Anna, žena Víta Soukupa, č. 10, Alžběta*

²⁵⁴ F. HREJSA, *Jan Szalatnay*, č. záznamu 6, s. 46.

²⁵⁵ Jindřich FRANCEK (ed.), *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada Zločinnost a bezpráví*, Praha 2002, s. 71.

²⁵⁶ A. PODLAHA, *Úřední jednání*, s. 94.

²⁵⁷ E. MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ a kol. (edd.), *Edice*, s. 10-11.

Roučková, č. 10, Anna Augustová, č. 12 – Moravec“.²⁵⁸ Pravděpodobně tak vycházel ze svých osobních zkušeností, které nashromáždil při rozpravách, jichž se každý zájemce o přestup k jiné víře musel povinně u svého faráře individuálně zúčastnit. Při těchto dialozích měla duchovní komise, jež se skládala z představitele vrchnosti (mnohdy tuto pozici zastával direktor) a katolického faráře, za úkol dotyčného přesvědčovat, aby si rozmyslel svůj úmysl odvrátit se od katolické víry.²⁵⁹ Podle čeho tak P. Rubricius soudil a zda to bylo pravdivé tvrzení, o tom údaje v editovaném textu nejsou k dispozici. Na druhou stranu až do příchodu evangelických pastorů ze zahraničí po vydání Tolerančního patentu často nebyly teologické otázky dostatečně a jasně vymezeny či alespoň pochopeny osobami, jež se od katolictví odvracely.

Zmatek se projevoval i v pojmenování vlastního vyznání, které odvozovali různě z duchovních praktik, ale i po místech zmíněných v bibli (např. víra Pána našeho z Ráje). Zdeněk R. Nešpor k této problematice uvádí: „*Věc ostatně ozřejmuje skutečnost, že všichni ti, kdo se hlásili k prvním třem vyznáním, je definovali, pod lámáním chleba a kalicha pitím, tedy kalvínským způsobem podávání Večeře Páně. Neznamená to ovšem, že by byli jednotní ve všech svých dogmatických a ortopraktických požadavcích, naopak bychom zde našli četné rozdíly, které lze dobře vysvětlit lokálním charakterem jednotlivých skupin nekatolíků.*“ Přirozeně došlo po příchodu v teologii odborně školených pastorů k rozkolu a na straně kazatelů i k údivu ohledně neznalostí věrouky. Převážná většina konvertitů se svým kazatelům nakonec poddala a přijala jejich liturgické praktiky, avšak některé především menší a izolované skupiny se podříditi autoritě kazatele odmítaly. Z nich pak vznikají tzv. toleranční sektáři.²⁶⁰ Pokud je toto vzato do úvahy, lze konstatovat, že Rubriciův pohled na dobovou situaci je ve své podstatě realistický, ale do určité míry samozřejmě i poněkud přezíravý a tendenční.

Ačkoliv se společenské postavení žen a pohled na ně v průběhu 18. století pod vlivem osvícenství pomalu začal měnit k lepšímu, ještě stále hrála žena ve výlučně patriarchální společnosti spíše vedlejší roli. Přece se však našly i takové ženy, které svou neutuchající uvědomělostí a ambiciózností, jako v případě Mariany Satrapové a mnohých jiných zde zmíněných, dokázaly vyjít ze stínu svých mužů a dostatečně ovlivnit své okolí. Informace o těchto ženách jsou sice jen zprostředkované

²⁵⁸ E. MELMUKOVÁ–ŠAŠECÍ a kol. (edd.), *Edice*, s. 11.

²⁵⁹ Z. J. MEDEK, *Toleranční patent*, s. 42.

²⁶⁰ Zdeněk R. NEŠPOR, *Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století*, *Religio* 10, 2002, s. 215 – 236, zde s. 223-224.

z výsledků jiných jedinců, jen málokdy z aktivních činů jich samých. Každopádně je tento způsob zkoumání jednou z možných cest zachycujících počínání tehdejší ženy z venkovského prostředí, byť v pro ni neobvyklé a značně nekomfortní situaci, která však mohla být o to lepším spouštěčem pro její aktivní přístup k řešení vzniklého stavu.

9. Závěr

Tematické okruhy, jež můžeme vysledovat ve výslechových protokolech, ať už podrobně desítkami návodných otázek vyslychajících a odpovědí vyslychaných na ně či jen stručně v několika větách, které byly pravidelně probírány během výslechu osob podezřelých z tajného nekatolictví nebo jiných s ním spojených nekalých praktik (např. pokoutní prodej zakázaných knih, tajná kázání, tajné schůzky za účelem společných modliteb, vazba po listech pašovaných zakázaných děl apod.), mohla být skutečně rozmanitá, jak bylo možné v předešlých kapitolách názorně sledovat. Výslechové protokoly jako historický pramen a velmi specifický ego-dokument představuje vskutku zajímavý dochovaný druh písemných záznamů, v nichž jsou reflektovány nejen postoje a názory jednotlivců, ale někdy i skupin osob (příbuzných, přátel i náhodných známých). Při jejich zkoumání je však třeba mít neustále na paměti i shora zmíněné limity těchto pramenů. Okolnosti výslechu a jeho celkový průběh měly totiž dozajista značný vliv na charakter výpovědi obviněného jedince. Jedná se však o mozaiku jednotlivých neobyčejných příběhů, které dohromady vytváří celistvý a pestrý obraz o tom, jak se v tomto případě v oblasti Pelhřimovska a přilehlého okolí žilo lidem jiného než katolického vyznání, kteří proto byli v souladu s předtoleranční legislativou a celkovým společenským klimatem panujícím v tehdejší většinové katolické populaci pronásledováni a museli se s tímto faktem každý jednotlivě a po svém rozličnými způsoby vyrovnat.

Přestože je nejvíce v zápisu protokolů kladen důraz na prozrazení zakázaných knižních titulů či případných spolupachatelů, pozornému čtenáři neujde, že exameny dovedou odhalit mnohem více. Jejich prostřednictvím je možné se dopátrat základních identifikátorů dotyčných jedinců (jméno, příjmení nebo i přezdívky, původ, alespoň přibližný věk, bydliště, příslušnost k panství a k faře, manželský stav, případně povolání či živnost atd.), jež osobu primárně představili a zasadili do společenského kontextu. Toto potvrdilo tvrzení, že tajní nekatolíci, se kterými byly výslechy u Hrdelního soudu v Pelhřimově vedeny, byli zpravidla venkovští obyvatelé s celou škálou zaměstnání od prostých chalupníků po řemeslníky a obchodníky, dokonce někteří z nich pronikali i do venkovské správy. V ideálních případech, kdy byly zaznamenány popisy vzhledu osob, je možné si představit i některé z jedinců i vizuálně. Toto je zvláště cenné, pokud byla tímto způsobem popsána význačná osoba, jako tomu bylo v případě dlouhodobě úspěšné a takřka nepolapitelné kolportérky zakázaných knih Mariany Satrapové.

V počátečním oddílu výslechového protokolu nazvaném „Ad Generalia“, kde byly psány osobní údaje vyslychaného, bylo nutné zapsat i náboženské vyznání dotyčného. Ve valné většině na tomto místě z podezřelých nikdo nepřiznal, že je stoupencem jiné než katolické věrouky, až na jediného Jana Poláčka z Pavlova, který se veřejně přihlásil ke svému pravému vyznávání, a to k helvétské konfesi. Až teprve vydání Tolerančního patentu ukázalo, jak nejednotní nekatolíci ve své věrouce a teologické terminologii a liturgické praxi byli. Pravděpodobně tento stav vznikl mísením se různých tehdejších náboženských proudů, a proto vládl v těchto představách u dosud tajných nekatolíků takový chaos, že sami po roce 1781 do Čech přišedší evangeličtí pastoři při vzájemné konfrontaci byli překvapeni naprostou nevědomostí v základních otázkách.²⁶¹ Jediné, co měli všichni nekatolíci společné, bylo snad jen zavrhování všeho, co úzce souviselo s katolictvím a jeho vnějšími projevy víry, ať už se to týkalo adorace svatých, Panny Marie anebo odmítání určitých svátostí. Výjimky, na kterých se oba tábory byly schopné shodnout, představovaly pouze zcela základní principy křesťanství.

Kromě shora uvedených skutečností bylo v této práci osvětleno i úřední zacházení s vyšetřovanými tajnými nekatolíky a dalšími obviněnými osobami a na konkrétních příkladech doložených výslechovými protokoly a případně i dalšími prameny (např. *Liber actorum pravitatis haereticae* z novocerekevické farnosti) byly představeny jejich osobní zkušenosti, třebaže se jedná o sporadické případy. Při vyšetřování muselo spolupracovat duchovenstvo společně se světskými úřady, ačkoliv to přinášelo především ze strany profánní leckdy nemalé komplikace. Přestože kacířství bylo považováno za zločin především proti státu a mělo být trestáno trestem nejvyšším, ve většině případů byly zvoleny mnohem mírnější postihy. Nebylo totiž žádoucí, aby z kacířů, na kterých byl proveden trest smrti stětím, se stali obdivovaní mučedníci, kteří by procesu protireformace a jejím snahám spíše uškodili. Dalším faktorem byla i postupná změna v pohledu na trest jako takový, neboť usmrcením přestalo být na konci 18. století bráno jako trest, protože od postihu měly být v první řadě očekávána náprava delikventa, a nikoli jeho fyzická likvidace.²⁶² Pod vlivem šířících se osvícenských myšlenek se tehdy k poddanému začalo i z pozice rakouské státní moci přistupovat zcela jinak, a to v první řadě jako k daňovému poplatníkovi, producentovi potravin, tvůrci materiálních hodnot, potenciálnímu rekrutovi

²⁶¹ R. ZUBER, *Osudy*, s. 475.

²⁶² Srov. např. Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000.

pro rakouskou armádu a v případě žen taktéž jako k „reprodukční základně“ pro růst populace nezbytný pro budoucí hospodářskou prosperitu a mocenskou pozici státu.²⁶³

Jedním z nejpodstatnějších témat vyskytujících se v zápisu výslechových protokolů je spojení vyslýchaného jedince s dalšími stejně smýšlejícími osobami. Právě díky těmto stykům a kontaktům, které nabývaly charakteru skutečné (mnohdy silně konspirační) sítě, se tajní nekatolíci ve své víře mohli vzájemně podporovat a kolektivně utvrzovat a přitom vyčkávat na náboženskou svobodu. Středem zájmu bylo převážně domácí prostředí českého venkova, což nutně neznamená, že se podezřelí nikdy nevydali za hranice své vesnice či panství. Ve skutečnosti tomu bylo právě naopak, jak ukazoval i studovaný pramen. Mnozí jedinci či malé nenápadné skupiny se v rámci obchodu, cest za prací v souvislosti se svou živností či řemeslem, anebo i za účelem tajných schůzek nebáli ujít pěšky i značné vzdálenosti, pokud nebylo jiné dopravní možnosti. Základ sítě kontaktů se však zpravidla vždy vytvářel v užším i širším rodinném kruhu, kde udržovat reciproční spojení a posilu v duchovním vytrvání bylo zpravidla nejjednodušší. Neméně efektivní byly i konexe s protestantskými sousedními zeměmi, které se nemalým úsilím zasloužily o udržení českého nekatolictví při životě. Činily tak především prostřednictvím na svém území vytištěných knih, které pak kazatelé, kolportéři a jiní „agenti“ do českých zemí distribuovali. Částečně však lze připisat zásluhu i zahraničním odborným pracovníkům, kteří do monarchie přišli předávat své znalosti. Jinou otázkou pak je, nakolik byla „pomoc“ tajným nekatolíkům a jejich „ochrana“ před katolickým útlakem například ze strany Pruska nezištná a nakolik se jednalo o ryzí politický kalkul.

Druhým zásadním motivem bylo hledání a pátrání po zakázané literatuře, která byla pravděpodobně ještě větším nebezpečím než protestantští podporovatelé ze zahraničí. Byla nástrojem, jenž nahrazoval skupinám nekatolíkům chybějící instituci a pastory. Pro katolické duchovenstvo však představovaly tyto publikace hrozbu, neboť prosté obyvatelstvo bez teologického vzdělání mohlo při jejich čtení a při výkladu písem nesprávně pochopit text a vyvodit z něj špatné závěry. Proto se katolická církev snažila proti rozšiřování kacířských knižních titulů zakročit především zabavováním takových knih a nahrazováním předem schválených vhodných knih určených konkrétně pro prostého venkovského čtenáře bez vyššího a zejména teologického vzdělání. Toto

²⁶³ Srov. např. Pavel HIML, *Pozorovat, popsat, stvořit. Osvícenská policie a moderní stát 1770 – 1820*. Praha 2019, zde zejm. s. 68–81 (Úřad, stráž a komisaři: policie v rukou magistrátu) a s. 81–86 (Policejní zřízení na venkově: rozděl a zpravuj).

rekatolizační úsilí však ve většině případů nezměnilo názor ani víru tajných nekatolíků, a proto se až do vydání Tolerančního patentu i na Pelhřimovsku a v jeho širokém okolí nadále hojně pokračovalo v pokoutních obchodech se zakázanými knihami. Byl to riskantní počin, a proto bylo třeba provést prodej diskrétně a přirozeně s alespoň malým ziskem. Pokud už byla kniha pořízena, bylo zapotřebí ji někde bezpečně ukrýt a není nijak odvážné tvrdit, že tyto skryše byly často velmi rafinované.

Poslední část práce se věnuje gendrové stránce problematiky, a to především roli žen v náboženské disciplinaci. Tradiční představy ženy jako matky a pečovatelky o domácnost a rodinu se začíná ve studované době pomalu měnit. Zejména vlivem pietismu začíná být stavěna ve věcích duchovní odpovědnosti na roveň muži, protože i ona je lidská bytost stvořená k obrazu božímu a má duši, a tudíž má plné právo o ni pečovat a usilovat o individuální spásu. Protože se žádný výslechový protokol, jenž by vyšetřoval podezřelou ženu, v studovaném archivním fondu nedochoval, bylo nutné se na postavení žen podívat „z mužského pohledu“. Takto bylo možné alespoň částečně rekonstruovat jednu z hlavních postav pro tajné nekatolíky na pomezí jihovýchodních Čech a jihozápadní Moravy, a to již mnohokrát zmíněnou Marianu Satrapovou, nechvalně známou a velmi schopnou rozšiřovatelku nekatolických knih, jež dokázala pro své potřeby využít příčinnivě svých četných a velmi různorodých kontaktů. Prezentovány jsou zde i jiné typy žen, které byly oddanými manželkami, jež například musely vydržet nepříjemná vyšetřování a prohlídky domácností, starat se o stravu a potřeby vězňených manželů či jiných členů rodiny, a v neposlední řadě to byly právě ony, které musely odnášet podezřelé knihy farářům ke kontrole, když jejich muže přepadl strach z odhalení a dopadení.

Cílem práce bylo navázat na úspěšně obhájenou bakalářskou práci autorky a doplnit ji o nové poznatky z dalších výslechových protokolů z téhož fondu, které v předchozí práci nemohly být využity, neboť Archiv města Pelhřimov jako stěžejní zdrojový fond byl právě zpracováván a inventarizován. Současně bylo cílem doplnit i nové interpretace a skutečnosti plynoucí z informací obsažených v tomto zajímavém a obsahově bohatém prameni, k čemuž v bakalářské práci nezbýval prostor ani čas. Autorka se v ní přednostně soustředila na diplomatickou a správní analýzu studovaných a editovaných dokumentů, ale zcela pominuta byla obsahová stránka protokolů. O tom, co přesně výslechové protokoly obsahovaly, v jaké struktuře, v jakém množství a jak lze tyto informace doplnit z jiných zdrojů a interpretovat, proto pojednává předkládaná diplomová práce. Ukazuje možné přesahy studia výslechových protokolů do oblasti

dějin veřejné správy, trestně právních výzkumů, dějin mentalit, konfesijní problematiky, hospodářských a sociálních dějin českého venkova a v neposlední řadě i gendrově zaměřeného bádání. Práce ukazuje neregionální rozměr studovaného pramene, který se nenechal nijak omezovat územní pravomocí Hrdelního soudu v Pelhřimově a naznačil směry mnoha kontaktů vedoucí do středních nebo východních Čech, ale zejména na Jihlavsko, Telečsko, Dačicko, Slavonicko a do dalších oblastí jihozápadní Moravy.

Přirozeně se lze této problematice věnovat i nadále z různých dalších úhlů pohledu. Při dalším studiu jistě bude možné najít i další historicky hodnotné skutečnosti, k jejich objasnění mohou přispět právě protokoly z výsledků osob obviněných v předtoleranční období z tajného nekatolictví a dalších přečinů.

10. Seznam použitých zkratek

AM Pe	Archiv města Pelhřimov
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
ed.	editor
edd.	editoři
fol.	folio
inv. č.	inventární číslo
kr	krejčary
ml.	mladší
MZA Brno	Moravský zemský archiv Brno
např.	například
r.	rok
s.	strana
SOA Třeboň	Státní oblastní archiv Třeboň
SOkA Pelhřimov	Státní okresní archiv Pelhřimov
srov.	srovnej
st.	starší
tj.	to jest
tzv.	takzvaný
zl	zlaté

11. Použité prameny a literatura

11.1 Prameny nevydané

MZA Brno – SOkA Pelhřimov, Archiv města Pelhřimov, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/1.

MZA Brno – SOkA Pelhřimov, Archiv města Pelhřimov, Registratura do r. 1788, ukládací č. 290/2.

MZA Brno – SOkA Pelhřimov, Farní úřad Nová Cerekev, kniha č. 2, inv.č. 3.

SOA Třeboň, Sbíрка matrik Jihočeského kraje, 1587–1949 (1952), Evangelická matrika zemřelých Moraveč (1784 – 1800), kniha č. 9, inv. č. 6692, digitalizováno: <https://digi.ceskearchivy.cz/9049/36/1695/2427/84/0>.

SOA Třeboň, Sbíрка matrik Jihočeského kraje, 1587 – 1949 (1952), Farní úřad Božejov, Matriční kniha narozených, oddaných a zemřelých (1700 – 1765), kniha č. 2, inv. č. 424 digitalizováno: <https://digi.ceskearchivy.cz/2442/82/2784/632/60/0>.

SOA Třeboň, Sbíрка matrik Jihočeského kraje, 1587-1949 (1952), Farní úřad Nová Cerekev, Matriční kniha narozených, oddaných a zemřelých (1672-1729), kniha č. 1, inv. č. 3745 digitalizováno: <https://digi.ceskearchivy.cz/5926/188/1400/2018/47/0>.

11.2 Prameny vydané

Karel Václav ADÁMEK, *Listiny k dějinám lidového hnutí náboženského na českém východě v 18. a 19. věku (I.)*, Praha 1911.

Ferdinand HREJSA (ed.), *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931.

Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ a kol. (edd.), *Edice tolerančních přihlášek. Přihlášky k evangelickým církvím na základě povolení tolerančním patentem v letech 1781 – 1782. Kraj Tábor*, Telč 2005.

11.3 Výběr sekundární literatury k tématu

František BEDNÁŘ, *Zápas moravských evangelíků o náboženskou svobodu v letech 1777-1781: prameny k dějinám tolerančního patentu*, Praha 1931.

Jaromír BĚLIČ, *Malý staročeský slovník*, Praha 1979.

Jan Blahoslav ČAPEK, *Československá literatura toleranční 1781 – 1861 (I.)*, Praha 1933.

Zuzana DIEPOLDOVÁ, *Výslechové protokoly tajných nekatolíků z Pelhřimovska z konce předtoleranční doby (1739-1781)*, České Budějovice 2021, Bakalářská práce Ústavu archivnictví a pomocných věd historických, Filosofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století). Díl 1. Dům a jeho lidé*, Praha 1999.

Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století). Díl 3. Náboženství, magie, osvicenství*, Praha 2006.

Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000.

Jindřich FRANCEK (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada Zločinnost a bezprávi*, Praha 2002.

Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, Opera Historica 4, 1995, s. 153 – 194.

Pavel HIML, *Pozorovat, popsat, stvořit. Osvícenská policie a moderní stát 1770–1820*, Praha 2019.

Anna HOLEŠOVÁ - Lenka HORÁKOVÁ, *Srovnání katolických a evangelických rukopisných modlitebních knih z období 18. – 1. poloviny 19. století*, Konštantínove listy 13/1, 2020, s. 155 – 166.

Jan HORSKÝ, *Možnosti historicko-antropologické a kulturnědějinné interpretace českého tajného a tolerančního nekatolictví 18. století*, in: Zdeňka R. NEŠPOR, *Čeští nekatolici v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007, s. 412 – 444.

Ferdinand HREJSA, *Čeští kacíři 20 let před tolerancí*, Reformační sborník I, Praha 1921, s. 80 – 192.

Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005.

Irena KORBELÁŘOVÁ, *Ženy ve slezské měšťanské společnosti barokního období*, in: Milena LENDEROVÁ – Kateřina PTÁČKOVÁ – Jana STRANÍKOVÁ (edd.), *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. -28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 251-262.

Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.

Hans KÜNG, *Žena v dějinách křesťanství*, Praha 2017.

Lenka MARTÍNKOVÁ, *Primi inter pares. Biskupští okrskoví vikáři a jejich úřady na jihu Čech v letech reformy a revoluce (1785–1850)*, Pelhřimov 2018.

Zdeněk Jan MEDEK, *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982.

Zdeněk Jan MEDEK, *Toleranční patent a čeští evangelíci*, in: Amedeo MOLNÁR - Josef SMOLÍK (edd.), *Čeští evangelíci a toleranční patent*, Praha 1982, s. 35 - 50.

Eva MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ, *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*, Neratovice 2017.

Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.

Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006.

Zdeněk R. NEŠPOR, *Vnější označení a sebeoznačení českých nekatolíků v 18. a 19. století*, Religio 10, 2002, s. 215 – 236.

Antonín PODLAHA, *Úřední jednání konzistoře pražské ve příčině jinověrců v Čechách v letech 1730–1747*, Sborník historického kroužku 6, 1897, s. 83-113.

Antonín REZEK, *Dějiny prostonárodního hnutí náboženského*, Praha 1887.

Marie RYANTOVÁ, *Ženy v rekatolizačním procesu*, in: Milena LENDEROVÁ – Kateřina PTÁČKOVÁ – Jana STRANÍKOVÁ (edd.), *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. -28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 241-250.

Rudolf ŘÍČAN - Ján BEBLAVÝ, *Čtyři vyznání: vyznání Augsburské, Bratrské, Helvetské a České*, Praha 1951.

Josef SMOLÍK, *Vnitřní život toleranční církve*, in: Amedeo MOLNÁR - Josef SMOLÍK (edd.), *Čeští evangelici a toleranční patent*, Praha 1982, s. 69 – 80.

Martin SVATOŠ, *Kontrola četby a distribuce náboženských knih při lidových misiích a misijní knížky v 18. století*, in: Ivana ČORNEJOVÁ, *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci (sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4. -5. 6. 2003)*, Dolní Březany 2003, s. 363 – 385.

Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, Praha 1999.

Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství v českých zemích. Formování moderního státu (1740-1792)*, Praha 2022.

Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848*, Praha 1945.

Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století (II.)*, Olomouc 2003.

11.4 Noviny

Ohlasy od Nežárky, 8. 4. 1876, s. 114.

11.5 Internetové zdroje

Databáze Národní knihovny ČR KPS – Databáze Knihopis

https://aleph.nkp.cz/F/QUPVJFPH667AJNDJKCIB7QXP2XQ1X5163A9IGQP5ILESN2BI9U-11319?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS

Databáze Národní knihovny ČR AUT - Databáze národních autorit NK ČR

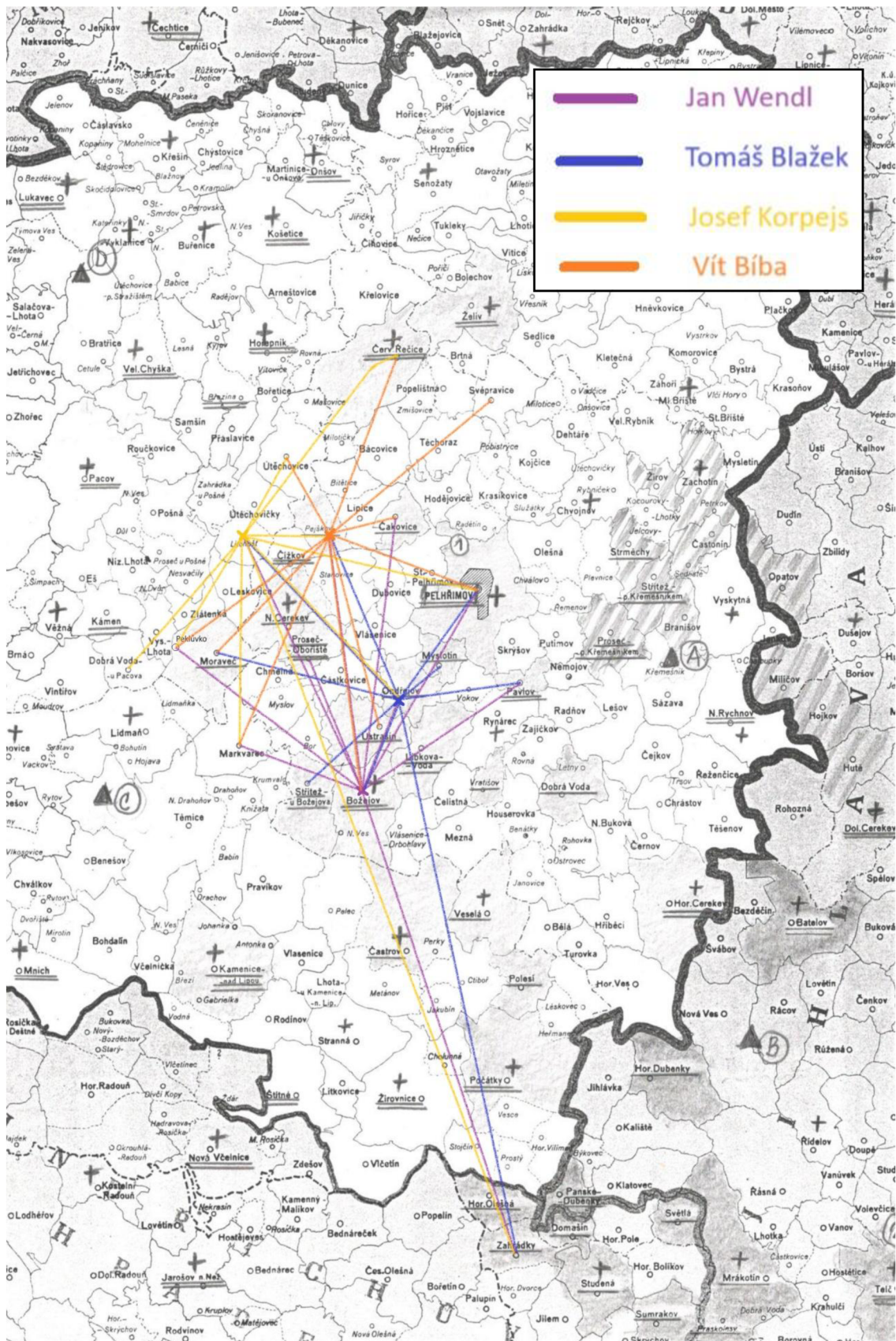
https://aleph.nkp.cz/F/QUPVJFPH667AJNDJKCIB7QXP2XQ1X5163A9IGQP5ILESN2BI9U-13441?func=file&file_name=find-b&local_base=AUT

Jan MALURA, Těšínský exulant Kašpar Motěšický, Protimluv 2, 2002, s. 15-17.

Internetový zdroj:

<https://web.archive.org/web/20110921044839/http://www.protimluv.net/protimluv/2/strana.php?cislo=15>

Příloha č. 3 – Oblast působení J. Wendl, T. Blažka, J. Korpejs, Víta Bíby



223

Esoll Göl geborene
Göis de Ch... ..

zunächst die Dispensations-Hacticonen Libraren
Namen Manana Satrapin miteman den dem
dort. ningsz nicht Unterfassen so wird beyferst
Gölse, nicht den nassen finden Ihr drey Vaagen
dafür zu übermitteln. Welche alsdort nöthigen Bistm
Hact. Primil an ihm allem mit diller Gorfaffung
befassend


Esoll Göl geborene

Chrudim d. 29. April
1750 p


Christophorus
Bürgermeister und Rath
der Königl. d. b. Stadt
Chrudim.
Joseph von Melander
Chrudim

25

#



Milostiví paní a paní Frabela
 a pro Milostivoství boží paní Jani
 gadama woli tyi bratřanskí, Lidwa:
 Prystij brčani, awo Jana Kollmana
 abí klajilj byst tak Milostiví brzi
 gde upřivis práwa wřivimow g
 warky gupawaj abí bilj demu pro
 pusti mi nabo gim wřivow hospodarskij
 na mji gim de gřivj abí teso dle gita
 Prystja bila gřivisě wřivawj tu
 brzi Prystja bil, gal Milostivim pa
 ním ty tak Milostivow Hřivostj
 brzi krom wřivkij dānsdi dlela wř
 yřwa obř gani prjima gřdu gawř
 yř dle wřivkij gawřnosť prjima galy
 gřd nastim dleřivim kolm teso gř
 wř gřim dāw wřivimow oby gawř
 dāw dnt 7 gārij 1780



Komast Prisl Pristajst
 Galub gřawa Prustel
 Matij Prustka Prustel
 Komast Křub Prustel
 Mřivaw blifa Prustel